

ANNIE COHEN-SOLAL

DOĞUMUNUN YÜZÜNCÜ YILDÖNÜMÜNDE

JEAN-PAUL SARTRE

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 14

DOST

JEAN-PAUL SARTRE

ANNIE COHEN-SOLAL

Türkçesi: İsmail YERGUZ

YAZIN UĞRAŞININ HEMEN HEMEN HER ALANINA EL ATMIŞ BİR ENTELEKTÜEL, ÇAĞININ TUTARSIZLIKLARINA AYNA TUTMUŞ BİR HAVARİ, SİYASİ BAĞLANIMLARINA HER ZAMAN SADIK BİR MİLİTAN, İFLAH OLMAZ BİR MUHALİF YA DA UNUTULMAYA MAHKÛM BİR SAHTE PEYGAMBER... DOĞUMUNUN YÜZÜNCÜ YILDÖNÜMÜNDE SARTRE HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR OLANCA HIZIYLA SÜRÜYOR.

UZUN YILLARDIR SARTRE ÜZERİNE ÇALIŞAN COHEN-SOLAL, HİÇ AÇILMAMIŞ BELGELERİN, ŞİMDİYE DEK GÜNYÜZÜNE ÇIKMAMIŞ TANIKLIKLARIN İZİNİ SÜREREK, OKURU SARTRE ADI ETRAFINDA KOPAN FIRTINAYI FARKLI BİR AÇIDAN GÖRMEYE ÇAĞIRIYOR. SARTRE İÇİN VE SARTRE'A KARŞI BİR TARİHSEL OKUMA.

Kültür Kitaplığı: 14; Felsefe: 3

ISBN 975-298-176-3

D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 14

D

Annie Cohen-Solal

Edebiyat doktoru; ABD'de Fransız Konsolosluğu'nda kültür danışmanı olarak çalıştı. Önemli yapıtlarından biri olan *Sartre 1905-1980* (Gallimard, 1985) on beş dile çevrilmiştir. Caen Üniversitesi'nde ders vermektedir ve ayrıca Paris-EHESS'de (Sosyal Bilimler Yüksek Okulu) seminer çalışmaları sorumlusudur.

Cohen-Solal, Annie
Jean-Paul Sartre
ISBN 975-298-176-3 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Temmuz 2005, Ankara, 143 sayfa
Kültür Kitaplığı: 14; Felsefe: 3

JEAN-PAUL SARTRE

Annie Cohen-Solal

DOST

Bu kitabın yayınlanmasına olanak tanıyan Christian Bachmann, Jacqueline Cohen-Solal, Jean Cronier ve Juliette Simont'a teşekkür ediyorum.

Annie Cohen-Solal

ISBN 975-298-176-3

Jean-Paul Sartre
Annie Cohen-Solal

Birinci baskı, Temmuz 2005, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Nicolas Grimaldi'ye

ÖNSÖZ

"Sizin kitleniz kimlerden oluşuyor?" diye bir soru sorulur günün birinde Sartre'a?

"Öğrenciler, hocalar, gerçekten okumaya meraklı insanlar, böyle bir tutkusu olan insanlar," diye karşılık verir.

Günlüğünde (Şubat 1940) entelektüel projesinin nasıl bir ölçüsüzlük olduğundan söz etmiştir: "Dünyanın benim olmasını istiyorum [...] ama bu mülkiyet, çok özel tipte bir mülkiyet: *bilgi* olarak sahip olmak istiyorum ben bu dünyaya [...] Benim için bilginin anlamı büyüleyici bir sahiplenmedir."[1] Sartre, "Que sais-je?"e* girmeyi mutlaka isterdi, bütün yapıtlarının okunması için böyle bir başlangıç, sentez ve hazırlık kitabının hazırlanmasını mutlaka isterdi; geniş bir okuyucu kitlesine bu şekilde tanıtılmayı, okuyucularıyla kendine özgü diyalektik bir ilişki kurmayı, onlara, daha sonra, meydan okumaları ve kendisini aşmaları için okuma olanakları sağlamayı mutlaka isterdi. Okuma olgu-

1) *Carnets de la drôle de guerre (Eylül 1939-Mart 1940)*, © Gallimard, 1995, s. 487.

* Kültür Kitaplığı olarak adlandırdığımız dizinin özgün Fransızca adı. (y.n.)

su üstüne bir soru sorulduğunda, kestirmeden şu cevabı vermiştir. "[Okuyucu] bizi yaratır ve bizim sözcüklerimizle kendine tuzak kurar. Aktiftir, bizi aşar ve biz de bunun için yazarız."

İşte gençleşmiş bir Sartre için, doğumunun yüzüncü yılında, "Que sais-je?"e girişi, yeni bir okuyucu kitlesinin bir kez daha keşfi oluyor: bu okuyucu kitlesi, "gerçekten okumaya düşkün, okumaya tutkun insanlar", kendi tuzaklarına düşmek istiyorlar; kaybolmadan önce, bu sözcükleri sunmak gerekir onlara.

I. Bölüm

THIVIERS, MONTREAL VE BRASILIA: BİR YERDE HESAPLAŞMA, BAŞKA BİR YERDE ZORUNLU REFERANS

22 Haziran 2004 tarihinde, Paris VIII Üniversitesi büyük anfisinde, dışarıdan gelmiş iki filozof, Antanas Mockus ve Cornel West, Başkan Pierre Lunel'in elinden, doktor *honoris causa* diploması alıyorlar. Kolombiyalı olan Mockus, eski bir dekan ve Bogota Belediye Başkanı; ABD doğumlu olan West ise ders verdiği Princeton Üniversitesi'nde Afrika-Amerika topluluğunun en karizmatik düşünürlerinden biri. Kabul söylevlerinde, her ikisi de doğal ve gerekli bir şekilde Sartre'ı referans gösteriyorlar: Mockus, yeni karşılıklı kültürel bağımlılık bağlamında; West ise, sömürge sonrası dönem bağlamında. Sartre'ın herkesten önce yollarını çizdiği ve düşündüğü iki istikamet. Sartre, bu iki felsefeci ve dünyanın birçok entelektüeli için, gündelik bir referanstır, hatta bana göre, bu düzeyde bir "etik pusulası"dır. Ancak, Fransa'da böyle değildir durum. Bu kitaba böyle bir sahneyle

girdiysem eğer, nedeni Sartre'ın yapıtlarının Fransa'daki ve Fransa dışındaki çok farklı değerlendirmelerini sık sık sorgulamış olmamdır: Fransa'da uzun zamandır süregelen bir dışlama, başka ülkelerde kaçınılmaz bir referans.

Gerçekten de, 1980 yılında, Amerikalı bir editörün isteğiyle, Sartre'ın ölümünden birkaç ay sonra, o dönemde Fransa'da pek az kimseyi ilgilendirebilecek bir biyografi projesine giriştim. Alaylar, hesaplaşmalar, rahatsız edici suskunluklar, keyifsizlik... Sartre söz konusu olduğunda, genellikle ortaya çıkan tavırlar bunlardı, onu kesinlikle dışlamak mı gerekiyordu, yoksa, "yerine oturtmak" mı! Kestirmek mümkün değildi bunu. "İtham edilen Sartre"... *Quotidien de Paris*'nin yaptığı bir anketin başlığıydı bu. Söz konusu yayın organının görevlisi, on beş kadar entelektüelle konuşmuş ve şu soruyu sormuştu onlara: "Size göre Sartre'ın on büyük siyasal hatası nedir? Herkes kendine göre bir liste çıkarmıştı: Sartre 1933 yılında Berlin'de, 1944 yılında Paris'te, 1954 yılında Moskova'da, 1960 yılında Küba'da, 1970 yılında ise Boulogne-Billancourt'da "yanılmıştı". Ankete katılanların her biri, "kötü Sartre"la, geçit resmi yapan SS'leri görüp de tepki göstermeyen, aktif direniş grubuyla birlikte güneye gideceğine, Paris'te kalmayı tercih eden Sartre'la, "SSCB'de tam bir ifade özgürlüğü vardır," diyen Sartre'la, Castro rejimini yücelten ya da gülünç bir şekilde bir fıçıya çıkıp, Renault fabrikasındaki işçilere nutuk atan Sartre'la alay ediyordu.

Peki ama siyasette "hata" denen şey, tam olarak ne anlama geliyordu? Hatanın altındaki anlam, sürekli, son, teorik bir gerçekliğin varlığı değilse neydi? Sartre, hiçbir za-

man, sadece dünyayı yorumlamakla sınırlamamıştır kendisini. Yer değiştirmiş, uyarmış, isyan etmiştir. Peki, ama insan tam bir iyi niyet içinde, kendinde geriye dönük bir sansürcü rolü oynama hakkına nasıl sahip olabilir ve herkesin gözü önünde, birtakım dönüşümlerden sonra, nasıl yüksek notlar verebilir? Bu ilginç iddia, "iyi" bir Sartre'ı, kesinlikle yanılmayan ve kusurlarından arınmış bir Sartre'ı hatırlatmazsa, neyi hatırlatır? Bu azgın yamyamlık nereden geliyor? Ayrıca, bana göre, siyaset dünyasındaki gerçek Sartre'ın her zaman arkasında durduğu bir pratiktir. Uzlaşılara ve konformizmlere karşı kişisel arayışları teşvik eden, her şeye rağmen kendisine mal edilen üstat ve akıl hocası rollerinden kaçan o değil miydi? İşte en hassas nokta da budur.

Öteyandan, *Le Matin de Paris* de "Sartre'dan sonra kim?" başlığını attı ve Fransız entelektüellerinden (Bourdieu, Derrida, Lévi-Strauss, Foucault, Debray vb.) hangisinin Sartre'dan boşalan yeri doldurma iddiasında olabileceğini sorguladı. Sanki Sartre'ın edebi yapıtları, makaleleri, toplumsal müdahaleleri, siyasal duruşları, sezgileri, angajmanları, XX. yüzyıla damgasını vuran trajik siyasal olayları (savaşlar, Nazizm, işbirlikçilik, işkence, sömürgecilik, ırk vb. ayrımcılıkları) ifşa etmesi aracılığıyla, yavaş yavaş kazanmış olduğu sembolik güç, kendisi gibi birine aktarılabilecek bir yüktü... Sartre'ın hayaleti, o öldükten sonra Fransız düşüncesini rahatsız etmeyi sürdürüyordu. Niçin? Sartre'ın düşünceleri, belirli dönemlerde, kendisinin adeta bir beyinler yemeğine davet edilmesi gibi davet edildiği eski tartışmaları alevlendiriyordu. Niçin? Onu hem bunaltan hem de koruyan bu ikili eylemde aranan neydi?

Sartre'ın ölümünden sonra gündeme gelen bu hareketlilik, bana göre, onun aşılmaz oluşunun gizli işaretiydi kesinlikle. Öyle sanıyorum ki, onun ölümüyle birlikte, Fransız entelektüelinin siyasal sorunlar konusundaki mutlak gücü kesin biçimde yok olmuştu ve bütün bu tartışmalar da bunun bir işaretinden başka bir şey değildi. Onunla birlikte Voltaire, Hugo, Zola da gömülmüştü biraz. Sartre nasıl bir yer işgal etmişti de, bu yer kendisinden sonra kesinlikle işgal edilemiyordu? Sartre nasıl bir güce sahip olmuştu da, ondan sonra bu güce başka birisinin sahip olması mümkün değildi? Sabırsızlık, hoşnutsuzluk ve eleştiriler arasında, yitirilmiş bir iktidar nostaljisinin söz konusu olduğunu niçin kabul etmek istemiyordu insanlar? Niçin bu şiddetin ne kadar derin bir kötülük, iyi tanımlanmamış, ama hiç kesilmeyen ve endişe verici bir acıyı, peygamber-entelektüelin ve yeni karizmaların ortaya çıkışının bunalımının acısını gizlediğini anlamaya çalışmıyorlardı? Böylece, soruların yerlerini değiştirerek, meseleyi yeniden zenginleştirebilme şansına sahip olabileceğimizi düşünüyordum.

Bu arada, *Le Débat* dergisi de, bir bilanço dosyası hazırladı: "Beş yıl sonra Sartre"; bu çalışma kapsamında bazı filozoflara şu soru sorulmuştur: "Ölümünden beş yıl sonra, Sartre'a nasıl bakıyoruz sizce?" Birinci filozofun cevabı: "Ondan alıntı yapanların sayısı çok az artık." İkinci filozofun cevabı eleştirel ağırlıklı: "Zekâyı münasebetsizlikle birleştirmeye çalışmakta ısrar etmek. Beni hiç ilgilendirmeyen bir yazar." Üçüncü filozofun cevabı: "Yıllardır tek bir kitabını açmadım Sartre'ın." Kısacası, ölümünden beş yıl sonra, filozofla sürekli kavga çıkarmaya çalışılıyordu.

Sartre'ın ölümünden sonraki yıllarda, benim araştırmalarıma göre, Fransız entelektüelleri safındaki tespitler bunlardı. Daha geniş bir kitle dikkate alındığında, daha da kötüydü durum. 1985 yılının bir sonbahar günü, Sartre'ın anısına düzenlenen bir törene katılmak üzere, babasının doğum yeri ve kendisinin de, çocukluğunda genellikle yaz tatillerini geçirdiği Périgord'daki Thiviers kentine gitmiştim ve orada hayretle görmüştüm ki, Sartre düşmanlığı hâlâ sönmemiş: törenden sonra, insanlar teker teker belediye meclis salonuna giriyor, ellerindeki kitabı imzalatıyor, daha sonra da hızla uzaklaşıyorlardı oradan. İstasyona vardığımda, bütün perdeler inmiş, herkes evine çekilmişti. Birkaç saat önce telefondaki meçhul bir ses, "Böyle bir ahlaksız onurlandırılamaz!" demişti rahatsız bir tavırla.

Zaman içinde, sürekli dolaşırken, anketler yaparken, onun gittiği yerlere giderken, tanıklarla konuşurken, genellikle, ona karşı bir borç, bir minnet duygusu içinde oluyordum: sözgelimi, Antiller'de, basın dünyası onun ölümünden çok etkilenmişti ve ben bu insanlarla tanıştım; Martinik Kreol gazetesi, *Grif an tè* "Sartre, un mal nèg" başlığını atmıştı: aşağı yukarı "büyük adam", "sıradışı bir kişilik", "iyi bir insan" anlamına geliyordu bu söz. Aynı şekilde, kitabımın yayınlanmasından sonra, kitabın çevrildiği her ülkeye gittim ve bu ülkelerde gördüm ki, Sartre'ın karizması hiçbir biçimde yıpranmamıştı ve ona olan borç hissi de sürüyordu insanlarda. Bu dört yıllık edebiyat turnesi sırasında, iki önemli olay yaşadım: birincisi Kasım 1985 tarihinde Montreal'de; ikincisi Eylül 1986 tarihinde Brasilia'da. Biyografimin yayınlanmasından birkaç haf-

ta sonra yazdığım bazı metinleri bugün okumak çok keyifli:

Montreal, Perşembe 14 Kasım 1985.

Dün akşam, restoranda, yazar André Major ilk ipucunu verdi bana: "1955 yılında, Aziz Eudes tarikatı okulundan onun yüzünden kovuldum, Cizvitler'in okuluna da onun yüzünden giremedim: çünkü, günlüğümde, *Gizli Oturum*'dan (Huis clos) söz ediyordum..." Burada, Sartre konusunda tanıklıklar haddinden fazla ve hepsi de birbirini tutuyor! Din eğitimcileri, yirmi yıl boyunca tehlikeli bulmuşlar onu, Şeytan, Deccal ve Allahsız olmuş. Dün Ottawa'da, bugün Québec'te uyuşturulmuş bir Sartre buldum, tıpkı yirmi beş yıl önce Paris'te olduğu gibi... "Papazları huzursuz etmek için koltuğumun altında *Yıkılış*'la (La Mort dans l'âme) dolaşırdım," diyor TNM'nin yöneticisi. Bugün de, Alexis Klimoff şöyle dedi: "Sartre felsefesi üstüne derslerim, 1954 yılında Trois-Rivières piskoposu tarafından az daha yasaklanıyordu; sanki pornografi dersleri veriyordum." Burada, entelektüeller çok bağlı kalmışlar Sartre'a, onu temel, gerekli bir mit, bir özgürlük düşüncesi gibi görmüşler.

Birkaç ay sonra Brasilia'da başkan Sarney'in, Kültür Bakanı Celso Furtado'yla birlikte beni kabul etmesi, hem resmi bir saygının hem de bir borcun ifadesiydi; Furtado 1960 yılındaki o unutulmaz seyahati sırasında, Sartre'ı, Recife'de ağırlamıştı. Brezilya'da başkan tarafından resmen kabul edilmem ve Montreal'de ağırlanmam, benim için Thiviers'deki hakaretlerin bir tür ironik karşılığı olmuştur adeta. Kitabımın yayınlanmasından sonraki dört yıllık dönemde gittiğim ülkelerdeki bütün yazarlar, Sartre'ı ve ya-

pıtlarını övmek ve yüceltmek için yarış ettiler: Brezilya'da Jorge Amado; Arjantin'de Ernesto Sabato; Peru'da Mario Vargas Llosa; ABD'de Arthur Miller, Susan Sontag ve Edward Said; Japonya'da Kenzaburo Oe; İngiltere'de George Steiner ve Salman Rushdie; İsrail'de Amos Elon ve David Grossman; Polonya'da Adam Michnik; Almanya'da Hans Magnus Ensenzberger, Jürgen Habermas; İsveç'te Jan Myrdal; İtalya'da Umberto Eco ve Alberto Moravia. Hiç kuşkusuz, dişlerini gıcırdatan bazı Doğu Avrupa ve Arap yazarlarıda oldu. "Son zamanlarda İsrail hayranlığı her şeyden önemliydi onun için," dedi Filistinli siyasetbilimci Nafiz Nazal. Ama sonuçta, global olarak bakıldığında, bilanço pozitifti.

II. Bölüm

SARTRE'IN YAPITLARINA TOPLU BAKIŞ BAĞLAMINDA

Bu konularla ilgili olarak, Fransa'daki kafa karışıklığı şaşırtmıştı beni. Kendi açımdan, hiçbir zaman Sartre'la hesaplaşma ihtiyacı hissetmediğimden, "iyi Sartre"la "kötü Sartre"ı karşı karşıya getirmeye çalışmamış ve "bütüncül bir Sartre"la ilgilenmiştim... Çelişkileri, saflıkları, tutkusu, coşkusu, cesareti, cömertliği... Dolayısıyla işleyiş kurallarını anlayabilmek, Sartrevari tavır ve tutumun yapısını okumak, en azından ipuçlarını çıkarabilmek amacıyla, Sartre'ın yapıtlarına acilen bir bütün olarak yaklaşmak gerektiğine inandım. Ama bu kadar çok ve farklılık gösteren, yazının her alanına el atmış (roman, öykü, felsefe, tiyatro, sinema, biyografi, otobiyografi, eleştiri, gazete röportajı, şanson vb.), bütün ülkelerde her kesime –kitlelerden üniversite camiasına kadar– hitap eden ve dolayısıyla bu bağlamda her girişime karşı çıkar gibi görünen bu devasa birikim nasıl kavranabilecekti?

O yıllarda beklenmedik bir olay meydana geldi ve bu olay, Sartre'ın yapıtlarına, ölümünden sonra global bir yaklaşımı daha hassas hale getirdi. Sartre'ın yapıtları, tamamlanmamış, unutulmuş, birilerine verilmiş ya da kayıp bazı el yazmalarının yayınlanmasıyla yeni bir yaşama başladı: *Carnets de la drôle de guerre* (Tuhaf Bir Savaşın Günlükleri), *Lettres au Castor et à quelques autres* (Castor ve Diğerlerine Mektuplar), *Cahiers pour une morale* (Bir Ahlak İçin Defterler), *Vérité et existence* (Gerçek ve Yaşam), *Critique de la raison dialectique 2* (Diyalektik Aklın Eleştirisi 2), *Œuvres romanesques* (Pléiade), *Le scénario Freud* (Freud Senaryosu), *Ecrits de jeunesse* (Gençlik Yazıları). Bu listeye Simone de Beauvoir'ın, Sartre'la uzun bir söyleşinin de yer aldığı, *La Cérémonie des adieux* (Veda Töreni) adlı yapıtını eklemek gerekir. "Üç yılda beş kitap," diyerek çok güzel bir hatırlatma yapmıştır Michel Contat, *Le Monde*'da; neredeyse bir sporcu performansıyla ortaya çıkarılan bu ölümden sonraki üretkenliğe bir hayranlık ifadesi...

Sartre'ın, özellikle *Carnets de la drôle de guerre*'ini çok sevdim, çünkü bu yapıtta, çok titiz bir kişisel araştırma ve saydamlık vardı ve Sartre 1939-1940 yıllarında tuttuğu bu günce için her gün çalışma zorunluluğu getirmişti kendisine. Bu eşsiz metnin bazı sayfaları çok sıkıcı, bazıları olağanüstü güzeldi ve onun çalışma, düşünme biçimini derinlemesine açıklıyordu. "Bir tartışmadan sonra, haksız olduğumu anlayınca, çoğu zaman kabul etmişimdir haksızlığımı ve daha sonra muhatabımın bu itirafıma rağmen bana gene dargın olduğunu görünce, 'ama ben o ben değilim artık; aynı insan değilim' deme ihtiyacını hissetmişimdir. Aslın-

da, bir çeşit, her an kendinden kaçma olan özgürlük teorimi çok açık kılan da budur kesinlikle."[1] Sartre'la bir tür samimiyet kuruyordunuz sanki, Sartre'ın Sartre'la yaptığı tavizsiz ve yapmacıksız bir konuşmaya tanık oluyordunuz ve bu konuşmada, o kendisini yargılıyor, yaşantısını dönemlere ayırıyor, kendisini eleştiriyor, azarlıyor, rahatlıyor, yeniden tepki vermeye başlıyor, sonra tekrar kendine kötü muamele ediyordu, şaşırtıcı bir kendini eleştirme ve yenileme kapasitesine sahipti, gerçek ve otantiklik içinde, her şey her zaman mümkündü onunla birlikte. Bu beklenmedik tuhaf savaş bağlamında, başka insanlarla birlikte bir Meteoroloji Birliği'ne kısılmış olan asker Sartre için yazı, bir nefes almak, bu dünyada var olmak demekti ve nabız gibi atıyordu.

Sartre'ın yapıtlarının toplu bir değerlendirmesinin önündeki bütün bu engellere rağmen, özellikle bölümleme tuzağına düşmemek gerektiğine inanıyordum. Türlere göre bir sınıflandırmaya –roman, eleştiri denemeleri, tiyatro, felsefe, siyasal denemeler, gazetecilik– girilse, film senaryolarının, şansonların, güncelerin, önsözlerin, cenaze söylevleri, seyahat yazıları, özel yaşam, gençlik yazılarının vb. dışarıda kalması tehlikesi ortaya çıkıyordu. Tarihsel dönemlere –1930'lu yılların marjinal Sartre'ı, 1945'li yılların muhteşem Sartre'ı, 1960'lı yılların büyük seyyahı, körlük yıllarının kral Lear-Sartre'ı– göre bir ayrım yapmaya çalıştığınızda, tercih ettiğiniz dönemin önceki ya da sonraki dönemle, hem bir diyalog hem de kopukluk içinde ol-

1) *Carnets de la drôle de guerre, a.g.y.*, s. 126-127.

duğunu fark ediyordunuz. Olaya daha çok XX. yüzyılın önemli siyasal olayları –1930'lu yıllar ve halk gösterileri, 1945 yılları ve entelektüellerin Fransız Komünist Partisi saflarında yer almaları– açısından bakmaya çalıştığınızda ise şu gerçek ortaya çıkıyordu: Sartre yüzyılın bazı önemli davalarıyla bütünleşmiş olsa da, bunları döneme pek uygun düşmeyen birtakım hareketler gibi izlemiştir. Sözgelimi 1930'lu yılların marjinal, bireyci ve apolitik Sartre'ı, özellikle dostu Nizan gibi, ilk Fransız Komünistlerinin Proleter Enternasyonalizm'e gösterdikleri ilgiyi paylaşmıyordu kesinlikle ve bazı gerçeküstücülerle uyuşuyor, ancak onları da tanımıyor ve görmüyordu. Aslında, Sartre'ın özelliklerinin tümünü değerlendirebilmek için kesinlikle sadece yazıların dikkate alınması söz konusu değildi, *Sartre'ın gerçekleştirmek istedikleri şeyler*'le, ilgilenmek gerekiyordu: pratikte, somut biçimde felsefi bir projeyi yansıtan bir gündelik karşı-kültürün tamamen tutarlı yapısı.

Dolayısıyla, onun yapıtlarına her türlü kısmi yaklaşım, bu yapıtların çok önemli esas boyutlarından bazılarının ıskalanması anlamına gelecekti, temalar karışabilecek ya da farklı türler birbirlerine bağımlı olabilecekti. Sartre, 1960 yılında, Madeleine Chapsal'la yaptığı bir görüşmede, yapıtlarının son derece teknik yapısının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek bazı ipuçları vermiştir. "On beş yıldır bir şey arıyorum. Antropolojiye siyasal bir temel verebilmekle ilgili bir şey bu. Git gide ürüyor, çoğalıyordu bu düşünce. Bütün vücudu saran bir kanser gibi; düşünceler üşüşüyordu kafama: ne yapılması gerektiğini bilemiyordum henüz, bir yerlere koyuyordum bu düşünceleri: yazmakta ol-

duğum kitabın içine. Şimdi oldu, düzene girdi bu düşünceler, beni bu düşüncelerden kurtaracak bir kitap yazıyorum, *Critique de la raison dialectique* (Diyalektik Aklın Eleştirisi)... Hep felsefi arayışlar içindeymişim gibi, kitaplarıma arasözler koyma ihtiyacında değilim artık. Küçük kutulara girecek bu felsefe, tamamen boşalacağım ve rahatlayacağım – *L'Etre et le Néant*'dan (Varlık ve Hiçlik) sonraki gibi. *Boşluk*... Antropolojiyle ilgili kitap arkamda kalacak, yazabileceğim. Herhangi bir konuda. Felsefeye gelince, sadece kendim için felsefe yapacağım, küçük zihinsel referanslar... Bir yandan felsefe geveleyip, bir yandan da felsefi olmayan kitaplar yazıldığında –özellikle son on yıldır yaptığım gibi– her sayfa, her metin çıkıntılarla doluyordu. Son zamanlarda, yazarken bu çıkıntıları hissettiğimde, bırakmayı tercih ediyordum. İşte bu yüzden, bu kitaplar sıkıntı vermiştir bana."[2]

Organik eğretilemeleri, fikirlerin gerçek bir patoloji gibi çoğalması, felsefe, tiyatro ve öteki eleştiri denemeleri arasındaki dolaşımıyla bu hoş ve şaşırtıcı metin şunu gösteriyor: Sartre'ın metinlerine ancak *canlı bir organizma* gibi, bir bütün olarak yaklaşmak mümkündür. Sadece siyasal eylemleri de dahil olmak üzere, onun yapıtlarını oluşturan, bütün bu türleri birbirine bağlayan, aynı zamanda yazarın kişisel tavır ve tutumunu, duygusal yaşamını, yapıtlarının Fransa'da ve dışarıda gördüğü ilgiyi, üretim ve algılama arasındaki etkileşim olgularını dikkate alan global ve fenomenolojik bir yaklaşım, Sartre'ın yapıtlarının iç mantığının yeniden kurgulanmasına olanak verebilir.

2) *Situations IX.*, © Gallimard, 1972, s. 9-11.

III. Bölüm

AİLENİN BUDALASI'NIN OLUŞMASI YA DA TEMEL BELİRLEYİCİ OLARAK DÜŞSEL OLAN

Sözgelimi Flaubert'le ilgili yapıtı, son kitabı *L'Idiot de la famille* projesini ele alalım; üç ciltlik ve 2.802 sayfalık, tamamlanmamış, görkemli bir yapıttır bu! Bu projenin kökenini anlayabilmek için 1939 yılına, tuhaf savaşa gitmemiz gerekir. Şöyle diyor Sartre: "Kötü Charpentier baskısından Mektuplar'ını tekrar okurken, onunla hesaplaşmak geldi içimden ve bunun için onu daha iyi tanımam gerekiyordu. O zamandan beri, antipatim daha sonra empatiye dönüşmüştür ve anlamak için gerekli olan tek tavır budur."[1] Bu Flaubert kitabı, önce 1940'larda *L'Imaginaire*'in (Düşsel Olan) devamı gibi tasarlanmış, daha sonra 1943 yılında, *L'Etre et le Néant*'da, varoluş psikanaliziyle ilgili üçüncü bölümün sonunda duyurulmuş, 1945 yılında *Edebi-*

1) *Situations X*, © Gallimard, 1976, s. 91.

yat Nedir? (Qu'est-ce que la littérature) içinde anılmış, daha sonra 1954 yılına doğru, Roger Garaudy'nin etkisiyle bir düzine defterde geliştirilmiş, bir yıl sonra editör ve psikanalist J.-B. Pontalis'in teşvikiyle 1.000 sayfalık bir el yazması haline getirilmiş, uzun süre el sürülmemiş, 1963 yılında tekrar ele alınmış, üstünde ayrıntılı şekilde çalışılmış, dört ayrı versiyonu oluşturulmuş ve ilk iki cildi 1971 ilkbaharında, üçüncüsü 1972 yılında yayınlanabilmiş, nihayet dördüncü ve beşinci ciltleri ise Sartre'ın kör olması nedeniyle yarım kalmıştır.

Dolayısıyla, Sartre'ın *L'Idiot*'su onar yıllık üç dönemde ortaya çıkmıştır ve farklı kuramsal kaideler üstünde sıçramaktadır: *L'Imaginaire, L'Etre et le Néant, Questions de méthode* (Yöntem Sorunları) ve *Critique de la raison dialectique*... Bunlar, Sartre'a "Flaubert üstüne söylenebilecek her şeyi yazma" olanağı vermiştir. Bu görkemli ve çılgın projenin amacı, Gustave'ın çocukluğundaki nevrozlarını anlatmaya ve yazarlık yeteneği konusunda, edilgen çocukluğunun etkisini açıklamaya çalışan "bir insanın temel belirleyici olarak düşselliği"nin anlaşılmasıdır; yazarın bütün soruların, kendisini daha önce ilgilendirmiş olan bütün yöntemlerin, yani "insanlarla ilgili bilgimizi derinleştirme, psikanalizi ve Marksizmi birleştirme olanağı verebilecek farklı araç ve yöntemlerin"[2] kavşağı gibi algıladığı bir projedir bu. Bir takıntıdır bu proje, çünkü Sartre, kırk beş yıl aradan sonra Ecole normale öğrenciliği yıllarında ilgilendiği konulara geri dönmüş, o yıllarda yüksek öğrenim diploması almak

2) *Situations IX*, s. 113.

amacıyla şu konuyu işlemeyi tercih etmiştir: "Psikolojik yaşamda imge: rolü ve özelliği."

Bu, aynı zamanda marjinal bir projedir, çünkü zamanının araştırmalarına ters düşer: gerçekten de 1960'lı yılların ortalarından başlayarak, Yapısalcı düşüncelerin ve yeni Marksist düşünürlerin gelişiyle, Sartre düşüncesi marjinalleşir ve entelektüel dünyadan silinir gibi olur. Her şeye rağmen, Sartre, Flaubert'le bu takıntılı başbaşalığa saldırır ve bu bağlamda, ısrarla, sakinleştiricilerden, uyuşturuculardan ve yakınlarından yardım alarak, kendi "bütünleştirici yöntemi"ni uygular. "Niçin Flaubert?" diye sorarlar kendisine, gene ısrarla eleştirmenler. Cevabı şudur: "Benim edebiyat anlayışımın tam karşıtıdır o: tam bir sorumsuzluk ve benim anlayışımla hiç ilgisi olmayan mutlak bir ideal arayışı. Bir süre sonra, Flaubert beni kesinlikle büyülemeye başladı, çünkü onda her açıdan kendi karşıtımı buluyordum. Böyle bir insan nasıl olabilir diye soruyordum kendime." Ya da: "İnsan, kendisine karşı çıkana meydan okumaya ihtiyaç duyar."[3]

Sartre'ın yapıtlarına "Flaubert'e Giriş"le, yani sondan başlayarak girmekle, anında karmaşık bir ilişkiler ağı içine düşeriz; bu ağ, bizi, zamanda geriye doğru gitmek zorunda bırakır ve bir yandan bizi Flaubert'le diyalogun köklerinin uzaklarda, çok uzaklarda, Sartre'ın çocukluğunda olduğunu farketmeye zorlar. Belki de, *L'Idiot de la famille*, gerçekten, her zaman XIX. yüzyılın burjuva ve aydın Fransa'sını temsil eden kişiyle gerçek anlamda bir hesaplaşmadır: büyükbabası Schweitzer'dir bu kişi. Torun ve hamisi, gerçek bir pedagog,

3) *Situations IX*, s. 116-117.

etkili konuşabilen, cömert, on yaşına kadar üstün yetenekli bir çocuğun eğitimini üstlenmiş olan büyükbaba arasında zor ve çatışmalı bir ilişki. Bu babasız çocuk, büyükbabanın diktatörlüğünden, insanların yapaylığından ve aşırı sevgi gösterilerinden kaçabilmek için gerekli ve mümkün olmayan bir misyon üstlenir: bu alanda üretimin kendiliğinden oluştuğu inancıyla, 8 yaşındayken yazar yapar kendini. *Sözcükler*'de (Les Mots) şöyle der: "Edebiyata ilgi duymama, beni bu işten vazgeçirmek için büyük çaba harcayan büyükbabam yol açmıştır: öyle ki, bugün bile bazen keyfim yerinde olmadığında düşünürüm hep... Bütün bunları, sadece, kendimi büyükbabama beğendirmek gibi çılgınca bir umut içinde mi yaptım ben... Gecelerimi ve günlerimi mürekkepli kâğıtlar arasında tüketmek, hiç kimsenin istemediği birtakım kitapları yazıp, ortaya atmak..."[4]

1963 yılında *Sözcükler*'in yayınlanması, kendi deyimiyle, "edebiyata elveda"[5] olsa da, Sartre *Sözcükler*'in, aynı zamanda "Genet ve Flaubert incelemeleri konusunda aynı soruya (bir insan nasıl yazar, biri düşsellikten söz eden biri olabilir?) cevap vermek için yazıldığını söylüyor."[6] Sartre'ın yapıtları böylece sıçramalarla, bitmeden, pratik kanıtlamalar içinde kuramsal yeni formülasyonlarla, öteki yaratıcılarla, meslektaşlarıyla sürekli diyalog halinde, "çok yetersiz, hatta çok kötü bir inceleme olan"[7] *Baudelaire*'den, "yaşa-

4) *Les Mots*, © Gallimard, 1963.

5) S. de Beauvoir, *La Cérémonie des adieux, Entretiens avec Jean-Paul Sartre: Ağustos-Eylül 1974*, Gallimard, 1981, s. 305

6) *Situations IX*, s. 133-134.

7) A.g.y., s. 113.

mındaki nesnel olaylar aracılığıyla Genet'nin koşullarının yetersiz, çok yetersiz bir biçimde incelendiği"[8] *Saint Genet comédien et martyr*'e, Genet'den Mallarmé'ye, Mallarmé'den Tintoretto'ya, Tintoretto'dan Flaubert'e doğru gelişir. Böyle çalışmıştır Sartre, çelişkilerini, sınırlarını, geri dönüşlerini, karalamalarını, saydamlığını, dinamizmini açıkça sergileyerek ve "yaşayan yazarlar gizlenirler" ve "yazan kişi gizlenir" gerçeğini kabul ederek...[9]

"Günün birinde, sizin Flaubert'le ilgili olarak yaptığınız tanıtma çalışmasının birinin sizinle ilgili olarak yapılabileceği ihtimali biraz korkutmuyor mu sizi?" diye bir soru sorulur kendisine.

"Tersine, memnun eder beni böyle bir çalışma," diye cevap verir bu soruya Sartre. "Her yazar gibi ben de saklanıyorum. Aynı zamanda toplum içinde yaşayan biriyim ben, ve insanlar hakkımda istediklerini düşünebilirler, kötü şeyler de düşünebilirler..."

"Gelecek kuşakların yargısından hiç korkmuyor musunuz?"

"Hiç korkmuyorum. Hakkımda iyi şeyler söyleneceğine inandığımdan değil, ama beni yargılamalarını isterim. Mektuplarımı, kişisel yaşamımla ilgili belgeleri yok etmeyi düşünmeyeceğim kesinlikle. Bunların hepsi görülecek. Gelecek kuşaklar –eğer ilgilenirlerse benimle– beni olabildiğince açık biri olarak tanırlarsa (benim Flaubert'i görebildiğim gibi) ne mutlu!"

8) *A.g.y.*, s. 114
9) *Situations X*, s. 105.

IV. Bölüm

ATİPİK BİR ÜRETİMİN EĞRİSİ

Mesleki güzergâhında, ilginç biçimde, çağdaşlarından çok farklı bir biçimde ilerleyen, şaşırtıcı bir insandır Sartre. Gençliğindeki edebiyat tutkusunun yaşlılık yıllarında alevlendiği bu kariyerin *anahtarı* nerededir peki? Bu süreç nasıl ortaya çıkmıştır? Uyumsuzluk, uyum, yeniden uyum evrelerinin birbirini izlediği bir güzergâhta, Sartre çağıyla ne tür bir ilişki içinde olmuştur? Çıkmazların, önceden çizilmiş yolların dışına nasıl çıkabilmiştir? Bir yandan gelişen, bir yandan da sürekli aynı sorular çevresinde dönüp duran bu düşünce nasıl gelişir: edebiyatın işlevi ve sanatçının ya da entelektüelin statüsü, simgeselin gerçekliğin içine geçmesi? Sartre'ın yapıtlarını, özelliklerine göre dönemlere ayırma çabasına girildiği takdirde, bu yapıtların bir eğri biçiminde ortaya çıktığı fark edilir; bu eğri yavaş yavaş belirir, Sartre'ın özellikle çok fazla ürün verdiği yıllarda (1945-1960) doruğa ulaşır, siyasetle ilişkisinin, yerini 1940'lı yıllardaki entelektüel ilgi alanına bırak-

tığı, daha az toplumsal olduğu bir döneme doğru düşmeye başlar.

Her şeyden önce şunu söylememiz gerekir ki, Sartre yazarlık kariyerini yavaş yavaş ve sabırla oluşturmuştur, gecikmiş bir "ün"ün kekelemelerine bulaşmış bir insanın sıkıntılarıdır bunlar. Sartre olasılık üstüne çalışmayı, daha 1926 yılında Ecole normale supérieure öğrencisiyken düşünmüştür; bununla birlikte bu konuyla ilgili birikimini değerlendirdiği *Bulantı* adlı yapıtına, yayımlanmadan önce kesin biçimini verebilmek için onu yeniden yazmış, üstünde tekrar çalışmış ve on iki yılını vermiştir bu işe. Eğer Sartre sonunda yayın dünyasına girmişse, Simon de Beauvoir'a, "sokakta bir yazar gibi dolaştığını"[1] yazabilmişse, bu, özellikle zor bir süreç sonunda gerçekleşmiştir ve o bu süreçte yakınlarından destek görmüştür: bu kimseler arasında Paul Nizan, Simone de Beauvoir, Jacques-Laurent adları özellikle ön plana çıkar; Sartre, çevresindeki bu insanların önerileri ve tavsiyeleri doğrultusunda metninin çok ham bazı bölümlerinde, el yazmalarında bazı önemli düzeltmeler yapmıştır.

Jean-Paul Sartre, otuz yaşında elitist bir Fransız geleneğinin mirasçısı, kitaplar arasında ve Ecole normale supérieure'ün rahat beşiğinde büyümüş bir çocuktur. Havre Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yaparken, yayın dünyasındaki başarısızlıklarına ve taşra yaşamının boğuculuğuna isyan eder, anarşist, yalnız, bireycidir, farklı sol partilerin geçit törenlerini farklı bir gözle izler ve Sovyet deneyimin-

1) *Lettres au Castor et à quelques autres*, c. I, Gallimard, 1983, s. 146.

den büyülenmiş Fransız Komünistlerinin umut dolu sözlerini alaycı bir ifadeyle dinler. İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasından önceki bu üretim evresinde, edebi, felsefi yapıtlar, oyunlar, edebi eleştiri metinleri, röportajlar vardır. Bu metinlere çok umutsuz bir dünya görüşü egemendir, ilgisiz, marjinal bir Sartre vardır. Aynı zamanda da öncü, yol gösteren, çığır açan biridir, yabancı kültürlerin derinliklerine doğru gider, olasılık, kötü niyet, ötekinin yabancılaştırıcı bakışı gibi temel kavramları geliştirir.

İkinci Dünya Savaşı, o döneme kadar korunaklı ortamlarda yaşamış olan Sartre için bir şok olmuştur; savaşla birlikte, "sosyallik ağır basmaya başlamıştır [onun] yaşamında". Tuhaf savaş ve esir kampları, Sartre'ın yeni tür arkadaşlarla ilişki kurması sonucunu doğurur; Stalag XII D'de, Trier'de felsefe okutur ve felsefi metinler kaleme alır, bir oyun (*Bariona*) yazar, sonra serbest kalır, küçük bir direniş grubuna katılır: sadece birkaç ay süren "Sosyalizm ve Özgürlük"; daha sonra yazdığı ilk metinleri düzenleyerek felsefi (1943 yılında *L'Etre et le Néant* yayınlanır) yapıtlarını, romanlarını (*Özgürlük Yolları* 1945 yılında yayınlanacaktır), oyunlarını (1943 yılında *Sinekler*, 1944 yılında *Gizli Oturum* yayınlanır) kaleme alır, bir yandan yeni yazı türlerine el atar: Pathé firmasının finansal desteğiyle senaryo yazar ve böylelikle öğretmenliği bırakır; ayrıca kendisine "çağının tanığı" olma önerisi getiren Albert Camus'nün önerisiyle *Combat* ve *Figaro* için gazete röportajları yapar.

Sartre, Paris'in kurtuluş günlerini anlattıktan sonra, beş aylığına ABD'ye gönderilir. ABD, onu modernitenin taşıyıcısı bir ülke olarak uzun zamandır ilgilendirmektedir

ve çağıyla gerçekten uyumlu bir Sartre bu ülkede yeniden doğacaktır. New York'ta, Hollywood'da, Teksas'ta ve New Mexico'da gerçekleştirdiği alan çalışmaları, muazzam ve heyecan verici bir araştırma konusu olur onun için. Bu seyahatle birlikte, kendisini ilk kez sosyal bir davaya adayan etik militanı Sartre ortaya çıkar: bu ülkede yaşayan zencilerin kurbanı oldukları ırk ayrımcılığı. 1960'ların üçüncü dünyacı Sartre'ı da, gene bu seyahat sırasında oluşmuştur.

Sartre, ABD'den döndükten sonra Fransız basının rönesansının hem bir ürünü hem de aktörü olur. "Sitüasyonizm" (siyasal, edebi ve sanatsal avangard hareket), "özgürlük" ve "angajman" bu dönemin en önemli sözcükleridir onun için. *Temps modernes*'i tanıtırken, "edebiyattan, ona taze kan vererek yararlanmak" deyimini kullanır. "Nereden gelirse gelsin, bütün yazılar kabul edilecektir. Angaje olmak asla edebiyatı unutturmamalıdır [...] Topluma, onun istediği edebiyatı vererek hizmet etmek gerekir."[2] Ardından, yüce bir konuma gelmiş, otorite konumundaki bir insanın yargıları gelir. "Yazar, yaşadığı çağda gerçeğe olabildiğince yakın bir konumdadır; her sözü bir acı, bir öfke duygusu oluşturur; her sessizlikte Flaubert'i ve Goncourt'u sorumlu tutar."[3] Aynı zamanda da global ve çeşitli halklara özgü bir araştırma projesi örgütler. "Tek bir gerçek varsa eğer [...] onu her yerden başka bir yerde aramamak gerekir."[4]

2) Présentation des *Temps modernes*, *Situations II*, Gallimard, 1948, s. 12-13.

3) A.g.y., s. 13.

4) Merleau-Ponty vivant, *Situations IV*, Gallimard, 1964, s. 206.

Eylül 1945 tarihinden itibaren, savaş sonrası 'tabula rasa'sına "kendi dönemi için" yazan bir Sartre çıkar ortaya; müthiş üretken ve halkla diyalog içindeki bir Sartre'tır bu; 1945-1963 arası dönemi kapsayan listeye (eksik) bakarak değerlendirebiliriz bunu: *Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır, Özgürlük Yolları, Les Temps modernes* dergisi, *Situations I-III, Mezarsız Ölüler, Yahudi Sorunu, Baudelaire, İş İşten Geçti* (Les jeux sont faits), *Kirli Eller, Çark* (L'Engranage), *Mallarmé, Entretiens sur la politique* (Politika Üstüne Konuşmalar), *Şeytan ve Yüce Tanrı, Saint Genet, comédien et martyr, L'Affaire Henri Martin* (Henri Martin olayı), *Kean, Nekrassov, Altona Mahpusları, Critique de la raison dialectique, Sözcükler*... Öte yandan, birçok Fransız yazarın kitaplarına önsözler yazar, kendisinden yardım isteyen genç yazarların isteklerini geri çevirmez.

1945 yılında Sartre'ın düşüncesinin bu etkisi nasıl açıklanabilir? Bu sınıflandırma, kültür ürünlerindeki bu parçalanma nasıl anlatılabilir? Bütüncül bir toplum düşlediği, kendisinden önce hiçbir yazarda olmayan fikirlere sahip olduğu söylenebilir; iletişim sistemlerinin değiştiği bu dönemde, Sartre mesajlarını farklı hedef kitlelerine göre böler ve sözgelimi, 20 Ekim 1945 Pazartesi günü, club Maintenant'da verdiği ve o yıllarda ülkenin en önemli medya olaylarından biri kabul edilen "Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır" konferansı gibi gerçek operasyonlar yapar. Öte yandan, 1945 yılında okulların açıldığı ve sanatsal etkinliklerin başladığı dönemde *Temps modernes*'in ilk sayısı ve *Özgürlük Yolları*'nın ilk iki cildi çıkar, bu arada *Gizli Oturum*'un temsilleri de devam eder; kitlelere yayılan "Varoluşçuluk"

modasına bağlı olarak, Sartre adı, basında her gün yinelenen (hayranlık ya da nefretle) bir ad olur. "Varoluşçuluk mu? Bilmiyorum ne olduğunu," der, kendisine bu soru sorulduğunda. "Benim felsefem yalın bir yaşam felsefesidir."

Sartre düşüncesi bohem yaşam modasıyla, kafe yaşamı geleneği ve kitlesiyle (marjinal ve anarşist gençler gibi görülen "zazular") bir yere bağlanmış olsa da, kökeni özellikle kısır ve zor anlaşılabilen bir felsefi düşüncedir. İşgalden yeni kurtulmuş Fransa'nın kırsal kesiminde, moderniteden, cazdan, evlilik dışı aşktan söz eden Sartre modası, yabancı kültürlerden aldığı modellerden yararlanan alternatif kültürüyle Sartrevari aile imajıyla yaşam biçimleri geliştirecek olan Saint-Germain-des-Prés gençliğiyle doğrudan ilişkiler kurar. Fransız köylüleri bir dönüşüm geçirirken, Sartre Paris'te bir efsane haline gelmiş Saint-Germain-des-Prés'de hem tanık hem de güvence olur.

Sartre'ın projesi, bir felsefeye bağlı olarak örgütlenmiş piramit biçimindeki bir yapıya göre belirlenmiştir ve bu felsefe, en üst noktada her şeyi doğrular, meşrulaştırır; beş etki alanı vardır bu felsefenin: eleştiri denemeleri, konferanslar, tiyatro ve roman, radyo, sinema ve nihayet gazetecilik. Bu proje daha genç, daha ulaşılabilir "aracılar"dan, Juliette Gréco, Boris Vian, François Perrier (*Kirli Eller*'deki Hugo), Pierre Brasseur, Jean Vilar ve Maria Casarès (*Şeytan ve Yüce Tanrı*'daki Goetz, Heinrich ve Hilda), Serge Reggiani (*Altona Mahpusları*'ndaki Franz) ve Sophia Loren (*Altona Mahpusları* filmindeki Johanna) gibi çok ünlü aktörlerden yararlanır ve çok bilge bir kişiden büyük bir kitleye kadar ve bütün kuşaklara hitap eder. Bu Sartre düşüncesinin

etkisi, aynı zamanda, bir mekânın kullanımıyla da ilgilidir: çan kulesi, meydanı, kafeleriyle Saint-Germain-des-Prés semti. Sartre, daha çok, bir yerin mit haline getirilmesiyle çok daha kısa süre içinde organik bir entelektüel olmuştur. Daha o dönemde, uluslararası dengelerin değiştiğini kestirir, Avrupa'nın Emperyalist meşruiyetinin sonunu haber verir ve savaş öncesi döneme göre çok farklı bir dünya görüşüyle sömürgeleştirilmiş halkların kimliklerini bulacaklarını sezer.

1952-1956 yılları arasında, dört yıl FKP'nin (Fransız Komünist Partisi) aktif sempatizanı olur ve bu maceradan değişerek çıkar. 1959 yılından itibaren Cezayir Savaşı sırasındaki siyasal tavırlarıyla ön plana çıkar; de Gaullecü iktidara saldırır, Fransa'nın sömürge siyasetini çok etkili bir ironinin egemen olduğu yazılarıyla ifşa eder, işkenceyi mahkûm ederek ve itaatsizlik çağrısı yaparak, hükümeti taciz ederek ve de Gaulle'le amansız bir mücadeleye girerek, gerçek bir ulusal psikodram yaratır ülkede. Bu yıllarda bir "dokunulmazlık" statüsü kazanır, dünyanın bütün devlet başkanlarından davetler alır, yetkisiz konsolosluk işlevi görür ve o döneme kadar hiçbir yazarın üstlenmediği politik-etik bir görev üstlenir. *Temps modernes*'in yöneticiliği dışında, polemik yazıları ve uzun seyahatleriyle Üçüncü Dünya'nın sözcüsü, marjinallerin ve dışlanmışların hoparlörü olur. Sartre, 1963 yılında, *Sözcükler*'i çıkarır; başdöndürücü bir ustalığın görüldüğü bu yapıt, o döneme kadar anladığı anlamda edebiyata veda yazısıdır, ertesi yıl da Nobel Edebiyat Ödülü'nü geri çevirir, Vietnam Savaşı'na karşı tavrını giderek radikalleştirir, Amerikan savaş suçlularının yargı-

lanması için kurulan Russell Mahkemesi başkanlığına getirilir ve sonuçta arketipal bir yazar yörüngesinden git gide sapar.

Nihayet, daha önce de sözünü ettiğimiz son Sartre dönemi gelir: tek bir yapıt, son yapıtı Flaubert üstüne çalışmasına yoğunlaştığı dönemdir bu. Bu dönem, aynı zamanda, farklı bir yazı biçimi denemesidir: basın ajansının kuruluşuyla, daha sonra *Libération* gazetesiyle gazete yazıları... İktidarın korkuttuğu farklı Maocu gruplara kalkan olmayı kabul etmektir bu aynı zamanda. Nihayet körlük! Sekreteri Pierre Victor'la (takma adı Benny Lévy) din gibi sıradışı konular üstünde, çok farklı bir biçimde çalışma.

Bu şaşırtıcı güzergâhta, farklı eklemlenmeleri içinde, bu kariyerin başından sonuna kadar bazı endişeler ve kaygılar her zaman ağır basmıştır: araştırma ve macera yöntemini tanıma döneminden sonra –felsefede Alman tarafı; romanda Amerikan tarafı–, sinema, müzik, plastik sanatlarda hiç bitmeyen bir meraktan sonra, zorunlu seyahatten sonra, modernlik, yenilik tutkusundan sonra, ötekinin kültürüne ilgiden sonra, sömürgeci Fransa'yla ya da Emperyalist Amerika'yla hesaplaşmalardan sonra, XIX. yüzyılın Flaubertvari Fransa'sına dönüş ve daha önce de söylediğimiz gibi, bu Fransa'yla sürekli savaşmıştır Sartre. Gerçekten de, bugün, bence en ilginç olacak olan Sartre'ın ününün doruğunda olduğu, çağıyla uyuştuğu dönemin değil, ilk ve son dönem Sartre'ları döneminin incelenmesidir: tam bir yalnızlık içinde, inzivaya çekilmiş, geri planda kalmış ve araştıran, kendisiyle barışık olmayan bir Sartre'ın incelenmesi...

Zamanla, bazı temalar ortaya çıkar ve başka türlü açıklamalar getirme olanakları sunar, bu çok ilginç güzergâha yaklaşımlar ve bu yapıtlar arasında gerçek bir tutarlılık bulunabilir böylelikle. 14 Ekim 1964 gününde, Sartre Nobel Akademisi jürisine bir mektup gönderip Nobel edebiyat adayı gösterilmemesini, bu konuyla ilgili olarak adının geçmemesini istediğinde, kimileri bir oyun gibi gördüler onun bu tavrını. Aslında söz konusu olan çok farklı bir şeydi. Kamuoyuna açıkladığı gibi, tıpkı birkaç yıl önce Légion d'honneur nişanını reddettiği gibi, Nobel Edebiyat Ödülü'nü de "kişisel nedenler"le reddetmek, ısrarla onun, yarışının durdurulmasını reddetmesi anlamına gelmiyor muydu? "Sartre'a özgü nedenler" denebilecek bu kişisel nedenler, uzun süredir Sartre'ın ilk felsefi metinlerinde yer almamış mıydı? "İşin içine başkaları girince, olaylar benim dışımda gelişmeye başlıyor ya da daha sıradan, ama düşüncemizi daha iyi ifade eden bir deyimle, duruma hâkim olamıyorum artık [...] Ötekinin ortaya çıkması, benim istemediğim birtakım özellikler getiriyor duruma ve koşullara... Bunlar öteki için olduğuna göre benim istemediğim, benim denetimimde olmayan ve ilke olarak benden kaçan şeyler çünkü."[5]

Bu durumda Sartre'la ilgili olarak ne biliyorum? Güzergâhının bazı dönemlerini ele alırsak, bu yeni ilişkileri bulabiliriz, bazı saptamalar yapabiliriz, her zaman çok hassas bir konu olan ulusal düzeyde bir hesaplaşma sorununu aydınlatabiliriz ve gerekirse eğer, bazı şeyleri de yerli yerine oturtabiliriz.

5) *L'Etre et le Néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, Gallimard, 1943, s. 311-312.

V. Bölüm

ALSACE VE PERIGORD YA DA ARKAİKİN REDDEDİLMESİ

Sartre 1963 yılında *Sözcükler*'i çıkarır; birdenbire üç yitik aşkın öyküsünün, anneannelerinin, babaannelerinin ve dedelerinin ve annesiyle babasının gerçek öyküsünün başladığı büyük bir yapıttır bu. İlk iki öykü yalan, ikiyüzlülük ve toplumsal uzlaşma içine batmıştır, üçüncüsü ise babasının ölümünden sonra, başladıktan birkaç ay sonra ansızın kesilmiştir. Böylelikle patetik, tuhaf ve lirik, yazı ustalığı çılgını, yaşamının ilk on iki yılının öyküsüyle, bu şaşırtıcı senaryo içinde yazar çıkar ortaya.

Sözcükler'i okuduğumda, şöyle bir izlenim edinmiştim: Sartre, kendi yazarlık nevrozuyla ilgili olarak annesinin ailesine, Schweitzer'lere, özellikle büyükbabasına, belli belirsiz bir sorumluluk yüklüyordu. Burada irdelenmesi gereken bir mesele olduğunu düşündüm ve Sartre'ın öyküsünü yaratırken, onunla tartışma, ona karşı çıkma macerasına girdim. Böylece kendisinin karanlıkta bıraktığı "Thiviers

tarafı"ndaki kapıyı itme, taşra yaşamının üstündeki etkisini değerlendirmeye, ailesinin gelişme çizgisini yeniden değerlendirmeye, küçük "Pulu"nun (Sartre'ın takma adı) bu ortamdaki yerini açıklamaya çalıştım.

Sartre düşüncesi Fransa köy yaşamına saldırdığında, genellikle çok kesin, hatta şiddet unsurlarına ve çoğu zaman nefrete dönüşen biçimlere bürünür. Özellikle *Bulantı*'da, bilinen yeteneğiyle anlattığı Fransız taşrasına karşı. "Bugün Pazar: dokların arkasında, duvar boyunca, yüklerin bulunduğu garın yakınlarında, bütün kent çevresinde, karanlığın içinde boş hangarlar ve çalışmayan makineler var [...] Bütün kenar mahallelerde fabrikaların uzayıp giden duvarları arasında, uzun, siyah kuyruklar yürüyüşe geçmiş, kent merkezine doğru yavaş yavaş ilerliyorlar. Sokaklar onları kabullenmek için isyan günlerindeki görünümlerini almış: Tournebride sokağındakiler dışında, bütün dükkânlar demir kepenklerini indirmişler. Biraz sonra, sessizliğin içinde, bu siyah sütunlar bu ölü sokakları istila edecek [...]. Biraz sonra, kepenkleri inmiş dükkânlarla kapalı kapılar arasında, Pazar günlerinin Fransa'sı doğacak."[1]

Thiviers'de ve Périgueux'de yaptığım araştırmalarla, görüştüğüm kişilerle, Sartre'ın halası Madam Lannes'dan kalan önemli belgelere ulaşarak, babası Jean-Baptiste Sartre'ın Ecole Polytechnique'teki, Deniz Kuvvetleri'ndeki, Savunma Bakanlığı'ndaki arşivlerden dosyalarını inceleyerek, yazarı yaratan iki aile –ilişkileri kısa süren– arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya çıkarabilmiştim. Sartre bunlardan söz

1) *La Nausée*, Gallimard, 1938, s. 51.

etmemeyi tercih ettiğinden, Fransa'nın güneybatısından gelen belgeleri uzun uzun inceledim. Çıkan sonuca göre XIX. yüzyılda zenginleşmiş burjuva bir ailenin mutlak çöküşü: paranın tükenmesi ve yaklaşık yirmi yıl içinde Jean-Paul Sartre'ın soyunun üretken ya da potansiyel anlamda üretken bütün unsurlarının yavaş yavaş kaybolması. Sartre'ın dayısı yüzbaşı Frédéric Lannes Birinci Dünya Savaşı'nda ölür; babası Jean-Baptiste ise Koşinşin'de bulaşıcı bir hastalığa yakalanır ve 1906 yılında ölür; büyükbabası Dr. Eymard Sartre'ın ölüm tarihi Ekim 1913'tür; büyükannesi Elodie 1919 yılında, kuzini Annie 1925 yılında 19 yaşında ölür; "ailenin tayin ettiği vasi" Joseph amcasının ölüm yılı ise 1927'dir.

Sözgelimi, Ekim 1913 tarihinde, büyükbabası, Puyfebert'li mütevazı bir köylü ailesinin çocuğu, Thiviers'de köy hekimliği yapan ve kentteki eczacının kızı Elodie Chavoix'yla evlenen Dr. Eymard Sartre'ın ölümünde gerçekleşen yazışmalara bakalım. Çeşitli aristokrat ailelere mensup, bankacılar, noterler, tarikat mensupları –Périgueux katedrali başrahibi, Aubazine Saint-Coeur de Marie rahibeleri manastırı yöneticisi– sivil mahkeme başkanı, bir sulh yargıcı, milletvekili, Dordogne genel konsey başkanı, Dordogne senatörü, Tıp akademisi üyesi, yerel rahiplerden oluşan ilerigelenler... Thiviers'den Périgueux, Limoges, Bordeaux, la Corrèze ve Lot'ya kadar uzanan bir çevrenin ilerigelenleri...

Schweitzer ailesi ve Sartre ailesi arasındaki karşıtlık, Protestan Fransa ve Katolik Fransa, kent Fransa'sıyla kırsal kesim Fransa'sı, Alman kökenli pedagogların ilerici Fransa'sı ve radikal taşra Fransa'sı arasındaki karşıtlıktır.

Yazarın hiçbir zaman araştırmaya vakit bulamadığı bu baba soyunda, açık fikirli ve radikal siyaset adamları, köy hekimi olan ve arkaizm adacıklarını kemirmeye çalışan ve yerel lehçeleri konuşan ve büyücülere, falcılara giden çevre köylerde ve kasabalarda yaşayan insanları aydınlatmaya çalışan, onları tedavi eden, hijyen eğitimi veren ve kültür dünyasını tanıtmaya çalışan babası gibi laik ve cumhuriyetçi kimseler vardı.[2]

Bir de, kardeşler arasındaki farka bakalım: yazarın babası küçük kardeş Jean-Baptiste ve büyük kardeş, amcası Joseph. Jean-Baptiste yetenekli, hırslı, maceracı, lisenin hem edebiyat hem de bilim bölümünden diploma almış, politeknik okulunu bitirmiş ve deniz subayı olmuştu; Joseph ise düş kırıklıkları içinde yaşayan, saldırgan, cimri bir taşralı gibi yaşamıştır. Périgueux'de, Sartre'ın halası Madam Lannes'ın sandığından çıkan iki kardeşin mektupları okunduğunda, farklı yazgıları çok çarpıcı bir biçimde görülür. Yazarın vasisi Joseph amca, hiç kuşkusuz noterin talimatıyla, şöyle bir mektup yazmıştır: "Üzerinde anlaşmaya vardığımız gibi, Madam Mancy'nin ve Madam Lannes'ın beğendikleri eşyalar üstünde bir karar vermelerini istiyorum, ancak tercihi bize bırakan Madam Lannes salondaki güzel koltuğu ya da annemin odasındaki koltuğu veya kendi odasındaki koltuğu, onunla birlikte yemek odasındaki Restorasyon üslubundaki koltuğu alırsa, yemek odamda bulunmasını istediğim cam mahfaza içindeki duvar saati

2) E. J. Weber, *La fin des terroirs: la modernisation de la France rurale: 1870-1914*, Fayard, 1983, s. 34.

ve bu saatin bulunduğu odadaki masayı ben istiyorum. Madam Lannes'ın Périgueux'de böyle bir koltuğu vardı zaten. Hoşuna gidebilir ya da gitmeyebilir: Joseph Sartre" *(aynen)*.[3] On yedi yıl önce, genç bir politeknik okulu mezunu olan Jean-Baptiste de kız kardeşine bir mektup göndermişti. Bu mektupta, yeni statüsünü çok saygın bulduğunu belirtiyordu: "Benim güzel kardeşim, sözümü tutuyorum ve sana Cumartesi günkü baloyu anlatacağım. Şahane bir baloydu ve organizasyon mükemmeldi [...]. Birçok üniformalı insan vardı; özellikle deniz subaylarının ve mühendislerinin üniformaları çok güzeldi. Bizim okuldan mezun olan iki bakan, Cavaignac ve Guiyesse de gelmişlerdi baloya. Saat on birde Mösyö Faure'un geldiği anons edildi [...]. Kardeşin X, Sartre."[4] Jean-Baptiste'in ölümünden sonra, "Pulu"nun annesi Anne-Marie ve eşinin ailesi arasındaki yazışmalar incelendiğinde farklı iki dünyanın insanları arasındaki sıkıntı veren sürtüşmeler, sorunlu ilişkileri ve o dönemde 7-11 yaş dönemini yaşamış bir çocuğun rehinelik durumu görülür. Gerçekten de, büyükbaba Sartre'ın ölümünden sonra, Sartre'ın resmi vasisi olan amca Joseph, Jean-Baptiste'in çocuğunun ödeneğini kendisi almaya başlamıştır. Hukuksal ve resmi birtakım sıkıntılar, daha sonra, Joseph Sartre çekleri Anne-Marie'ye vermek istemeyince parasal sorunlara dönüşür. Anne-Marie'nin, kocasının

3) Annie Cohen-Solal'in Périgueux'deki Madam Lannes arşivinden (1913) gelen arşivi; büyükbabası Dr. Eymard Sartre'ın terekesinden çıkmıştır.

4) Annie Cohen-Solal'in Périgueux'deki Madam Lannes arşivinden gelen arşivi, Paris, 22 Ocak 1896.

dostlarından duruma müdahale etmelerini istemesiyle gerçek zorluklar su yüzüne çıkar; bunlar özellikle düşman ailevi ve kültürel kombinezonlar içinde kendisinden kaynaklanan zorluklardır. Ancak 1917 yılında, Joseph Mancy'yle ikinci evliliğini yaptıktan sonra çocuğunun vesayetini üstüne alabilmiştir.

Bu belgeler ışığında metinlere döndüm ve son derece verimli ve üretken yeniden okumalar yapma olanağı buldum. Sözgelimi *Bulantı*'da, Bouville sanıldığının tersine, Havre'dan çok Thiviers'nin etkileyici bir kopyası gibi görünür. Baba soyuyla ilgili kesin bilgiler *L'Idiot de la famille*'deki sorunların merkezine yerleşmiş büyüyü çözmeye yardımcı olacaktır. Sözgelimi metinlere, özellikle de Sartre'ın, sosyal belirleyicilerinin ele alınmasındaki ve çok iyi tanıdığı kırsal kesim Fransa'sına karşı tavrındaki çok özgün biçimle ilgili yeni bir yaklaşımdır bu. Bu tutucu dünyanın, taşra ilerigelenlerinin dünyasının, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir türlü modernleşemeyen bu toprak ağaları Fransa'sının tanıtılmasını, tarihçi Eugen Weber, *Pesants into Frenchmen*[5] adlı yapıtında çözümlemiştir. Öte yandan, Sartre'ın hiçbir zaman doğrudan doğruya anlatmadığı bu "Thiviers" nefreti hiçbir zaman sönmemiştir. Sartre'ın kökenleri reddetmesi, özgürlük felsefesi, sadece insanın bu *a priori*'si, bu kopma etiğidir, oradan açık seçik biçimde çıkmış olan. Böylece yazar Sartre, kendini kısmen, sürekli saldırdığı ve yıkmak istediği bu taşra ilerigelenleri Fransa'sının bir ürünü gibi bulur tekrar. Bu tematik, ister istemez Sar-

5) Söz konusu yapıt, *La fin des terroirs* adıyla Fransızca'ya çevrilmiştir.

tre'ın 1939 yılında *La Nouvelle Revue française*'de[6] yayınladığı "*M. François Mauriac et la liberté*" (François Mauriac ve Özgürlük) başlıklı ve, hiç kuşkusuz, bu güneybatı burjuvasının edebi temsilcisi Mauriac'a saldırdığı çok sert makaleye[7] gönderme yapar.

Carnets de la drôle de guerre'deki şahane bir metin, kırsal kesime karşı duyulan bu nefreti bir kez daha dile getirir: O dönemde Doğu cephesine gönderilmiş olan Sartre, Alsace-Lorraine nüfusunun Güneybatıya nakledilmesinin sonuçlarını anlatır. "Bu teknik savaşın en teknik olgularından biri, Alsacelıların yöntemli bir biçimde nakledilmesidir... Yontulmamış Limogesluların, o kaba saba, idraksiz, hödük, açgözlü ve sefil köylülerin yanına gönderdiler onları. Yöntemli ve özenli kültürlerinin, güzel evlerinin anısıyla yaşayan bu Alsacelılar bu köylere, bu kirli kentlere, bu çirkin ve korkunç, pis insanların içine düştüler [...]. Temizlik alışkanlıklarıyla bu insanlar, on yıl öncesine kadar evlerden gelen pisliklerin, lağımın çevrede biriktiği Thiviers gibi küçük kentlerde şoke olmuşlardır muhtemelen. Sonuç açıktır: yazı yazan tüm Alsacelılar Limogeslulara *vahşi* diyorlar [...]. Öte yandan Limogeslular da Alsacelıları aşağılamak amacıyla Alman diyorlar onlara. Açık bir nefret ve düşmanlık beslemeden görüldüğü kadarıyla."[8]

6) *NRF*, No. 35, Şubat 1939, s. 212-232; *Situations I*'de yeniden yayınlanmıştır, Gallimard, 1947.

7) Michel Contat ve Michel Rybalka *Les Ecrits de Sartre*'ta bu yazıyı "kurallara uygun, yöntemli, çok sert bir eleştiri" şeklinde değerlendirmişlerdir.

8) *Carnets de la drôle de guerre, a.g.y.*, s. 231-232.

34 yaşında birinin yazdığı pek tanınmayan bu metinde, hiç yatışmayan gerilimler hissedilir. Thiviers'ye giden Anne-Marie Schweitzer, eşinin ailesini eleştiren ve aslında kendi kültürüne son derece yabancı hemşehrileriyle geçinemeyen Anne-Marie Schweitzer. Sartre bu türden çatışmalara çok duyarlıdır hiç kuşkusuz ve yazarlık kariyeri boyunca söz edecektir bunlardan. Onun bu tavrı, daha sonra *Questions de méthode*'ta Jaspers'e yaptığı anıştırmada, "içe kapanma ideolojileri" dediği nefretiyle ilişkilidir. "Bu içe kapanma ideolojisi, yakın bir geçmişte, iki kez bozguna uğramış bir Almanya'nın ve ayrıcalıkları bir ruh aristokrasisiyle doğrulamak isteyen, nesnelliğini mükemmel bir öznelliğe kaçırmak, geleceğini görmemek için anlatılamayan bir şimdide büyülenmek isteyen bir. Avrupa burjuvazisinin tavrını çok iyi açıklıyordu. Felsefi olarak, bu zayıf ve sinsi düşünce, hayatta kalmaktan başka bir şey değildir, çok fazla ilgi çekmez."[9]

Daha sonra Sartre'ın, modern olanı düşünmek, üniversitenin çok geleneksel çerçevesinin dışına çıkmak, başka kültürlerde kaynak ve verimlilik aramak, Fransa'nın kolektif tarihinin tabularını ve korkularını ifşa etmek gibi çok sayıda etkinliği içinde, bu Alsace ve Périgord gerginliğinin, yazarın düşüncesi üstündeki etkisi hissedilecektir.

9) *Questions de méthode*, Gallimard, 1960, s. 22.

VI. Bölüm

FELSEFİ AYGITIN MUTLAK GÜCÜ

Sözcükler'de, bilinçli bir yapının altındaki kronolojik tutarsızlıklarda, kendi yaşamöyküsünün izlerini yok etme eğilimi görülebilir... Yazar sanki neye mal olursa olsun, çözümlenmeyen biri gibi kalmak, peşindekileri sıkıştırmak ister... Sartre'ın kendi imajını, yaşamının hangi döneminde denetleyebildiğini, hangi dönemde felsefi aygıtı bir mutlak güç ve dünyayı sahiplenme gücü gibi benimsediğini, miras aldığı ve asla vazgeçmediği yıkıcılık rolünü anlamak istiyorsak, gençliğine, henüz yirmi yaşında olduğu Ecole normale supérieure yıllarına, Mart 1925 tarihine gitmemiz gerekir.

Sartre 1920'li yılların ortalarına doğru, Ulm Sokağı'ndaki Ecole normale supérieure'e girdiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerinden kurtulamamıştı henüz: geleneksel disiplinin sürdürülmesindeki örgütsüzlük, öğrenciler arasında sürüp giden çalkantı, siperlerdeki yaşamdan sonra başka bir yaşama uyum sağlama güçlükleri, başkaldırılar:

genellikle kendi kendilerini yaratmak zorunda kalan babasız çocuklarda görülen işaretler...[1] Daniel Lindenberg'in "kuşaktan kuşağa geçen bu Ecole normale supérieure öğrencilerine özgü" analizlerine bakarsak, 1924 kuşağı içindeki Sartreçı tavrın özelliği nasıl açıklanacaktır? Ben ENS'den (Ecole Normale Supérieure) arkadaşlarıyla saatlerce birlikte oldum, onların fotoğrafları, mektupları, günlükleri, anıları sayesinde ve onların verdikleri bilgilerle, onlardan yararlanarak iki savaş arası ENS ortamını yeniden değerlendirebildim ve Sartre'ın bu ortamdaki çok özel yerinin ne olduğunu göstermeye çalıştım.

Bazı belli noktalarda bütün tanıklıklar çakışıyor: bu dönemin ENS öğrenci grubu içinde, okul hayatının son yıllarında, Sartre, erken gelişmiş, dünya görüşü çok kuvvetli biri olarak dikkat çekiyor; sahip olduğu "büyük saygınlık" (Jean Baillou), "bilgeliği, gözüpekliği ve entelektüel gücü" (Georges Canguilhem) sayesinde hayranlıksınırlarını zorlayan biridir: "Onun bir grubu vardı, çevresinde karakter gücüyle çektiği ünlülerden oluşan küçük bir topluluk vardı." (Olivier Lacombe). "Kendi kendini yetiştirdi, yazar olmak istiyordu ve sadece bunu düşünüyordu."(Armand Bérard). Fantezisiydi bu: "Sartre eğlenceli biriydi, ciddi değildi, biz hepimiz Nizan'a güvenirdik." (Henri Guillemin). Onun yaşama sevinci: "İnce bir insandı, neşeliydi ve sesi güzeldi, özellikle duştayken çok yüksek sesle şarkı söylerdi ve koridordan duyulurdu sesi." (Robert Lucot). Şakacı yanı:

1) D. Lindenberg ve P.-A. Meyer, *Lucien Herr, le socialisme et son destin*, Calmann-Lévy, 1977.

“Sartre ve Nizan eğlenceli insanlardı, çok katı ve sert bir insan olan babamı sadece o ikisi güldürebilmiştir.” (Robert-Louis Wagner). “Muzip bir yanı vardı.” (Georges Canguilhem). Karakteri: “Bir ‘Sartre dili’ vardı ve bu dil, şoke etmekten çok şaşırtmak amacıyla birtakım zırva şeyler söylemek için kullanılırdı ve özelliği de Madame de Ségur’den alınmış yapmacıklı bir dil olmasıydı.” (René Frédet). Herkes edebiyat tutkusu konusunda hemfikirdi: “Sartre’ın romanlarının çevresinde bir mit vardı. Herkes onun romanlarından söz ediyordu, içeriklerini de az çok biliyorlardı.” (Jean Baillou). Sinemayla ilgili olarak: “Sinemadan söz ederken çok ilginç bir tavrı vardı ve bu konuda o kadar yetenekliydi ki, sanki XX. bölgenin köşesindeki bir sinemada şahane bir film seyrettirirdi size.” (René Frédet).

Özgün bir düşünce geliştiren, ele aldığı tüm alanları kucaklayan Sartre, 18 yaşından başlayarak psikolojide, felsefede, edebiyatta, estetikte kendi düşünce kategorilerini çok güçlü bir biçimde empoze eder: “Her hafta, her ay, yeni bir bir teori ortaya atardı; anlatırdı teorisini bana ve tartışırdım onunla.” (Raymond Aron). Sartre’ın gücü çok güçlü bir estetik projeye sahip olmasındaydı ve bu proje, başka projeleri de, geri kalan her şeyi araç haline getiriyordu. Felsefe onun için hem kendini anlamanın bir aracı hem de bir edebi üretim aygıtıdır ve Sartre bunu yıllar sonra kabul edecektir. “Felsefenin ne olduğunu anladıktan sonra, bunu yazardan beklemek çok normal geldi bana.”[2]

2) S. de Beauvoir, *La Cérémonie des adieux*, *a.g.y.*, Bu düşünce tartışılmıştır, s. 220-250.

Sartre 1928 yılında felsefe agregasyonunun ilk yazılı sınavında başarısız olur. Entelektüel meşruiyet yanlıları ve onlarla tartışmak istemeyen, tartışamayan en parlak mirasçılarından biri arasında kaçırılmış ilk randevu. "Felsefe tarihi kompozisyon konusu Aristoteles ve Auguste Comte arasında bir karşılaştırmaydı. Sartre'ın verdiği kâğıt skandallara yol açtı. Wahl kompozisyonun başarılı olmadığını söyledi." (Raymond Aron). "Onun başarısızlığı jürinin tam bir anlayışsızlığından başka bir şey değildir." (Maurice de Gandillac). Sonra ertesi yıl, Sartre birinci olur sınavda ve bu başarı, onun kurumsal sistem karşısındaki eleştirel ve yaratıcı tavrının ne kadar zor olduğunu çok iyi göstermiştir. Daha sonra şöyle der: "1920 yılında, 20 yaşındayken diyalektikten o kadar nefret ediliyordu ki, Hegel bile yabancıydı bize [...]. Buna karşılık bize iyi bir Aristoteles mantığı ve lojistik eğitimi veriliyordu."[3]

Sartre'ın felsefe dünyasına girişi düş kırıklıklarını da birlikte getirir. Bu iki savaş arası dönemde, Fransız felsefe kurumuna karşı öğrencilerin çoğu aynı duygular içindedir. "Hepimiz az ya da çok, Fransa'da felsefe eğitiminin dibe vurduğu düşünceleri içindeydik. Bunun Birinci Dünya Savaşı'nın dolaylı bir sonucu olduğunu düşünüyorduk. Alman felsefesiyle ilgili olarak (özellikle de Freud'un yazıları konusunda) bölük pörçük şeyler biliyorduk sadece. Sartre bu boşluğu doldurabilmek için acele etmeye çok kararlıydı." (René Aillet). "Sartre, Fransa üniversitelerinde okutulan

3) *Questions de méthode, a.g.y.*, s. 22.

felsefeyle, Brunschvicg ya da Lalande gibi hocalarla pek fazla ilgilenmiyordu, Sorbonne'daki profesörlere düşmandı. Bu insanlar ilginç kişiler değillerdi ve aralarında çok zavallı tipler vardı." (Georges Canguilhem). "Sartre'a ve Nizan'a göre Bouglé çok açık seçikti ve onlar Delacroix'nın ve Dumas'nın (daha otoriter olan) psikoloji dersleriyle ilgileniyorlardı." (Georges Lefranc).

Felsefe dünyasında, öne çıkan iki figür (Bergson ve amansız düşmanı Brunschvicg) arasında Sartre ikili bir kopuş yaşar: romantizm adına Brunschvicg'in rasyonalizmine karşı çıkar ve öte yandan da gerçekçilik adına Bergson'un mistisizmini reddeder. Gerçekten de Sartre, Auguste Comte'tan Lucien Herr'e kadar uzanan çizgide pozitivist bilimselcilikle hiçbir zaman uyuşmamıştır. O esinini daha çok Bergson'da, yaratıcılık ve özgürlük düşüncelerinde arayacak, çok zor bir tavır içinde sürdürecektir araştırmalarını: spiritüalist ve pozitivist olmak istemeyecek, tamamen laik bir özgürlük felsefesini, sol bir Bergsonculuğu deneyecektir. Entelektüel yaşamının ilk döneminde felsefeye psikoloji kanalıyla girmiş ve saatlerce Saint-Anne hastanesindeki hastaları gözlemlemiştir. Daha sonra bu dönemi anlatacaktır. "Öznellik düşüncem ve rasyonalizmim güçleniyordu ve eskisi kadar zayıf değildi. Gerçekten de Saint-Anne'de deliliği ve ilkel toplumları keşfediyordum."[4]

Fransız felsefesinin öteki kültürlere her türlü referansı dışlayan (özellikle Alman felsefesinin zorunlu olarak dış-

4) Yayınlanmamış senaryo: "Sartre dans le siècle" (Annie Cohen-Solal arşivi).

lanması)[5] kurumsallaşmaya gömüldüğü bir dönemde, öğrenciler her türlü geliştirme, araştırma ve aktarma biçimlerinin ve aynı zamanda da öteki felsefe geleneklerinin kazandırabileceği açılımların tartışılmasının kendilerine yasaklandığını fark ederler. Olaylar aracılığıyla akademik meşruiyet biçimlerini kavrayabilmek için spontan hırsları içinde tepki veren bu ENS öğrenci kuşağı, yavaş yavaş felsefenin başka bir yerde olduğu düşüncesini yaratır kafasında ve başka geleneklerden yararlanabilmek için olası tüm başkaldırı biçimlerinden yararlanmayı düşünür. Genç Sartre, çok erken bir dönemde, kurum sorusunu sorar ve Fransız üniversitesinin felsefeyi üniversiter ve politik stratejilerin egemenliği altına sokan bir köstek olduğu kanaatine varır: felsefeye düşüncenin soyluluğunu kazandırabilmek için ödenmesi gereken bedel, bu gelenekten kopmaktır.

Sartre, bir kuruma ve onun bilgelerine dayanan felsefenin sosyal açıdan meşrulaştırılmış ve mutlak güce sahip matris rolü oynayan ve entelektüel çevrenin tümünü sahiplenebilen sembolik güçten yararlanan bir dünyanın son örneği değil midir? Bu piramidin tepesinden gelmiş ve felsefi aygıtla, yüce aygıtla donanmış biri olarak bu aygıttan entelektüel üretimin bütün alanlarında yararlanacak ve bu mutlak güce tüm kuşakları inandıracak insan değil midir?

5) Bu dışlama olgusu C. Digeon tarafından irdelenmiştir: *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*, PUF, 1959. Jean Hippolyte *Fenomenoloji*'yi Fransızca'ya ancak 1939-1941 yıllarında çevirmiştir.

VII. Bölüm

YIKICI VÂRİS

ENS'lilerin tüm tanıklıkları onun grup içindeki davranışlarının belirgin özelliği üstünde odaklanıyor: otoriteye karşı ayaklanma. Yıkıcılık, ironi, meydan okuma ve Sartre'ın her zaman içinde olduğu kurulu düzene karşı mücadele iradesi... Bütün bunlar 1925'li yıllarda doğacaktır.

Politize olmuş ENS'lilerin çoğu bir grup içinde yer alıyordu: sosyalistler grubu, Komünistler grubu, "barışçı" "Alain" grubu ya da Valois grubu: "Sosyalist grupta on, on beş kişiydik; Aron, Lefranc, Lebail, Baillou, Péret, Péguy, Guyon, Herland, Deixonne ve sosyalist solun önderlerinden Broussaudier. Biz Sosyalist Parti 5. seksiyonu içindeydik." (Emile Delavenay). "Komünistler arasında Bruhat, Cogniot ve başka bazı isimler vardı; ben onlara yakın buluyordum kendimi." (Pierre Vilar). "Barışçılar grubu Alain'in öğrencilerinden oluşuyordu; bunlar zorba insanlardı ve Nietzscheci tavırlar içindeydiler, bazı insanlara hakaret

ediyorlardı, birçok kimseyi huzursuz ettiler [...], haydutluk ettiler, gerçekten bazı kimselere çok kötü muamele ettiler." (René Frédet). Belli bir süre hegemonyasını sürdüren bu politize grup içinde "başkişi" Canguilhem'di: okulun barışçısı ve "en aktiflerinden biri". Bir sosyal meşruiyet ve entegrasyon projesi içinde yer alanlara karşı, "Lebail ve ben bir siyasal kariyer yapacağımızı biliyorduk." (Georges Lefranc). Sartre ayrı telden çalıyor: "O kendiliğinden anarşistti." (Raymond Aron). "Sartre kaba ve küstahtı." (Maurice de Gandillac). "Siyasal anlamda yaşamı boyunca çocuk kalmıştır; zaten tarih konusunda hiçbir şey bilmezdi." (Georges Lefranc).

Sartre yıkıcılık kapasitesini geleneksel yıllık dergide ve yaptığı sayısız şakalarla göstermiştir.[1] "Daha önce, eğitim subaylarına ve hocalara karşı hoş bir ironiyle yaklaşırdık, kırıcı olmazdık. 1925 yılında hava değişti ve ilişkilere büyük bir şiddet havası egemen oldu." (Robert Lucot). Sartre'ın kurumlara karşı eleştirisi her yıllık dergide sürdü. "Onun yaşama sevinci dergideki önemli rolünü açıklar, sürükleyiciydi, arkadaşlarının neşeli, keyifli ve kabına sığmayan önderiydi." (René Lucot).

Sartre, özellikle Gustave Lanson (çeyrek yüzyıl boyunca ENS'yi yönetmiştir) gibi bir otorite figürüne saldırmıştır; Lanson üniversite dünyasında önemli ağırlığı olan ve Fran-

1) Bu konuda Jean-François Sirinelli'nin *Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Fayard, 1988 ve *Deux intellectuels dans le siècle, Sartre et Aron*, Fayard, 1995'te kullandığı "génération intelectuelle" (entelektüel kuşak) kavramının alanını daraltmak yerinde olacaktır. Bu kavram, Sartre'ın tavrının özgünlüğünü açıklayamayacak kadar kısıtlayıcı görünüyor.

sa'da edebiyat öğretiminin düzenlenmesinde başrolü oynayan şahsiyetler arasındaydı. Lanson'un kurumsallaştırdığı siyaset "devletin, gizli silahından yararlanarak (söyleme egemen olma) herhangi bir cepheye müdahale edebilecek bir elit grubu yaratma talebine denk düşüyordu."[2] Bununla birlikte, Lanson ENS'in özel işlevinin "personel kadrolarını doldurmaktan çok bir gerekçe, bir neden ve belli bir düzey oluşturma olduğunun" bütünüyle bilincindeydi.[3] Antoine Compagnon, *La III. République des Lettres. De Flaubert à Proust*'ta, Gustave Lançon'un, "L'immortalité littéraire"[4] *(Edebi Ölümsüzlük)* başlıklı yazısıyla aslında Sartre için iki nedenle sıkıcı bir figür oluşturduğunu hatırlatıyor. Gerçekten de şöyle bir yorum getiriyor: "Edebi ölümsüzlük III. Cumhuriyet'e özgüdür, çünkü Fransız edebiyatı tarihi [...] vatanın bir kutsal kitabı olmuştur."[5] "Poincaré [...], Fallières [...], Herriot [...] ile büyüyen ve 'memurların partisi' radikallere oy veren büyükbabası tarafından yönlendirilen Sartre, çok iyi bir III. Cumhuriyet öğrencisi olmuştur."[6] Sartre hem büyükbabası Schweitzer'den öğrendiği hem de Gustave Lanson'un temsil ettiği geleneksel edebiyat otoritesine saldırmıştır; bu hesaplaşma 1920'li yıllarda başlamıştır ve hiç bitmeyecek gibidir.

2) D. Lindenberg ve P.-A. Meyer, *Lucien Herr, a.g.y.*, s. 269.

3) A.g.y., s. 269-270.

4) A. Compagnon, *La III. République des Lettres. De Flaubert à Proust*, Le Seuil, 1983, s. 95.

5) A.g.y., s. 112.

6) A.g.y., s. 113.

Bununla birlikte, Sartre, 1927 yılında, Pierre Vilar'a göre çok ileri gitmiştir (Paul Boncour yasası çıkmıştır ve bu yasa uyarınca, özel bir askeri hazırlıkla, "ülkenin kaynakları ulusal savunma yönünde seferber edilecektir"). Sartre, önce, bu yasaya karşı çıkan el ilanları dağıtır: "Bu Sartre'ın teorik manifestosuydu: 'Bir insana asker olmasını empoze etme hakkınız vardır ama subay olmasını empoze edemezsiniz'."(Pierre Vilar). Bu el ilanında 54 imza bulunuyordu. Yıllık dergide, Sartre, yüzbaşı Cambuzat'yı (ENS'de askeri hazırlık sorumlusu subay) anlatır ve skandal yaratan bir şanson kaleme alır. "Dergiye, o döneme kadar görülmemiş bir saldırgan antimilitarizm soktu. Yüzbaşı Cambuzat anlayışla karşıladı bu olayı, ama okul müdürü Lanson özür diledi kendisinden ve öğrencileri azarladı – oğlu Birinci Dünya Savaşı'nda ölmüştü. Sartre da, ona, bu yaşta bir Lanson'un savaşa ilgisiz kaldığı takdirde kendisinin ve arkadaşlarının savaşın ya aktörleri ya da kurbanları olacaklarını söyledi. Sartre ayrıca ahlaksal açıdan özerk olduğunu söylüyordu." (René Lucot). Öğrenciler kınanırlar, bakan bir rapor düzenler, *Oeuvre* ve *La Victoire*'da olayın boyutları önemsenir ve *Bulletin de l'Association des amis de L'ENS*'te "Ecole normale supérieure'lü gençler çok ileri gittiler" başlıklı bir yazı okunur.

Dolayısıyla Sartre otoriteye karşı şaka ve mizah yoluyla provokasyonları ve saldırılarıyla "Jules Romains geleneğinde kapalı bir vokabülerle bir klan duygusu"na yakınlığını sergilemiştir (Baillou). Sartre'ın bu okulda geçirdiği yıllar siyasal formasyonunun denenme, sınanma yılları değil midir? Gerçekten de, Sartre bu bağlamda, yıkıcı bir vâris gibi

görünür, anarşist, küçük bir grubun üyesidir, tüm balon haberleri, matraklıkları o ayarlar, tüm yaşamı boyunca sürüp gidecek olan bir tavır ve tutuma göre bir saygısızlık ve küstahlık çevresinin yaratıcısı olacaktır. Paradoksal bir biçimde, Sartre'ın siyasetle ilişkisi Alman geleneğine göre siyaset zamanında her zaman bir şeyler söyleme hakkına sahip olan Fransız felsefesinin belli bir paradigmasına uygun kalmıştır. Bu anlamda Sartre, bir yandan, ilk kez yıkıcı kapasitesini devreye sokarken, bir yandan da geleneksel Fransız tavrını ortaya koyar. Böylece üniversite kariyerini reddetmesi ve daha sonra sınırlara kadar gitme, o günün koşullarında felsefe dünyasında, felsefe kurumunun eleştirisi konusunda ve düşünme bağlamında daha uygun yeni yolların araştırılması tercihine bağlı olarak, olup bitenleri anlayabilmek için Berlin'e kadar gitme ihtiyacı hissetmesi anlaşılabilir bir şeydir. Bu yolları izlemek onun için başka söylem biçimlerinin araştırılması anlamına gelir... Sözgelimi Mallarmé'nin şiirinin edebi eleştirisi, şansonlar, oyunlar ve romanlar, sözgelimi, yeni ortaya çıkmaya başlayan ve henüz oturmamış, o yıllarda estetik kavramsallaştırmasını vermeye çalıştığı sinema[7] gibi estetik biçimlere doğru kaçış...

20 yaşındaki Sartre'ı yıkıcı bir vâris olarak anlatırken, onda her türlü otorite biçimine karşı pervasız bir isyankârlığın baş göstermek üzere olduğuna tanık oluruz: 1950'li yıllarda General de Gaulle'e karşıdır, 1960'lı yıllarda ABD'ye karşıdır, 1970'li yıllarda Maocu grupları savunmuştur.

7) Apologie pour le cinéma. Défense et illustration d'un art international, *Ecrits de jeunesse*, Gallimard, 1990, s. 388-404.

VIII. Bölüm

SINIRLARIN VE BAŞKA KÜLTÜRLERİN ARAŞTIRILMASI, 1930'LU YILLARIN BUNALIMI

1930'lu yıllar, Sartre'ın yaşam çizgisinde en az bilinen ve en ilginç dönemdir. Bu, aynı zamanda sürekli bunalımlar dönemidir de; Sartre, bu yıllarda hem bir dünya görüşü geliştirir hem felsefi ve edebi yapıtlarını kaleme alır hem de yazarlık etiğini olgunlaştırır. Sartre başka bir düzleme geçer, otoriteyi sosyal anlamda reddedişini sosyalleştirir ve tam anlamıyla alternatif bir karşıt-toplum oluşturur, çevresini inkâr eder, hiçbir görüşle asla hiçbir biçimde uzlaşmaz, hiçbir kurumsal işleyişi kabul etmez, kendiliğinden başlayan bir sosyal dönüşüm anlayışı içindedir: uzlaşmacı bir tavır içinde sürdürülen öğretmenlik mesleğinin reddi, lise hiyerarşisinin reddi, Havre burjuvazisinin reddi, eş rolünün reddi, hatta yurttaşlık rolünün reddi, çünkü oy vermez ve 1936 büyük grevlerini seyretmekle yetinir (31 yaşındadır o sırada!). Dolayısıyla, bu bağlamda, özellikle geç bir uyanıştan söz etmek mümkündür.

Sartre o dönemde, kurumlara son derece karşıdır, tam bir anarşisttir ve küstahtır; gene bu dönemde, anarşist anarko-sendikalist büyük bir akımın içinde bulunan gündelik yaşam biçimleri tartışmasında yer alır. Bu önceliğinden hiçbir zaman vazgeçmeyecektir, daha sonra da, hiyerarşik öğrenci hoca ilişkisinden nefret edecek, kimseye karşı bir borcu olabileceğini kabul etmeyecek, çağdaşlarıyla hiçbir biçimde diyaloga girmeyecek, kendi gerçeğini çok şiddetli ve çok yıkıcı söylemlerle dile getirecek, gündelik yaşam biçimlerinden radikal biçimde farklı (çokeşlilik, para ilişkisi vb.) yeni bir düzeni yoktan var etmeye çalışacaktır. Dolayısıyla, bu alternatif mikrososyal yapı içinde, Sartre yaşam çizgisi boyunca baştan sona homojen bir kişilik sergilerken, bir yandan da kendi değişim mitini oluşturarak sürekli değiştiğini söyler.

Yalnız insan, radikal bireycilik projesi bir özne felsefesine kilitlenir. Daha 1930'larda, *La légende de la vérité* (Gerçeğin Efsanesi) adlı metninde, Fransız üniversitesini hedef alarak, "Cumhuriyetin memurları, filozoflar"a karşı çıkarak, bağımsız düşüncesiyle topluma karşı çıkan bireyi yüceltir. Bu düşünce üstünde ısrarla dururken, gerçekten aydınlatıcı bir metin kaleme almıştır: adı daha sonra *Melancholia* ve *Bulantı* olan *Factum sur la contingence;* Sartre bu metnin entelektüel düzlemde (Simone de Beauvoir) ve yayıncılık bağlamında (Nizan, Bost ve bazı başka kişiler) tartışılması için yorumculara ihtiyaç duymuştur. Bu dönemdeki Sartre, kaleminin gücünü yeterince tanıtamamıştır, estetik ve kuramsal bir işlev düzeyindedir kalemi henüz.

Factum sur la contingence'ın ilk versiyonu, Sartre'ın Havre'daki yaşamının bütün kazanımlarını mükemmel bir biçim-

de yansıtır, gelişerek ikinci ve üçüncü versiyonlarda ortaya çıkacak temaları işler: özellikle bir burjuva ve "pislik" düşüncesi kategorisi olan "gerçeğe uygunluk", hümanizma eleştirisi –şahane ve unutulmaz sayfalar–, belleğin gerçek bir hayale indirgenmesi, macera yanılsaması, nihayet ve özellikle uç noktada açık seçiklik ve delilik felaketinden önce, sınırlarda yaşanan bir deneyimle, yaşamın ve olasılığın algılanması.

Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*'de, o dönemde geçirdiği depresyonu anlatır. Bu depresyonun nedeni nedir? Bir geçiş ritüeli, insan çağına geçiş ritüeli yüzünden (...) sapkın yaşam biçiminin bedelini ödemesi gerekmiştir... Uygun bulunmayan ve kavranması son derece zor edebiyat projesi, editörler tarafından defalarca redddedilmiştir... Budur neden. Sadece bu değil. Olga'yla (Simone de Beauvoir'ın bir öğrencisi) bir aşk macerasında hüsrana uğramıştır. Olga kesinlikle reddetmiştir Sartre'ı ve bu hüsran, bir yandan da dengesini bozan bir projeyle, daha da karmaşık bir hale gelir: bilimsel nedenlerle, halüsinasyon gören bireylerde imgelerin özelliklerini anlamaya çalıştığı *L'Imagination*. Uyuşturucuyla tahrik edilen görsel halüsinasyonlar olgusunu denemek amacıyla, arkadaşı Daniel Lagache'tan yardım ister. "Birbirine paralel üç küçük bulut gördüm önümde," diye anlatır *L'Imagination*'da. "Kavramaya çalıştığımda, kayboldular tabii ki [...] Bu üç küçük bulutun, kaybolur kaybolmaz kendilerini benim anılarıma teslim etme biçimlerinde tutarsız ve gizemli bir şey vardı ve bu, bilincin *sınırlarında* serbest kalmış bu doğallıkların varlığını yansıtıyordu sadece."[1]

1) *L'Imagination*, PUF, 1936, s. 201-202.

Bunalımlar, bunalımlar... Denetim altına alınan, daha sonra sanatsal üretimle yüceltilen patolojik sapkınlık... Sartre batıyor, çıkıyor ve sonunda kurtarıyor kendini, tüm sınırları araştırıyor, iradesiyle şeytanları kovuyor ve kendi deliliğiyle kendisi mücadele ediyor, pazarlık ediyor onunla, estetize ediyor, yüceltiyor onu ve her şeye rağmen, sonuna kadar götürüyor edebi tasarısını, *Duvar* ve *Bulantı* çıkıyor ortaya.

Sartre bunalımlarının üstesinden gelmeyi başardıysa eğer, bunun nedenlerinden biri, Fransız kültürünün sınırlarının ötesinde sistematik bir arayış içinde olmasıdır, başka kültürleri aramıştır ve bu kültürlerde, soruları doğrulanmıştır onun. O, her şeyden önce, dünyanın bir an önce deşifre edilmesi gerekliliği karşısında, kendi kültürünün ve kendi formasyonunun sunduğu entelektüel aygıtların uygunluğunu sorgular. Onun araştırmalarını doğrulayan yazarlar arasında Husserl, Dos Passos, Hemingway, Faulkner, Virginia Woolf ve James Joyce gibi yazarlar vardır.

Daha sonra bu dönemi hatırladığında, "gerçek devrim"den söz edecektir; bu gerçek devrim onun için Amerikan romancılarını keşfetmek ve bu keşfin kendi kültürel panoramasını altüst etmesidir. "Adlarını andığım bu romancılarda bizi heyecanlandıran ve coşturan bu insanların bir öykü anlatma sanatı konusunda gerçekleştirdikleri gerçek devrimdir. Bir yüzyılı aşkın bir süredir, bir roman kahramanını işleme yöntemi olan entelektüel analiz, zamanın ihtiyaçlarına uyarlanamamış eski bir mekanizmadan başka bir şey değildi. Bize psikolojik bir olgunun bölünmez bir bütün olduğunu söyleyen sentetik bir psikolojiye ters düşüyordu. Çok sayıda algının geçici ya da sürekli birliği gibi

ortaya çıkan olgular bütününün anlatılması için yararlanmak mümkün değildi ondan."

Bugünü dikkate almayı reddeden bir edebiyat geleneğini özellikle eleştirerek şöyle devam ediyor Sartre: "Bulutlar başlarımızın üstünde yığılıyordu. İspanya'da savaş vardı: Almanya'da, Avusturya'da, Çekoslovakya'da toplama kamplarının sayıları artıyordu. Her yanda savaş tehdidi vardı. Bununla birlikte Proustvari, Jamesvari analizler, bizim tek ve favori edebi yöntemimizdi. Ama bu yöntem Auschwitz'deki bir Yahudinin ani ölümünü, Franco'nun savaş uçaklarının Madrid'i bombalamasını dikkate alabilir miydi? İşte, yeni bir edebiyat, sentetik bir biçimde kahramanlarını sunuyordu bize. Bu edebiyat, gözümüzün önünde, kendi içlerinde tamamlanmış eylemler yaptırıyordu onlara ve bu eylemler analiz edilemezdi, ruhlarımızın kapkaranlık gücüyle bütünüyle kavramamız gerekiyordu onları. [...] Hemingway'in ve Caldwell'in kahramanlarını anlatmak mümkün değildir kesinlikle, çözümlenmelerine izin vermezler. Sadece eylemde bulunur onlar. [...] Canlıdır bu kahramanlar, çünkü birdenbire bir kuyunun derinliklerinden fırlamışlardır. Onları çözümlemek öldürmek olurdu."

Sartre'ın Fransız edebiyat geleneğinin tüm kazanımlarını yeniden tartışmaya açtığı çok iyi görülüyor. "Onları çözümlemek öldürmek olurdu," derken, sanki kahramanlarının eylemleriyle kurtulmalarını istiyordu ve sanki, sadece yeni Amerikan romancılarının bulduğu teknikler çare olabilirdi artık bu bağlamda. "Okuyucularımıza kahramanlarımızın ruhlarında olup bitenleri anlatabilmek için uzun zamandan beri bazı teknikler uyguluyorduk," diyor ve de-

vam ediyor Sartre. "Hiç duraksamadan yazıyorduk: 'Düşündü: Hava sıcak. Bu tepeye nasıl tırmacaktım?' Ya da edebiyatımıza kimilerine göre Flaubert, kimilerine göre de La Fontaine tarafından sokulmuş olan 'dolaylı' üsluptan yararlanıyorduk: 'Paul zorlukla yürüyordu. Hava sıcaktı. Tanrım, tepeye tırmanacak gücü nasıl bulacak?' Ya da yakın dönemde İngilizler'den, Joyce'un taklit edilmesiyle alınan üslupla yazıyorduk: 'Bir, iki, bir iki, korkunç sıcak ve ben –tepe– nasıl varabilecektim oraya?' Hem doğru hem de yanlış olan bu farklı kullanımlar, bize, sadece kahramanın kendi kendisine bilinçli olarak söylediklerini anlatıyordu. Duyguların ve niyetlerin, sözlerle açıklanmayan duyguların ve niyetlerin fışkırdığı karanlık bölgeyi kaçınılmaz biçimde es geçiyordu."

Sartre'ın bu buluşlar karşısında kimi zaman söyleyecek çok şeyi oluyor: "Amerikan yazarları bu modası geçmiş tekniklerden kurtardılar bizi." Ve uzun bir örnekler listesi geliyor arkadan.

"Faulkner tam anlamıyla bilinçlendiklerinde, kahramanlarını dışarıdan göstermeyi yeğler [...] ve daha sonra birdenbire ruhlarının derinliklerini gösterir – oysa artık gösterecek fazla bir şey kalmamıştır. Böylece, bu kahramanları eyleme iten her şeyin, açık bilinç düzeyinin altında bir yerlerde olduğu izlenimi vermek ister. Dos Passos, kahramanlarının en gizli düşüncelerinden bazı kesitleri daha etkili biçimde hissettirebilmek için sosyal, sıradan ve gösterişli bir ses icat etmiştir; bu ses, kahramanların çevresinde sürekli konuşur ve biz, burada söz konusu olan konformist bir vasatlık korosu mudur, yoksa kahramanların yüreklerinin içindeki bir monolog mudur, bilemeyiz hiçbir zaman."

Nihayet, analizini büyük bilimsel keşiflerin evrimine yakınlaştırarak, gene parçalanmış tutkusunu yineleyerek şöyle bitirir: "1930 yılında, bu yöntemlerin hepsi yeniydi bizim için ve önce bunlar büyüledi bizi. Dahası: Riemann'ın ve Lobatchevski'nin, Russell'a ve başkalarına Öklid geometrisinin temelindeki postulatları anlama olanağı sağlayan yolu çizmeleri gibi, bu Amerikalı yazarlar da şunu öğretmişlerdir bize: bizim roman sanatının şaşmaz kuralları gibi gördüğümüz şeyler, üstünde rahatlıkla oynayabileceğimiz birtakım postulatlardan farksızdır. Faulkner kronolojik düzende bir öykü anlatma gerekliliğinin bir postulattan başka bir şey olmadığını ve öykünün herhangi bir düzene göre anlatılabileceğini öğretir, yeter ki, bu düzen yazara, durumları, ortamı ve kahramanları değerlendirme olanağı versin."

"Dos Passos, bize eylem birliği aldatmacasını anlatmıştır. Kolektif bir olayın, aralarında hiçbir ilişki olmayan yirmi bireysel öyküyü yan yana getirerek anlatılabileceğini göstermiştir. Bu bilgiler Flaubert'in ve Zola'nın klasik yapıtlarına göre Öklidçi olmayan geometrinin eski Öklid geometrisi olduğu romanlar tasarlayabilme ve yazabilme olanağı vermiştir bize. Bir başka deyişle, Amerikan romanlarının etkisi *teknik* bir devrime yol açmıştır. Bize yeni enstrümanlar, esnek enstrümanlar vermiştir ve bu enstrümanlar, bizim bugüne kadar işleme olanağı bulamadığımız yeni konulara el atmamızı sağlamıştır: bilinçdışı; sosyolojik olaylar; birey ve toplum arasındaki gerçek ilişki (mevcut ya da geçmiş)."[2]

2) Les romanciers américains aux yeux des Français, *Atlantic Monthly*, cilt 178, No. 2, Ağustos 1946.

O yıllarda, Sartre için ABD'den sonra ikinci büyük yenilik kaynağı Almanya'dır; kültür modelleri ihraç eden güçlü bir ülkedir bu ve gerçek bir entelektüel galaksiyi (edebiyat, şiir, felsefe, XVIII. yüzyılda Voltaire'in Prusya'dan, İngiltere'den, İsveç'ten beslenmesi gibi...) temsil eder. Sartre, ilk gerçek araştırma, inceleme gezisini Berlin'e yapar: Dolayısıyla, Almanya'ya gitmek, onun için, kurucu bir temel gibi gördüğü Germen düşüncesine doğru yapılmış büyük bir seyahattir.

1933-1934 yıllarında, Husserl ve Heidegger'i okuyarak fenomenolojiyi keşfeder, felsefi düşüncesini yeniler ve üretici hale getirir. Üç yıl sonra, üç aydan kısa bir süre içinde Husserl düşüncesiyle ilgili 400 sayfalık bir kitap yazar ve ertesi yıl da Paulhan'ın isteğiyle Husserl üstüne bir ek kaleme alır: "Beyefendi ve dostum, fenomenoloji teknik bir felsefedir ve özelliklerinden birini insanlara edebi bir görünüm altında sunmak oldukça zordur: ben bunu başardığımı söylemek istemiyorum. Ama nihayet elimden geleni yaptım; ve siz beyefendi, bu yazıyı istediğiniz gibi kullanabilirsiniz. Yayınlayabileceğinizi sanıyorsanız mesele yok, ama çöpe atarsanız da, kesinlikle benim yazarlık gururumla oynamış olmazsınız..." Sartre'ın alçakgönüllülüğü Paulhan'ın hoşuna gitmiştir mutlaka, çünkü Ocak 1939 tarihinde *NRF*'de yayınlanan çok hoş, parlak ve çarpıcı bu yazının talihi çok açık olmuştur. "Husserl olgulara nefreti ve çekiciliği yeniden sokmuştur, sanatçılar ve peygamberler dünyasını geri vermiştir bize: iyilik ve sevgi sığınaklarıyla birlikte ürkütücü, düşman, tehlikeli [...] Sizi ne olduğunu bilmediğim bir inziva içinde keşfetmeyeceğiz: yolda, kentte, ken-

tin ortasında, nesneler içinde nesne, insanlar içinde insan."[3]

Burada ilginç olan, henüz tanınmamış, ama inatçı ve titiz, genç Sartre'ın, kendisine karşı her zaman sonsuz bir minnet duyacak olan ve kendi ülkesinde iyi bilinmeyen ve sevilmeyen Faulkner ve daha sonra da Heidegger üstüne bilgilerinin yarattığı yankıdır; Heidegger, *L'Etre et le Néant*'ı okuduktan sonra şunları yazmıştır Sartre'a: "İlk kez bağımsız bir düşünüre rastlıyorum, benim düşüncemin temelini oluşturan deneyimi bütünüyle dile getiren bir düşünüre. Kitabınız benim felsefemi doğrudan, aracısız anladığınızı gösteriyor, şimdiye kadar rastlamadım sizin gibisine."[4]

Sadece insanla ilgili bu felsefe, nasıl 1945 yılında angaje bir insan felsefesi olacaktır? Savaş deneyimi, ABD'deki gazetecilik deneyimi, Sartre'ı gerçek dünyasına itecek ve sınırlı dünyasının dışına çıkaracaktır;[5] yeni bir siyaset ve siyasetteki yeri konusundaki anlayışı, kişisel görüşlerinde radikal bir değişikliğe yol açacak, etkinlik alanını genişletecek, başka kaynaklardan da yararlanacak, bir pratik geliştirecek, ölümüne kadar düşüncesinin vazgeçilmezleri içinde yer alacak olan bütünleştirici bir entelektüel projeyle polemiği keşfedecektir.

3) Une idée fondemantale de la phénoménologie de Husserl: l'intentionnalité, *NRF*, No. 304, Ocak 1939, s. 129-131; ayrıca bkz. *Situations I*, Gallimard, 1947.

4) 28 Ekim 1945 tarihli mektup.

5) Bkz. A. Cohen-Solal, "Sartre et les Etats-Unis", "Une série d'aventures en Amérique" catalogue *Sartre* de la BNF, Gallimard ve BNF, Mart 2005.

IX. Bölüm

"ÖĞRENMENİN TEK YOLU REDDETMEKTİR." BAŞKA BİR BİLGİ AKTARMA ANLAYIŞI

Sartre'ın ölümünden sonraki yıllarda yapıtları üstüne olan tartışmalar çevresindeki hareketlilikten daha önce söz ettim. En ateşli tanıklar, Jean-Paul Sartre adlı olağanüstü pedagogun etkisini bana ısrarla aktarmak isteyen ilk rehberler, öğrencileri, çeşitli okullardan öğrencileri olmuştur: Havre, François-I Lisesi öğrencileri, Laon Lisesi öğrencileri, Neuilly, Pasteur Lisesi öğrencileri ya da Paris, Condorcet Lisesi öğrencileri... Sartre bu öğrencilere 1931-1944 yılları arasında felsefe dersleri vermiştir. Mart 1931 tarihinde, ilk kez bir sınıfa girdiği andan itibaren, bilinçli bir tavırla yeni bir pedagoji pratiği uygulamaya başlamış, tüm uygulamalara, tüm alışkanlıklara, tüm resmi mevzuata, tüm kurallara meydan okumuş, eğitim verdiği çerçeve içindeki kurumların otoritesine ve hiyerarşisine karşı bir başkaldırı aygıtı olmuştur adeta.

Sartre henüz 25 yaşındayken, Havre kentindeki ilk kuşak öğrencileri için şaşırtıcı bir pedagog olmuştur. Meslek-

taşlarının tüm alışkanlıklarını sarsarak, pipo içiyor –ender görülen bir olaydır–, kravat takmıyor, sırtında kazakladolaşıyor –tuhaf karşılanmıştır– hızla sınıfa giriyor, elleri cebinde, dolaşarak ya da masanın üstüne oturarak, notlarına bakmadan konuşmaya başlıyordu. Öğrencileriyle ilişkilerinde en küçük bir hiyerarşi kaygısı yoktu, öğrencilerini "çocuk gibi değil yetişkin insanlar olarak" görüyor, onlara aziz Anselmus'tan ve akıl hastalıklarından, Kant'tan, Havre burjuvalarından söz ediyor, onları sinemaya yönlendiriyor, onlarla masatopu oynuyor, boks yapıyor, tartışmalarını dersten sonra kışın kafelerde, ilkbaharda sahilde sürdürüyor, onlara polis romanları ve Amerikan romanları okumaları tavsiyesinde bulunuyordu.

Daha sonra şöyle demiştir: "Benim sevdiğim öğrenciler sınıfın en çalışkanları değildi, özellikle fikirleri olan öğrenciler ilgilendiriyordu beni, düşünceleri yeni oluşmaya başlamış, tamamlanmamış öğrenciler."[1] Gerçekten de, Sartre'ı her zaman kişilikleri oluşmakta olan, arayış içinde olan insanlar ilgilendirmiştir, yeniyetmelerle, tüm yeniyetmelerle ilgilenmiştir ve marjinalleri (kurumlar, devlet, iktidar, tüm normlar karşısında) kayıtsız şartsız desteklemiştir. Le Havre gibi bir kentin lisesinde yalıyardan kente bakan güzel evlerde oturan Sainte-Adresse "Sahili insanları" ve rıhtım mahallelerindeki insanlar arasındaki çok belirgin sosyal farklılıklar içinde, armatör çocuklarıyla dok işçilerinin çocukları birbirine karışıyordu. Sartre daha sonra, Mayıs 1968 tarihinde, üniversite bunalımını analiz ederken

1) S. de Beauvoir, *La Cérémonie des adieux*, a.g.y., s. 332.

durmuştur bu nokta üstünde: "Hocaların amacı, öğrencileri arasında, bir elit kesime entegre olabilecekleri saptamak değil, tüm öğrenci kitlesini kültürle tanıştırma olanağını sağlamak olmalıdır... Bunun için başka eğitim yöntemleri gereklidir kesinlikle. Bu amacı gerçekleştirebilmek için hocaların bütün öğrencileriyle ilgilenmeleri gerekir, bütün öğrencilerine ulaşmaya çalışmaları gerekir, onlara bir şeyler anlatırken, dinlemek de gerekir onları [...]"[2]

Havre'daki bu ilk öğrencilerin tanıklıklarından, bu çok belirgin ayrıntıları anlıyoruz, onunla ilk tanıştıklarında yaşadıkları şokun belirtilerini..." Buraya olabildiğince az eşya getireceksiniz, dolmakalem, kurşun kalem, defter, bunlar temel ve yeterli eşyalardır. "Hoca bunları istedi ve ortamızda durdu, bir tartışma başlattı, soru sormamızı istedi. Dolayısıyla, klasik bir ders değildi bu, konferans da değil, sohbetti." (Robert Marchandeau'nun mektubundan) "Yöntemleri devrimciydi: bakaloryaya hazırlığı önemsemiyordu ve düşüncelerimizi geliştirmeye çalışıyordu, kimse şikâyetçi değildi bundan, çünkü hepimizi alıp götürüyordu; ödevlere gelince, tesadüfen birini seçiyor, bir öğrenciye okutuyor, genel olarak düşüncelerimizi soruyordu ve tüm sınıf not veriyordu böylece." (Pierre Brument) "Sartre'la basmakalıp fikirleri tartışmaya açıyorduk, eleştirel düşüncenin gelişmesiydi bu, entelektüel namus içinde kişisel düşünceye sahip olmanın gereğiydi bu. Bütün insanları sadece dayanışmaya götürmeyen, aynı zamanda onlara toplumsal sorumluluklar yükleyen Terentius'un düşüncesinin (*insani*

2) *Situations VIII*, © Gallimard, 1972, s. 191.

olan hiçbir şey bana yabancı değildir) modernizasyonuydu onun dersleri. Ahlak dersi, onun kendisini ifade edebilmesi için bir fırsattı, çünkü bir problem konusunda çeşitli tezler sunduktan sonra –sınava girebilmek için yeterliydi bunlar– kendi düşüncelerini söylüyordu bu konuda ve çok ilginçti bu üslubu, çünkü bütün sınıf, yenilikçi ve konformist olmayan özellikleriyle bizi şaşırtan bu düşünceleri tartışıyordu; Sartre bana Fransız edebiyatı, yabancı edebiyat, sinema zevki aşılamıştır." (Jean Giustiniani).

1943-1944 yıllarında Condorcet Lisesi'nden öğrencisi olan mimar Jean Balladur ise sürekli ders notlarını arayıp durmuş, fotokopilerini çıkarmış, bunları kopya etmiş, Sartre'ın mesajlarını kavrayabilmem ve kişiliğini iyice anlayabilmem için ilginç bilgiler vermiştir bana. Mektuplarından birinde şöyle diyor Balladur: "Benim Sartre'ın politik tavrını anlayabilmem mümkün değildir, ona bir edebiyat 'adamı', bir tiyatro 'adamı' deseler de, o aslında ve her şeyden önce 'insan' olarak bir filozoftu. [...] Filozof dediğim bir felsefe hocası, uzman, felsefe konusunda yazılar yazan biri değil; Dünya 'fikri'ni Dünyanın gidişatından ayrı görmeyen biri; dolayısıyla dünyanın kendisi için bir 'anlam' ifade ettiği biri. Bu anlama sadece düşüncesiyle nüfuz etmeyen, onu kendi öznelliği içinde temsil eden biri [...] Sartre naif ya da sinik biri değildi. Filozoftu. 'Varolma' biçimi gerçeği düşünme biçimiyle yaratılmıştı."

Sartre, pedagog olarak bilinçli bir uygulama içine girmiştir ve çok az insanın dengeli bir biçimde ve cesaretle atılabileceği bir yaşam biçimidir bu. Geleneksel kültürün tüm *a priori*'lerini radikal bir tavırla gözden geçirerek, ya-

şanmış durumun, geleneğin ve geçmişin keyfiliğinden önce geldiğini ileri sürmüş, temsil ettiği kurumun hiyerarşik örgütlenmesini yapay bulmuş ve birdenbire, önce ders verdiği sınıfta, sonra Temmuz 1931 tarihinde, gençliği ve entelektüel meşruiyeti dolayısıyla söylev ayrıcalığına sahip olduğu bir ödül töreninde, geleneğin yüceltilmesi arketipi, ritüelleşmiş bir tören beklentisi içindeki masum insanların önünde, kendi alternatif projesini ilan etmiştir. Sartre pratiğinin kamuoyuyla ilk kez tanışmasıyla ilgili bu büyük an üstünde durmamak mümkün mü?

Havre Lisesi arşivlerinde, geleneksel "Académie de Caen, lycée du Havre" anteti altında, "Resmi ödül dağıtımı, 12 Temmuz 1931. Agreje felsefe öğretmeni Mösyö Sartre'ın konuşması" yazısı okunuyordu. Görüştüğümüz birçok tanığa göre ebeveynlerin canını sıkan ve öğrencileri büyüleyen unutulmaz bir konuşma yapmış Sartre: skandal yaratan bir konuşma. En seçkin öğretmen Sartre, en küçük bir sansür ihtiyacı hissetmeden, hiç çekinmeden, hiç duraksamadan, 800 kişinin önünde, Fransız toplumunun en ritüelleşmiş törenlerinden birinde, iktidarı ve devleti, taşra ve lise hiyerarşisini temsil edenlerin önünde, olağanüstü bir virtüozite, denge ve cesaretle değerleri altüst etmiştir.

Sartre, Mayıs 68'de, öğrenci başkaldırısının koşulları ve pedagoji deneyiminin özellikleri konusunda kendisine sorulan sorulara çok basit bir cevap vermiştir: sol tarafımda vali, sağ tarafımda müdür, taş kesmiş liseliler önünde, ödül dağıtımı sırasında konuşma yaptığım zamankinden çok "sessizliğe" kavuştuğumda "egemen" hissediyordum kendimi. Sartre'ın bilinçli bir şekilde reddettiği şey, kesinlikle

entelektüel meşruiyetinin kendisine verdiği itibari güçtür; o, herkesin gözü önünde son derece dayanıksız bir şey gibi gördüğü hiyerarşik bir örgütlenmenin ikiyüzlülüğünü yıkmaya çalışır. Bir provokasyon aygıtı olan, herkesin uygun bulduğu şeye karşı, öldürücü ve bunaltıcı ikiyüzlülüğe, kurumlara ve geçmişe zoraki saygıya karşı bir savaş aygıtı olan Sartre'ı affetmek mümkün değildir. Sartre affedilemez, çünkü sosyal konumuna ihanet içindedir, gençlerle gizli bir işbirliği içindedir, onların değerlerini, bugünün kültürünü, "gerçek kültür"ü, oluşturulmakta olan kültürü savunmaktadır ve bu kültür onun, eskilerin pasif itaatini, efendinin öğütlediği amaçları alaşağı etme projesi ve çağdaş dünyanın etkin bir biçimde araştırılması tercihidir.

1930 yılında, Fransa'da bir taşra kentinde sinemanın ne anlam ifade ettiğini düşünmek mümkün müdür? Anatole France'ın sözlerini hatırlatıyor Sartre: "Sinema en kötü popüler ideali somutlaştırıyor [...] dünyanın sonu değil bu, uygarlığın sonu." Ve uzun zamandan beri tutkusu haline gelmiş olan bu sanat dalını destekleyerek ve bu fırsattan yararlanarak, daha sonra "sahte kültür" diyeceği kavrama saldırır. "Sinema çağımızın uygarlığını yansıtan bir sanattır," der. "Bildik bir sanattır, gündelik yaşamımıza sıkı sıkıya bağlı bir sanattır. Hemen dalarlar içeri, konuşurlar, gülerler, yerler içerler sinema salonlarında: en küçük bir saygı gösterilmiyor bu popüler sanata, tiyatro sanatının büyüklerimize verdiği zevki yarı yarıya karşılayan bu sanat, onun kadar görkemli değil: uslu bir çocuk ve bize daha yakın. Sinemanın gerçekten bir sanat olduğu kanıtlanabilseydi, tersine, geleneklerin, göreneklerin değişmesiyle övünebilecektik sadece [...].

"Bana öyle geliyor ki, sizin sinema sanatına hiç saygı göstermemeniz, onu hiç önemsememeniz, donmuş hayranlıklardan, karmaşık duygulardan ve kutsal bir nefretten daha yararlı sizin için. Ne yazık ki, büyük klasik yazarlarımızın sanatçılar oldukları çok söylenmiştir size: binlerce yanıltıcı soruya bahane olan güzel cümlelerinden çekiniyorsunuz onların. Hiç kuşkusuz, yavaş yavaş, kendinize rağmen, onlarla olan ilişkilerinizden, daha sonra işinize yarayacak olan bazı faydalar sağlıyorsunuz. Ama öğretmenlerin ve ebeveynlerin bilmedikleri bazı karanlık salonlarda, ağırbaşlı bir sanatla tanışmanız mümkün olabilir ve size bundan yeterince söz edilmemiş olabilir, kimse size sinemanın bir sanat olduğunu söylemeyi düşünmemiş olabilir ve tek kelimeyle bu sanat karşısında bir masumiyet içinde kalmış olabilirsiniz. Bu sanat, sizin içinize ötekilerden daha önce girecektir ve size güzelliği yavaş yavaş tüm biçimleriyle sevdirecek olan da bu sanattır [...].

"İddia ediyorum ki, sinema yeni bir sanattır, kendi kuralları, kendi olanakları vardır, tiyatroyu sinemaya indirgemek mümkün değildir ve bu sanat, sizin kültürünüze Yunanca ya da felsefe kadar yararlı olacaktır [...]. Ve bu yeni dünya içinde çok iyi hissedeceksiniz kendinizi: entrikalarının, sembollerinin, ritimlerinin labirenti içinde mutlak bir ustalık kazandınız. Sinemaya gitmedikleri için bu labirent içinde kaybolan birçok kültürlü insan tanıdım ben. Ama sinemaya giden sizler, orada duygu ve düşüncelerinizi biçimlendiremiyorsunuz belki, ama çok rahat hissediyorsunuz kendinizi: hiçbir şey gözünüzden kaçmıyor, hiçbir şey düş kırıklığına uğratmıyor sizi.

"Ebeveynleriniz rahat olsunlar: sinema kötü bir okul değildir. Görünüşte çok kolay, aslında çok zor bir sanattır ve iyi yapıldığında da çok yararlıdır: doğası gereği, çağımızın uygarlığını yansıtır. İçinde yaşadığınız dünyanın güzelliğini, hızın, makinelerin şiirselliğini, sanayinin insanlıkdışı ve muhteşem kötülüğünü kim öğretecek size? "Sizin" sanatınız olan sinema öğretecek tabii ki. Sık sık sinemaya gidin. Ama bu kış mevsimi eğlencesidir; ondan önce iyi bir tatil yapın!"[3]

Sartre, daha sonra, kendi öğrencilik yıllarıyla ilgili bir konuşmasında, içinde yetiştiği saygın sistemi, açık seçik ve son derece basit bir şekilde yerle bir eder: "Hocalar son derece vasattı. Bize söyleyecek hiçbir şeyleri yoktu... Profesörlerin verdiği derslerin de savunulacak bir tarafı yoktu... Bir bilgi tekelinin ayakta tutulması amacına yönelik bu sistem içinde Nizan nefes alamıyordu."[4] Böyle bir tutarlılık söylemi ve pratiği karşısında, inançlarını bu kadar kendine güven içinde açıklaması karşısında Sartre'ın çocukluk yıllarına gitmeden, almış olduğu özellikle atipik ve *Sözcükler*'de bazı özelliklerini anlattığı eğitimi hatırlatmadan geçemiyoruz.

Sartre'ın on bir aylıkken babasını yitirdiğini, Paris'te annesi Anne-Marie ve anneannesi ve dedesi tarafından büyütüldüğünü biliyoruz. On yaşına kadar belediye okuluna gitmemiş, sadece dedesi Charles Schweitzer (1844-1935) tarafından eğitilmiştir. Emekli olan ve tek meşgalesi toru-

3) Annie Cohen-Solal arşivi.
4) *Situations IX*, s. 130-131.

nunu eğitmek olan dedesi, bir yakınına yazdığı mektupta şöyle diyor: "Küçük adamın öğretmeni oldum, tarih ve coğrafya ögretiyorum ona, bir yandan da kendim öğreniyorum bu dersleri. Bu küçük zekâları eğitmek, bu zekâlara tohum atmak kadar zevkli bir şey olamaz." III. Cumhuriyetin en büyük pedagoglarından biri olan büyükbaba agreje Almanca öğretmenidir ve *Deutsches Lesebuch* adlı bir kitap yazmıştır; bu kitap Fransa'nın tüm liselerinde kullanılan deneysel bir Almanca öğretim metodudur. Charles Schweitzer, 1891 yılında Alsacelı meslektaşlarından biri olan Jean-Baptiste Rauber'le "Fransa'da dillerin yayılması derneği"ni kurmuştu; bu derneğin amacı yabancı dil eğitimini demokratikleştirmek, kültürün gramere göre önceliği yoluyla sözlü dil öğretimini geliştirmekti. Schweitzer, öte yandan, fikirlerini ünivesite camiasına kabul ettirmek için de çaba harcamıştır.

Dolayısıyla, genç Sartre'ın aldığı formasyon liberal protestanların deneysel pedagojisinin damgasını taşır; bu Liberal Protestanlar, III. Cumhuriyetin ilk yıllarında o kadar etkili olmuşlardır ki, bu döneme "Protestanlığın altın çağı" adı verilmiştir. Bu dönemde Jules Ferry, çevresinde tümü Félix Pécaut ya da Ferdinand Buisson gibi Liberal Protestanlardan oluşan bir topluluk oluşturmuş, onları ilköğretim genel müfettişleri yapmış ve bu insanlar, onun himayesinde, 1879 yılında ünlü *Dictionnaire pédagogique*'i hazırlamışlardır. İlköğretimin kutsal kitabı kabul edilen ve Katoliklerin hoca otoritesine dayalı, mekanist ve muhafazakâr eğitimine karşı olan bu yapıt, tüm inançları ve Liberal Protestanlara özgü değerleri geliştiriyordu: geleceğe, çocuğun

özgür iradesine, akla, tarihe ve doğaya güven. Bréal şöyle diyor: "Orta ve ilköğretimimiz neredeyse ortaçağa dayanırken XX. yüzyıl öncesi tüm ilköğretim örgütlenmemiz Protestanlığın çocuğudur (*aynen*)."

Aslında Sartre'ın pedagojik kariyeri 1944 yılında son bulmuştur, ama onun gençlerle yakınlığı hiç kesintiye uğramamıştır. Bilginin aktarımıyla ilgilenmesi konusuna gelince, Mayıs 68 olayları sırasında, entelektüel ortamdan daha uzak olduğu bir dönemde, Flaubert üstüne çalıştığı dönemde açıklamıştır bunu. Sartre'ın, bu alandaki, yaşa, güce, şan ve şöhrete indirgenemeyen tutarlılığı –Havre Lisesi'ndeki ödül töreninden Mayıs 68'de Sorbonne'a kadar– bir kez daha görülür bu vesileyle; Sartre yaklaşık kırk yıl boyunca, aynı tutarlılık içinde, içinden çıktığı elitist ortamı ve kimilerinin kendilerini "hak sahibi görme" tavrını radikal biçimde eleştirmiştir.

Sartre'ın adı, Mayıs hareketi liderleri arasında pek geçmez (Marcuse, Illich ve ötekilere göre) ama bu çevrede her zaman bir referans, danışılan biri olmuştur ve o dönemde verdiği beyanatlar 63 yaşındaki bu insanın Mayıs hareketiyle tam bir uyum içinde olduğunu göstermiştir. Şöyle demiştir o dönemde: "Yirmi yaşındayken *ex cathedra* (resmen, unvandan gelen yetkiye dayanarak) ders sistemini protesto ediyorduk. Ama kalabalık değildik [...] Kitapların, derslerden daha iyi olduğuna inanıyorduk –gerçekten de öyleydi– ve bu durumu protesto etme biçimimiz sadece derslere girmemekti [...] Bugün durum çok farklı [...]. Hocanın yüzünü görmeyen çok sayıda öğrenci var. Sadece bir hoparlör aracılığıyla insani özelliklerini hiç bilmedikleri ve ke-

sinlikle ulaşamadıkları ve kendilerine ne gibi bir yarar sağlayacağını kesinlikle bilmedikleri bir dersi anlatan birini dinliyorlar. Bir fakülte profesörü hemen her zaman –benim zamanımda da böyleydi– bir tez hazırlamış olan ve bu tezi yaşamı boyunca anlatan biridir. Bu kişi, aynı zamanda, korkunç şekilde bağlandığı bir güce sahiptir: bu güçle insanlara, biriktirmiş olduğu bir güç adına kendi fikirlerini empoze eder, onu dinleyenlerin bu fikirlere karşı çıkma hakları yoktur. Oysa sürekli eleştirilmeyen bir bilginin, bu eleştirilere göre kendini aşmayan ve yenilemeyen bir bilginin hiçbir değeri yoktur."[5]

Büyük olasılıkla Havre'daki konuşması ışığında gerçekleştirdiği bir analizde, elitist sisteme karşı sert saldırıları büyük ölçüde etkisini yinelemiş gibidir: "Bugün üniversitelerde birtakım komik küçük merkezler oluşmuş: hiçbir zaman eleştirilmeyen beylerin verdikleri *ex cathedra* dersler." ENS'den arkadaşlarından birini şiddetle eleştirirken şöyle der: "Aron'a göre güç, hocadan hocaya, yetişkinden yetişkine aktarılmalıdır. Yukarıdan verilmelidir, birine soyluluk unvanı verme yetkisinin burjuvaların değil soyluların elinde bulunduğu Eski Rejimde olduğu gibi [...]. Bize verilmiş olan ve hâlâ verilen denetimsiz ve denetlenemeyen eğitim budur. Bu nedenle öğrencilerin, sadece o yılın derslerini izleyen öğrencilerin değil, gelecek yılın öğrencilerinin de her zaman sınıflarda hazır bulunmaları gerekir: bir hatayı düzeltebilirler, bir aksiliği dengeleyebilirler... Bir profesörün yargılarken yargılandığını da bilmesi gerekir. Tüm me-

5) *Situations VIII*, s. 184-186.

sele budur: yargılayan yargılanmazsa gerçek bir özgürlük yoktur."[6]

Bu amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan düşünce "verilmiş hak" ve "kendini hak sahibi görme" çelişkisinin dile getirilmesidir: Sartre'ın o dönemdeki etkinlikleriyle ilgili koşulların analiziyle örneklenen, sürekli eleştirel biçimde tartışmaya açılan ideal bir bilim anlayışı.

Kurumların verebileceği olası tüm unvanlara sahip olan ve bu kurumları ısrarla, radikal ve tutarlı bir tavırla, gençlerle sürekli uyuşarak ve onların tavrını geçerli tek tavır olarak göstererek yıkmaya çalışan Sartre'ın affedilmesi mümkün değildir. Gene bu dönemde şöyle der: "Öğrenmenin tek yolu reddetmektir [...] Bu aynı zamanda, adam olmanın da tek yoludur [...] Bana göre bir entelektüel budur: siyasal ve sosyal bir bütüne sadık olan, ama onu sürekli eleştiren biri."[7]

Sartre her zaman insanların hizmetindeydi, ulaşılabilir ve ince bir insandı bu konularda. Onun bu niteliklerine bazı özel belgeler tanıklık eder. Sartre'ın yeterince bilinmeyen bir özelliği de şudur: adlarını vermeyen kişilerden gelen çağrılarla, destek talepleriyle, kitaplarına önsöz yazmasını isteyen yazarlarla her zaman ilgilenirdi, kendisinden para isteyen insanlara yardım ederdi ve bunu gizlilik içinde, doğal bir şey gibi, kimseye duyurmadan yapardı ve bir yaşam biçimi haline getirmişti. 1969 yılının bir mayıs günü Sartre'la iki saat birlikte olduk; Nizan'dan konuşmak

6) A.g.y., s. 188-190.
7) A.g.y., s. 187.

üzere geçirilmiş çok ilginç iki saat... Önce benim sorularımı cevaplamış, sonra da bana kibarca kökenim, hayatım, öğrenim durumum hakkında sorular sormuştu. Pencere kenarında yüksek bir tabureye oturmuştu, hızlı ve ölçülü konuşuyordu, sesi canlıydı, ama bazen çok uzun süre, tam yerine oturacak cümleyi, doğru sözcüğü arıyordu, Nizan'la ilgili anılarını tam olarak yansıtmak istiyordu sanki... Konuşma sırasında bir ya da iki kez bir sözcük, bir deyim önermiştim, memnuniyetle kabul etti ve düşüncelerini ve cümlesini tamamlamak üzere kullandı bunları. Kendisiyle birlikte bu ikili çalışma, bu diyalog şaşırtmıştı beni ve o gün bir bütünlük duygusu oluşmuştu içimde. Şunu teslim etmek gerekir ki tavrı, bir yıl önce "geleneksel fakülte profesörü"ne karşı yönelttiği eleştiriyle ("korkunç bir biçimde bağlı olduğu *bir güce*, biriktirdiği *bilgi adına* insanlara kendi düşüncelerini empoze etme gücüne *sahip olan* bir insan [...] ve onu dinleyenlerin bu düşüncelere karşı çıkmaya hakları yoktur) tam anlamıyla örtüşüyordu. Evet, gerçekten öyleydi, bilgileri adına, hiçbir şey istemeyen, hiçbir güç, hiçbir üstünlük, hiçbir hiyerarşi istemeyen Sartre... O dönemde benim gibi bir öğrenciyi etkilemişti bu tavrı. Sonuçta, belki çok önemli olmayan bir deneyim, ama çok ender rastlanan bir olayı doğrulayan bir deneyim: entelektüel meşruiyetinden gelen güç sahibi olma önyargısına karşı çıkıyordu ve tanımadığı birine cömertliğini sunuyor ve hizmet verebiliyordu... Bunlar onun kendi kimliğini oluşturma yollarıydı.

X. Bölüm

MODERN OLANI DÜŞÜNMEK

Bulantı'da başkişi Antoine Roquentin, Bouville'de yalnız başına yaşamakta ve bir XVIII. yüzyıl bilgesi olan Marki de Rollebon üstüne araştırmalar yapmaktadır. Roquentin bir mavna gibi süreklemektedir orada yaşamını... Yabancı bir seyircidir ve izlenimlerini günlüğüne kaydeder. Olası deneyimlerin canlı bir betimlemesi, izlenimlerinin öyküsüdür bu: "hafif bir tiksinti" ya da "bir çeşit bulantı" ve "etini kemiğini bırakarak" oradan kaçma girişimi. "Tekdüze" (gündelik yaşam) ve yabancı müzik parçası, başka bir yerden gelmiş bir kadın sesi sayesinde "harikulade"[1] arasındaki ikili karşıtlıklar arasında gidip gelerek yapışkan ve iğrenç taşradan kaçmayı başarır.

Olgun ay ışımaya başladığında her gece,
Küçük bir düş görürüm ben de kendimce.

1) S. de Beauvoir, *La Cérémonie des adieux*, a.g.y., s. 570.

"Birdenbire kalın ve boğuk bir ses duyulur ve dünya, varoluşlar dünyası kaybolur."[2]

Sartre da, Roquentin gibi ve kendi sosyal belirleyicileriyle kurduğu polemik ilişkiyle eşzamanlı, ama ondan bağımsız biçimde özgün bir düşünce mekanizması geliştirir ve dünyayı maceralarla keşfetmeye çalışarak, yenilik tutkusu ve bilinçli bir modernliği benimseyerek bilgiye doğru yönelir. Sartre, ENS öğrenciliği yıllarından başlayarak, bir kölelik gibi kabul ettiği felsefe kurumundan kopma pahasına, yeni ifade biçimleri analizine angaje olmuştur. Yabancı dil, yabancı ses, yabancı müzik, Amerikan romanının keşfedilmesi, Alman felsefesinin keşfedilmesi: dünya iç içe geçmiş çemberlerle araştırılacak, daha sonra çevresinde git gide genişleyen çemberlerle sunulacaktır kendisine, bu çemberler düşünceleri ve etkileri anlaşıldıkça (Havre, Hasteir, Condorcet liselerindeki felsefe dersleri, Havre Lyre salonundaki konferanslar, *NRF*'teki yazılar, felsefi metinler, *Temps modernes*'in özel sayıları, ABD özel sayısı, Çinhindi özel sayısı vb.) daha geniş kesimlerin ilgisini çekecektir.

Sartre, keşfettiği yeni ifade biçimleri arasında "modern yaşamın şiiri"[3] dediği sinemaya özel bir yer vermiş, hatta sinema ve kendi yaşamöyküsü arasında bir paralellik, bir tür düşsel kardeşlik oluşturmuştur. "Mahallemizdeki sinema salonlarının eşitlikçi rahatsızlıkları içinde, bu yeni sanatın herkesin ve benim sanatım olduğunu anlamıştım. Zihin yaşımız aynıydı sinemayla: ben 7 yaşındaydım ve

2) *La Nausée, a.g.y.*, s. 122.
3) Apologie pour le cinéma... *a.g.y.*, s. 398-404.

okumayı biliyordum, o iki yaşındaydı ve konuşamıyordu. Onun henüz başlangıç döneminde olduğu ve ilerleme kaydedeceği söyleniyordu; birlikte büyüyeceğimizi düşünüyordum. Ortak çocukluk yıllarımızı unutmadım."[4] Sartre, öte yandan, yağmurlu günlerde suç ortağı annesiyle birlikte gizlice Kinérama'ya, Folies-Dramatiques'e, Vaudeville'e ya da Gaumont-Palace'a kaçtıklarında, büyükbabasının kendilerini nasıl küçümsediğini de hatırlatıyor. "Hırsızlar mağarasında doğan, resmi makamlar tarafından panayır eğlencesi düzeyinde gösterilen [sinemanın] ciddi insanları şoke eden ilkel bir tarafı vardı; kadınların ve çocukların eğlencesiydi sinema." Ona göre sinema kesinlikle bir XX. yüzyıl sanatıydı. Ve şöyle devam ediyor Sartre: "Kötü özellikleriyle öteki sanatlardan kesinlikle ayrılan, geleneği olmayan bir yüzyılın içine körlemesine dalıyorduk ve yeni sanat, alt-tabakanın sanatı, barbarlığımızı gösteriyordu bizim."[5]

1925 yılına doğru Fransa'da sinemayla ilgili ilk yazılar çıkmaya başlar ve bunlar içinde Robert Desnos'un da yazısı vardır, ama bu sanat türü meşruiyetini kazanamamıştır henüz. Bu dönemde, Ecole normale çevresinde, 19 yaşındaki Sartre, sinema estetiğini çağının estetiği gibi görür ve bu bağlamda gelişmiş bir felsefi kavramsallaştırma önerir. "Yeni bir felsefe, şaşmaz ve değişmez fikirler felsefesini tahtından indirdi: bundan böyle gerçeklik sadece değişimdedir [...]. Sinema, Bergsoncu bir sanatın formülünü verir.

4) *Les Mots, a.g.y.*, s. 98-104.
5) *A.g.y.* s. 104.

Estetikte hareketliliği başlatmıştır."[6] Ve, "Film bir bilinçtir çünkü bölünmeyen bir akıştır, [...], bir durum organizasyonu, kaçıştır, bölünemeyen bir akıp gitmedir, Ben'imiz gibi kavranamaz."[7]

Olasılık problemi üstüne çalışmaya başladığı dönemde, –1926 yılında yazmaya başladığı *Factum sur la contingence* yayın bağlamında yıllar süren tersliklerden sonra *Bulantı* olacaktır–, Sartre düşüncesinin işleyiş biçimini yerli yerine oturtmak ilginçtir: sinema estetiğini roman estetiğine ya da tiyatro estetiğine göre kendi özgüllüğü içinde düşünmesi, sinema sanatını kendi felsefi düşüncelerine entegre etmesi.

Tutkusunu gerçekten büyük bir zevkle açıklayan genç Sartre, geliştirmekte olduğu yalnız insan, birey anlayışının bazı unsurlarını sezinletir: "Sinema özü itibariyle enerjiyi över, yüceltir. Güzel filmlerin temaları insanın fırtınaya (*Way Down East*), taşranın düşmanlığına (*Une belle revanche*), çölün tuzaklarına (*The Covered Wagon*) karşı mücadeledir, bir dolandırıcının zor yaşamı (*Folies de femmes*), hoş spor serüvenleri (*Le Démon de la vitesse*) ya da bir isyancının romanıdır (*Robin Hood, Zorro*). Her biri bir destan-şiirdir, insanların çektikleri sıkıntıları, Altın Post'u ararken çekilen acıları anlatır. Ve Iason onu ele geçirdiğinde ne kadar sevinmiştir! *La Belle Revanche*'daki o sahne hâlâ silinmemiştir belleğimden: beklenen petrol çıkar kuyudan nihayet ve iskelelerin arasından keskin bir ıslıkla fışkıran o kapkara

6) *Ecrits de jeunesse, a.g.y.*, s. 388.
7) A.g.y., s. 389.

çamuru görmekten daha keyifli bir şey olamaz... Bu arada üstü başı kir pas içinde dört adam birbirlerine sarılmış durumda, gözleri fışkıran çamurda, sonunda zaferi kazanmış olmanın keyfiyle çılgınlar gibi haykırırlar."[8]

Oluşmakta olan bu düşüncenin işleyişini irdeleyelim burada; daha önce okul arkadaşlarından söz ederken söylediğimiz gibi bu düşünce olgunluğu kendi kategorilerinin gücüyle kendisini empoze ediyordu. Onun bu felsefe okumalarına referanslar metni süsler –Bergson, Alain, Souriau, hatta Malebranche'dan alıntı yapar–, bununla birlikte, bu çok sayıda referansa rağmen, öğrencilik koşullarının gerekli alçakgönüllülüğü ve bastırılmaz bir düşünürlük gururu arasındaki çok büyük bir gerilim içinde, Sartrevari bir olasılık, eylem, estetik felsefesi ortaya çıkar.

Sartre nihayet –buna şaşıracak biri var mıdır?– romaneskin ve maceranın geri dönüşünü bir gelenekler eleştirisiyle birleştirerek, kendi kültürel birikimi içinde, sinema sanatından yıkıcı bir unsur gibi yararlanarak şöyle der: "Sokrates için söylediklerini sinema için de söylüyorlar... Sinemayı dansinge benzetiyorlar ve gençliği baştan çıkardığını söylüyorlar [...]. Tolstoy tek büyük sanatın herkese hitap edebilen sanat olduğunu söylüyordu... Sinema herkese hitap ediyor. [...] Şarlo? Sinemanın kralı odur kesinlikle [...]. Bir kişilik, kendi kişiliğini yaratmıştır, serseri, efsane Şarlo, bir film yaratmıştır: gerçek sefaletin filmi [...], bu filmlerde kahramanlar gerçek sefaleti tanırlar [...] Solgun, çelimsiz, sempatik ve üçkâğıtçıdırlar. [...] Sosyoloji, sanattan,

8) A.g.y., s. 391.

ortak yaşamlar yaratmasından başka ne ister? [...] Sinemanın sanat için sanat yapması çok zordur çünkü kitlelere seslenir: bu yüzden Alman filmleri kesinlikle tam anlamıyla doyuramaz bizi, bu yüzden Amerikan filmleri çok başarılıdır."[9]

Sartre, daha sonra, sinemaya olan tutkusunu ABD'ye ve daha genel olarak da Amerikan modernitesini temsil eden tüm sanat biçimlerine olan tutkusuyla paylaştığını kabul etmiştir. Şöyle diyor: "1925 yılında, 20 yaşındayken gökdelenlerden söz edildiğini işittik. Bunlar bizim için büyüleyici Amerikan refahının simgeleriydi, bunları filmlerde şaşkınlık içinde keşfettik. Geleceğin mimarisiydi bunlar, tıpkı sinemanın geleceğin sanatı ve cazın da geleceğin müziği olması gibi..."[10]

Sartre, 1931 yılından başlayarak, Havre'da yaşadığı yıllarda, modernliğe karşı başka bir tutkusunu, Amerikan romanına olan tutkusunu anlatma fırsatını bulmuştur. "Havre'da Lyre salonunda" her ay, kimlerden oluştuğunu bilmediğimiz bir topluluğa "edebiyat sohbetleri" yapardı ve bu sohbetlerde 1931 yılında romanın durumunu anlatmaya çalışırken Fransa, Rusya, Britanya ve ABD'de çağdaş romanın farklı tekniklerini çözümlerken türün gelişmesini gözden geçirir ya da bilim ve edebiyat arasındaki sınırları araştırır, bu konulardaki bilgileriyle ya da tutkularıyla ve iddialarıyla şaşırtırdı herkesi. Sartre artık ENS'li aç öğrenci değildir, 1940'lı yıllardaki gibi durmaksızın eleştiren biri değildir,

9) A.g.y., s. 402-404.
10) New York, ville coloniale, *Situations III*, Gallimard, 1999, s. 122-123.

ama ortama ve koşullara rağmen aynı titiz, yenilikçi ve güçlü eleştiri mekanizması yürürlüktedir. Gene onu dinleyelim: "Doğal olarak, roman bireyleri topluluk aracılığıyla ve topluluk içinde irdelemek zorundaysa, romancının tekniği derin dönüşümler geçirecektir [...] Romancı, bireyleri, her zamanki gibi işlemeye devam etmek zorundadır; sadece sanatı bize, her an, bireyin arkasındaki topluluğun müthiş gücünü hissettirmeyi amaçlamalıdır [...]. En son ortaya çıkan problem şuydu: dünya, tek gerçeklik olarak kabul edildiğine göre ve özel amaçlar sadece bu dünyanın geçici modaları gibi görüldüğüne göre, bu dünya sanat yapıtına nasıl entegre edilecektir? Bugün irdelediğimiz problem de çok farklı değil. Sadece boyutları o kadar büyük değil. Mesele şudur: çağdaş sosyal roman (sözgelimi Rus romanı ve bir ölçüde de Amerikan romanı) bireyleri değil, sosyal yapıları araştırır. Bununla birlikte sanat yapıtının birliğini koruyabilmek için nasıl bir yol izler? Gerçekten de şunu belirtmemiz gerekir ki, romanda, toplum gerçekten olsa da, varlığı hissedilmez. Sadece etkileriyle hissedilir ve bu etkiler bireysel gerçekliklerdir."[11]

Sartre, öte yandan, Jules Romains'in *Hommes de bonne volonté* (İyi Niyetli İnsanlar) adlı yapıtını –kendi deyimiyle "son derece vasat bir yapıt"– ve John Dos Passos'un *42. Paralel*'ini örnek alarak birey ve topluluk ilişkilerini değerlendirir. Bu konuyla ilgili şöyle diyor notlarında: "Birey, dünya içinde boğulmuştur, bir insanın öteki insanlar ara-

11) Havre, Lyre salonunda verdiği konferans (kitap haline getirilmemiştir), Annie Cohen-Solal arşivi.

sında ne kadar küçük olduğunu, onlara ne kadar çok benzediğini ve onlar tarafından yönetildiğini hissettirmek [...] herkesin bireyselliğini korumak (Dreiser'e karşı) [...] böylece her şey bireye göre anlatılmıştır. Her bölümde, birey geçici bir merkez işlevi görür [...]. Dos Passos'un mutlak nesnelliği. Kesinlikle yargılamaz. Kahraman kendi kendini yargılar ve kahramanı anlatırken görüş belirtmez [...]."[12]

Sartre'ın Havre'da küçük bir topluluk önünde yaptığı bu konuşma, dört yıl sonra Dos Passos üstüne ünlü yazısı olarak *NRF*'de yayınlanacak ve şöyle bir manifestoyla sonuçlanacaktır: "Bu yöntem ne kadar kolay; ne kadar etkilidir; bir yaşamı Amerikan gazeteciliği tekniğiyle anlatmak yetiyor ve böylelikle yaşam toplumsal anlamda billurlaşıyor. [...] Don Passos, bence çağımızın en büyük yazarıdır."[13] Ve bildiğimiz gibi Sartre, daha sonra bu yöntemi kendi romanına (*Yaşanmayan Zaman*) uygulayacaktır.

12) A.g.y.
13) *Situations I*, Gallimard, 1947, s. 14-24.

XI. Bölüm

SAVAŞ YILLARI: NE HAİN NE KAHRAMAN

1982 yılında araştırmalarıma başladığımda, ortam bu dönemin açıklanması için pek elverişli değildi. Tarihsel geçmişi oldukça yüklü olan biri, teğmen Gerhard Heller, bir anı kitabı yayınlamıştı o sırada: *Paris'te bir Alman.*[1] Heller Fransız edebiyatı sansürcüsü olarak tanınmıştı ve Alman işgali sırasında Paris'teki Fransız yazarlarının çoğunu tanımıştı: Mauriac, Paulhan, Jouhendeau, Drieu La Rochelle vb. Dolayısıyla, kitabının yayınlanması ilgi ve merakla beklenmişti. Yazar bu kitabında 1942-1944 yılları arasında, bazen kafe Flore'da sivil kıyafetiyle oturduğunu ve Sartre'ın da oraya çalışmaya geldiğini anlatıyor. Heller bir süre sonra verdiği bir mülakatta Drieu'nün *NRF*'i "aralarında Sartre'ın da bulunduğu gözaltındaki bazı yazarların serbest bırakılması karşılığında" yeniden faaliyete geçirdiğini söylemiştir. Gene bir süre sonra basından öğrenildiğine göre,

1) G. Heller, *Un Allemand à Paris*, Le Seuil, 1981.

bu dönemde Sartre Heller'in "yakın dostlarından biri olmuş!"

Heller, kendi davasını savunduğu kitabında (*pro domo*) bir tarihçi olmak istememiştir kesinlikle; bununla birlikte, yapıtı, çok sık tanık olunduğu gibi, sürekli kaymalara az ya da çok dengesiz bir yığın sapmalara yol açıyor. Dolayısıyla bu dönemde, işgal sırasında, Sartre'ın tavır ve tutumuyla ilgili sayısız yorumlar üstünde kuşku egemendi. Benim Sartre'ı bir bütün olarak ele alan bir araştırma yapma kararımın ve bu amaçla önce Sartre konusundaki mitlerle ilgilenmemin nedeni budur. Bu amaçla arşivlerde çalışmam, belgelere ve konuşmalara ulaşmam, tanıklar bulmam, onlara sorular sormam, klasik bir tarihçi gibi çalışarak kaynakları karşılaştırmam ve biryandan da, Sartre'ın bu dönemde ürettiği yazıların tümünü bir araya getirip incelemem gerekli oldu: özel metinler ve yazışmalar (*Carnets de drôle de guerre, Lettres au Castor et à quelques autres*, vb.), oyunlar (*Bariona, Sinekler, Gizli Oturum*), film senaryoları (*Typhus* {Tifüs}, *La Fin du monde* {Dünyanın Sonu}, *İş İşten Geçti*), felsefe (*L'Être et le Néant*), romanlar (*Özgürlük Yolları*), edebiyat eleştirisi konusundaki yazılar (*Comaedia, Les Lettres Françaises, Les Cahiers du Sud, Messages, Poésie 44*), sinema eleştirisi (*L'Ecran français*), röportajlar (*Combat*), felsefe dersleri (Pasteur Lisesi ve Condorcet Lisesi) ve Sartre'ın katıldığı farklı direniş çevrelerinde kaleme alınmış çok sayıda siyasal makale.

Sartre'ın işgal Fransa'sındaki yerini değerlendirmem konusunda bana yardımcı olan tanıklar arasında Colette Audry, Jean Balladur, Jacques-Laurent Bost, Jean-Bruller-

Vercors, Christian Casadessus, Georges Chazelas, Jean Chouleur, Jacques Debû-Bridel, Dominique ve Jean-Toussaint ("Tuki") Desanti, Simone Devouassoux, Pierre Isler, Jean-Daniel Jurgensen, Madame Pierre Kaan, Jean Lescure, Raoul Lévy, Robert Misrahi, Claude Morgan, Pierre Piganiol, Jean Pouillon, J.-B. Pontalis, Jean Rabaut'yu sayabilirim, Milli Arşivler'de, Milli Eğitim Arşivleri'nde çalıştım, Paulhan, Balladur, Kaan arşivlerinden ve dönemin ünlü tarihçisi Gérard Loiseaux'nun[2] arşivlerinden yararlandım ve bu listeyi uzatmaya gerek görmüyorum. Sartre'ın güzergâhında bir saptama yapabilmek amacıyla onu bağlamından koparacak, bütün içinde tek bir olguyu ön plana çıkaracak kısmi, bölük pörçük okumalardan kaçınmak gerekiyordu. Bu dönemle ilgili olarak Sartre'ın yazılarının tümünü ve etkilerini birlikte çözümlemek gerekmiştir. Benim bu araştırmalarım sırasındaki düşüncelerime göre, sadece bu tür bir çalışma, yıllar boyunca biriken yorum ve açıklamaların gerçekten ortaya çıkarılabilmesine katkıda bulunabilirdi; bunlar, Sartre Sonderführer Heller'in "yakın dostlarından biri" olmuştur gibi sapmalara yol açabilmiştir. Beni tek bir tanıklık, Simone de Beauvoir'ın *La Force de l'âge* adlı yapıtındaki tanıklık şaşırtmıştır: tarihsel yanlışlar ve gerçek değerlendirmeler saptadığım andan itibaren Sartre'ın bu dönemdeki etkinlikleriyle ilgili olarak, bunlara sadece daha önemsiz veriler bağlamında başvurmaya karar verdim.

2) G. Loiseux, *La littérature de la défaite et de la collaboration*, Sorbonne yay., 1984.

Bu araştırmaların sonunda, Sartre'ın işgal yıllarındaki durumunu çözümleme noktasına geldim. Nasıl bir sonuca ulaşmıştım? Sartre kesinlikle ne bir kahraman ne de hain olmuştu. Bununla birlikte işgalciyle ve Vichy zihniyetiyle mücadele bağlamında tartışılmaz ve çok önemli bir yere sahip olmuştur, 1941 yılında esir kampından kurtulur kurtulmaz, amacı Faşizm'in yenilgiye uğratılmasından sonra yeniden özgürlüğüne kavuşan bir ülkede sosyalist bir düzen kurmak olan Sosyalizm ve Özgürlük adlı direniş grubuna katılmıştır. Bu iddialı program, savaş sonrası Fransa'sının inşası projesini de içeriyordu ve projeyi büyük ölçüde Sartre kaleme almıştı. Şöyle demiştir o dönemde sözgelimi: “Hitler insanlarımızı toplama kamplarına gönderiyor, bizim kabul edebileceğimiz bir durum değildir bu. Vichy rejimini kabul edersek, insan değiliz demektir: işbirlikçilerle hiçbir uzlaşma mümkün değildir bizim için. Çünkü, hemen şimdi, özgürlük talebinin içi boş bir sözcük olmadığı bir toplum inşa etmemiz gerekiyor...”[3]

Bu grupta yaklaşık elli kişi (hoca ve öğrenci) vardı; ve bunlar anarşist (Marrot), Marksist (Merleau-Ponty), hatta Troçkist kökenliydiler, Sartre ise Proudhoncu ve anti-Komünistti. Muhtemelen erken ve hazırlıksız bir girişim olduğundan, Sosyalizm ve Özgürlük hareketi o dönemde etkin olan iki büyük direniş hareketi (de Gaullecülük ve Komünizm) arasında üçüncü bir yol oluşturamadı. Sonunda dağıldı bu grup. Dominique ve Jean-Toussaint gibi bazı üyeleri

3) Dominique ve Jean-Toussaint Desanti tarafından aktarılmıştır, A. Cohen-Solal arşivi.

güneyde, Komünist partiyle birlikte aktif direnişe geçme kararı aldılar. Sartre başka silahlar seçti dövüşmek için ve Ağustos 1941 tarihinde, özgür bölgede Gide ve Malraux'yla görüşerek onları aktif direniş için ikna etmeye çalıştı.

Yeraltı direniş etkinliklerini 1943 ilkbaharında da sürdürür Sartre; bu dönemde AGATE (Teknik Eylem Grupları Derneği) içinde çalışmaktadır, Jean Moulin'in çok yakın çevresine girmiş olan dostu Pierre Kaan'a yardım eder, Vernon tesviye havuzundaki Alman karakol gemilerine sabotajlar düzenlerler. Pierre Piganiol, Pierre Mercier ve Raymond Crolant gibi araştırmacı ENS'lilerle birlikte gerçekleştirilen bu eylemler "Vélite-Thermopyles" örgütüyle bağlantılıdır ve Corrèze direniş örgütünün kuruluşu girişimine vesile olurlar, daha sonra trajik bir biçimde sona erer bu hareketler: Aralık 1944 tarihinde "Özgürlük" grubundan 41 genç kurşuna dizilir.[4]

Sartre siyasal mücadelesine, bu siyasal angajmanlar dışında, kendi tarzıyla, ideolojik planda, kendi yazı dünyasına kapanarak ve yukarıda söz ettiğimiz gibi çok yoğun bir üretim içinde devam eder. Bir fenomenoloji perspektifi içinde, yani Sartre'ın dünya görüşünü yeniden kurgulamak amacıyla ve iç mantığından hareketle yorumlanan bu metinler, onun o dönemdeki tercihi konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmazlar. Ayrıca tutsaklık deneyimi onun için siyasal düzlemde "bir sosyal denge", felsefi düzlemde de "tarihsel bir uyanış" oluşturmuştur.

4) Bkz. A. Cohen-Solal, *Sartre, 1905-1980*, Gallimard, "Folio-Essais", 1985, s. 345-348.

Vichy anlayışını karakterize eden "o pişmanlık hastalığına, pişmanlık ve utanç keyfi"ne karşı mücadele girişimi olan *Sinekler*'i hatırlayalım; "İşgal altındaki Paris" metnini hatırlayalım: "Hiçbir zaman Alman işgali dönemindekinden daha özgür olamadık. Tüm haklarımızı ve her şeyden önce de konuşma hakkımızı yitirmiştik; her gün karşımıza geçip aşağılıyorlardı bizi ve susmamız gerekiyordu [...] Her yerde, duvarlarda, gazetelerde, ekranda, istilacıların bizimle ilgili olarak bize vermek istedikleri o iğrenç yüz karşımıza çıkıyordu her an; işte tüm bunlar dolayısıyla özgürdük. Çünkü Nazi zehiri düşüncelerimize kadar sızıyordu ve her doğru düşünce bir fetihti; çünkü mutlak güce sahip bir polis bizi susmaya zorluyordu, her söz bir ilkenin ilan edilmesi gibi çok değerli bir şey oluyordu; çünkü izleniyorduk, her bir eylemimiz bir angajman ağırlığı taşıyordu."[5] Nihayet Drieu La Rochelle'in gizli yayınlanan *Lettres françaises*'deki çok sert yazısını hatırlayalım.

Yaptığım araştırmalar sonucunda reddedici bir tavrın tüm anlamlı unsurlarını bulabilmiştim. Öğretmenlik etkinliğine dayanan unsurlardı bunlar hiç kuşkusuz. Vichy hükümetinin onu, yola getirilmesi gereken bir anarşist gibi gördüğünü öğrenmek için 17 Mart 1942 tarihli müfettiş raporunu okumak yeterliydi. Vichy hükümeti tarafından atanan Paris Akademisi Rektörü Gilbert Gidel şunları yazmıştır: "Öyle sanıyorum ki Mösyö Sartre çalışmalarına, *NRF*'de yayınladığı iki kitabı, *Duvar* ve *Bulantı*'yı almamakla, ne kadar yetenekli bir yazarın kaleminden çıkmış olursa

5) Paris sous l'Occupation, *Situations III*, Gallimard, 1949, s. 11.

olsun, bu iki yapıtın bir öğretmene, yani ahlaksal sorumluluğu olan birine ait olmaması gerektiğini anlamış görünüyor. Mösyö Sartre bu konuyla ilgili olarak Mösyö André Bellesort'un *Le Collège et le Monde*'daki son derece sağlıklı yazısını düşünsün, kariyeri ve yaşamı için yararlansın bu yazıdan."[6] Harikulade bir geri dönüş: Sartre'ın Louis-le-Grand Lisesi'nden hocası Bellesort birkaç gün önce ölmüştür ve Vichy hükümeti ona Brasillach'ın da hazır bulunduğu bir saygı töreni düzenlemiştir.

Aslında Sartre'ın eski öğrencilerini dinlemek yeterliydi; hepsi onun son derece açık, yardımsever, eliaçık bir insan olduğunu, onunla her şeyin konuşulabileceğini, kendisinden her şeyin istenebileceğini söylemiştir. Sözgelimi Jean Balladur bir gün, bir arkadaşıyla görüşmesini istemiştir ondan: Türkiye'den göç etmiş bir Yahudi ailesinin çocuğu olan genç Misrahi *L'Etre et le Néant*'ı okumuştur ve yazarıyla tanışmak ister. "Yarın saat dörtle-beş arasında Flore'a gelin," der Sartre kendisine. Felsefe, özel sorular, sarı yıldız takma zorunluğu getiren kararname yayınlanmıştır ve Sartre endişelidir. "Beni arayın, sizinle konuşmak hoşuma gidiyor." Derken görüşmeler sıklaşır ve bu sohbetler sırasında, Sartre lise mezunu bu gencin hayatını kazanmak için çalışmak zorunda olduğundan öğrenimini bırakınayı düşündüğünü öğrenir: dağıtıcılık, alışveriş işleri yapmak... "Agregasyon sınavına da hazırlanmak gerekir," der Sartre ısrarla. Önce çekinir, daha sonra açıkça teklif eder: Misrahi'ye sınavlara girinceye kadar para yardımı yapar.

6) Annie-Cohen-Solal arşivi.

Beni çok şaşırtmakla birlikte, bu kitabın başında sözünü ettiğim Fransız yamyamlığıyla doğrudan bağlantılı bir biçimde Sartre karşıtı sistematik kuşkuculuk, Sartre'ın "yalancı" olduğu düşüncesini, savaş sırasında kuşku çekici tavırlar içinde olduğu düşüncesini pompalamaya devam ediyor... Geriye dönük bir sansür oyunu oynayan bazı Fransızların büyük üzüntü veren tavrı...[7] Arşivimde bulunan ve henüz incelemediğim belgeler ve Sartre'ın 1942-1944 yılları arasında, Condorcet Lisesi'nde hazırlık sınıfı öğrencilerine verdiği felsefe dersleri, ileriki yıllarda bu dosyaya yeni bilgiler ekleme olanağı verecektir bana kesinlikle.

7) Bkz. I. Galster, *Sartre, Vichy et les intellectuels*, L'Harmattan, 2001 ve Jacques Lecarme'ın ("Sartre et la question antisémite") ve Juliette Simont'un ("Sartre et la question de l'historicité. Réflexions au-delà d'un procès") çarpıcı cevapları, *Les Temps modernes*, No. 609, Haziran-Temmuz-Ağustos 2000 ve No. 613, Mart-Nisan-Mayıs 2001 içinde. Bu yazılar, bana göre tarihsel ve felsefi düzlemde bütün tartışmaları bitirmiştir.

XII. Bölüm

MESAFELİ BİR STALİNCİ

1945 yılında Fransız entelektüellerin büyük bölümü, savaş sonrasında, her şeyin yeniden başlayacağı dönemde Fransız Komünist Partisi saflarında yer almaya başlarken, Sartre angajman öğretisini hazırlıyor, çağdaş dünyayı anlamak için *Temps modernes* çevresinde kuvvet topluyor ve *Yahudi Sorunu* adlı yapıtında işbirliği tabusunu yıkmaya çalışıyordu. "Fransız Komünist Partisi'yle ilişkileri sorunsuz değildi," demiştir Sartre'ın ölümünden sonra FKP (Fransız Komünist Partisi) genel sekreteri Georges Marchais[1] ve bu vesileyle de "çağın en büyük düşünürlerinden birini" selamlamıştır. Bununla birlikte, bu çok özel fair-play'in arkasında ne gerilimler yaşanmıştır! *Temps modernes* ve FKP grubu arasında paralel yaklaşımlar sırasında son derece karmaşık figürler birbirini izlemiştir. Flörtler, dalgınlıklar, nefretler, suçortaklıkları, ani yakınlaşmalar ve ani kopuşlar ve kimi

1) *L'Humanité*, 17 Nisan 1980.

zaman da karşılıklı küçümsemeler ve tanımazlıktan gelmeler...

Savaştan önce, öykü başladığında Sartre siyaset dünyasını çok uzaktan izlemekteydi. İki savaş arası dönemde SSCB hayranlığı ve azgın idealizm döneminde geriye çekilmiş olması ilginçtir. Bu dönemde FKP'yle ilişkileri tek bir ada indirgenir: Paul Nizan. Sartre kesinlikle mizahi bir tavırla, 1929 yılında Komünist, daha sonra da Parti'nin yazarı olan gençlik arkadaşını nasıl gördüğünü anlatır: "Bana göre mükemmel bir Komünistti. Uyumluydu: gene bana göre politbüronun sözcüsü oldu. Hırçınlıklarını, hayallerini, hafifliklerini yüksek makamlara uygun davranışlar olarak gördüm... [Alman-Sovyet paktından sonra] Politbüro sözcüsünün Parti'den ayrıldığını ve bu kopuşu büyük bir olay gibi gösterdiğini gazetelerden öğrendim. Dolayısıyla, bu bağlamda, eskiden beri tamamen yanılmış olduğumu anladım..."[2] Israr etmek son derece gereksiz: ilgisizliği, Komünist örgütü, daha genel olarak da siyaset kurumunu tanımadığı açıkça görülüyor.

Apolitik "hoca" Sartre ve örgüt gazetecisi Nizan arasındaki ilişkiler zaten sorunludur. Nizan, bir romanında (*Le Cheval de Troie*) Sartre'ı gerici bir küçük burjuva olarak göstermiş, radikal kötümserliğinin onu işçi sınıfının düşmanlarıyla işbirliğine götürdüğünü söylemiştir: romanın sonudur bu. Bu koşullarda, Sartre ile FKP arasında kırk yıl sürecek bir sağırlar diyalogu başlar ve bu karmaşık ilişki çeşitli evrelerden geçer. 1941 ve 1942 yıllarında Sartre'ın aktiviz-

2) Paul Nizan'ın *Aden Arabie*'sine önsöz, Maspero, 1960.

mi Komünistlerin kendisine karşı duydukları kuşkuya cevap olmuştur. Eylül 1939 tarihinden sonra yeraltına inen, yönetim kadrosunun şaşkınlığı, açık ve gizli iç çatışmalar, çeşitli hesaplaşmalarla sarsılan Komünist partisi için bu dönem kendini sorgulama ve çalkantı dönemidir. Her zaman olduğu gibi, bu içe kapanma dönemlerinde, Komünist olmayanlarla çatışmalar oldukça sert geçer: Parti sekterleştikçe, o da sekterleşir. Alman-Sovyet paktı, ayrıca bir militanı da saptırmıştır yolundan ve yukarıdan gelen direktifler normal bir yol izlememektedir; çeşitli anarşist eğilimler görülür, dışarıya karşı saldırılar başlar. Bunlardan ilk etkilenenler Sovyet-Alman paktından sonra istifa etmiş olanlardır; Thorez de saldırıya geçer ve bu arada Nizan'a da şiddetle çatar ve ona İçişleri Bakanlığı'ndan para alan "köpek leşi"[3] diyerek hakaret eder. Nizan Mayıs 1940 tarihinde cephede ölecek, yaklaşık biryıl sonra da, Sartre esir kampından kurtulacaktır; kendisine bu dönemde yöneltilen Komünist saldırıları kısmen Nizan meselesinden kaynaklanır.

Sartre özgürlüğüne kavuştuktan sonra, gerçek anlamda siyasetle ilgilenmeye başlar. Sosyalizm ve özgürlük direniş grubu içinde bir süre Komünistlerle ittifak içinde olmayı dener. Sartre'ın bu gizli direniş etkinliklerine katılması hiç kuşkusuz siyasal eylem alanındaki ilk adımlarıdır onun ve bir ölçüde acemilik gösterdiği kabul edilmelidir, ama ona karşı bu kadar şüpheyle yaklaşmak da ne kadar anlamlı olabilir bilemiyoruz! Bu konuda Sartre'ın kendi söyledikleri-

3) M. Thorez, Les traîtres au pilori, *The Communist International*, No. 3, s. 170-178.

ne kulak verelim: "Komünistler gönderdiğim aracıyla cevap vermişlerdi: 'Sartre'tan çekinin, Almanlar'a hizmet ettiği için serbest bırakıldı. Direnişin iç işleyişi hakkında bilgi almak için gelen bir casustur o…'"[4] Güney bölgesinde, karanlık biri olduğu düşüncesini iyice güçlendirmek amacıyla kendisine yöneltilen saldırı yazıları özgürlüğüne kavuşan Sartre için büyük bir darbe olmuştur: sözgelimi felsefi görüşlerinde Heidegger'e yakın olduğu dedikodularını yaymışlardır –dolayısıyla, Nasyonal Sosyalizm yanlısıdır onlara göre. Sartre'ın direnişgrubu, de Gaullecüler ve Komünistler arasında gerçekleşmesi mümkün olmayan bir üçüncü yol arayışı içinde çökecektir.

1943 ve 1944 yılları barış içinde birlikte yaşama ve hoşgörü dönemidir. Haziran 1941 tarihinden sonra, SSCB'nin savaşa girmesiyle rüzgâr ters yönden esmeye başlamıştır. Komünistlerin çoğu cepheye gider ve Direniş hareketine katılırlar, daha geniş ittifak arayışları başlar. Düşmanlıklar bitmiştir! Sartre da 1943 yılı başından itibaren, eski ithamlar dolayısıyla biraz rahatsız olmasına rağmen Komünist arkadaşlarıyla birlikte Ulusal yazarlar komitesinde çalışmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönem bir tür sihirli ateşkesten başka bir şey değildir: Sartre *Les Lettres françaises clandestines*'de Eluard ve Aragon'la birlikte dört yazı yazmıştır ve siyasalvatansever lirik üsluplu Drieu'ye karşı şiddetli bir polemik içinde olsa da, sesi her zaman marjinal kalsa da, bu beklenmedik ittifak iki yıl, yani Paris'in kurtuluşuna kadar sürecektir.

4) Bkz. C. Morgan, *Les don Quichotte et les autres*, Guy Roblot Yay., 1979, s. 140.

Daha sonraki sekiz yılda (1945-1952) Fransız entelektüellerin büyük bölümü "kurşuna dizilmişlerin tarafında" yer alırken Sartre ve FKP arasında bir yüzleşme ve nefret ilişkisi sürüp gider. Sartre artık ünlenmeye başlamıştır, varoluşçuluk moda olmuştur, dergisi *Temps modernes* yayınlanır, tavır ve tutumu, konferansları, makaleleri, seyahatleriyle vb. etkili olmaktadır. Öte yandan, bu dönem aynı zamanda Komünistlerin bir numaralı düşmanı olduğu dönemdir: "Marksizmin aleyhinde konuşan bir yalancı peygamber," der Garaudy ona.[5] Öğrencisi Jean Kanapa ise şöyle anlatır Sartre'ı: "Kalemli bir sırtlan, tehlikeli bir hayvan, çevresinde şaşkın, kem gözlü, bol bol yazı yazan, kollarını umutsuzca ve iğrenç bir şekilde her tarafa uzatabilen burjuvalardan oluşan bir klik var."[6] Öte yandan Guy Leclerc de *l'Humanité*'de *Kirli Eller* adlı oyunuyla ilgili olarak, "Sartre kendini 30 paraya ve bir tabak Amerikan mercimeğine satmıştır," ifadesini kullanır.[7] Bu dönemde Sartre ve FKP arasında iki tür sürtüşme vardır ve en şiddetlisi de Komünistler yönetimden ayrıldıkları ve FKP'nin sertleştiği dönemde başgösteren entelektüel ve felsefi sürtüşmedir. Öte yandan da siyasal düzlemde çatışmalar vardır, çünkü Sartre bu dönemde, aynı zamanda, RDR (Devrimci Demokratik Birlik) hareketini yönlendirmektedir; Sartre'ın bu bağlamda hayata geçirmeye çalıştığı "üçüncü yol" girişimi kısa sürede

5) R. Garaudy, "Un faux prophète", *Lettres françaises*, 28 Aralık 1945.

6) J. Kanapa, *L'existentialisme n'est pas un humanisme*, Editions Sociales, 1947.

7) G. Leclerc, "Monsieur Sartre a les mains sales", *L'Humanité*, 7 Nisan 1948.

başarısızlığa uğrayacaktır. Nihayet Sartre'ın FKP'ye göre tavrını belirlediği dönem gelir: o Komünistlerin solundadır, ama kesinlikle yakın durmaz onlara.

1952-1956 yılları arası dört yıllık bir aktif sempatizanlık dönemidir. Sartre, "Posta güvercinleri" denen olaydan sonra Jacques Duclos'nun haksız yere tutuklanmasına çok sert tepki gösterir, olaya çok öfkelenen yazar, haksız yere saldırıya uğrayan Komünistlerin yardımına koşar: "yazmalıydım yoksa boğulacaktım," der ve "Komünistler ve barış"[8] başlıklı yazısını yazar; bu yazı Sartre'ın, Komünistlerle ilişkileri üstüne ilk derinleştirilmiş düşünce girişimidir. "Anti-Komünist köpektir."[9] Bu ifade çok ünlüdür ve o dönemi çok etkilemiştir. Viyana Kongreleri, SSCB seyahati... Sartre Fransa-SSCB derneği başkan yardımcısı bile olur. Her şeye rağmen iyi bir işbirliğidir bu, ama Sovyetler'in 1956 yılında Macaristan'ı işgal ettiği dönemde başladığı gibi birdenbire kesilir. Muhalefete itilen FKP'nin mantığı sürekli ve düzenli bir biçimde *Temps modernes* grubunun mantığını bulacaktır karşısında.

FKP'nin yörüngesinden çıkan Sartre üçüncü dünyacı dönemine girer ve "Stalin'in hayaleti"nde FKP'den kopuşunun nedenlerini anlatır: "Bugün muhalefete geçiyoruz [...]. FKP'nin Stalincilikten arındırılmasına yardımcı olmaya çalışacağız,"[10] ya da, "Bugün FKP'yi yöneten insanlarla yeni-

8) *Les Temps modernes*, Temmuz 1952 ve Ekim-Kasım 1952; *Situations VI*'da (Gallimard, 1964) tekrar yayımlanmıştır bu yazı.

9) *A.g.y.*

10) "Le fantôme de Staline", *Les Temps modernes*, Kasım-Aralık, 1956, Ocak 1957; aynı yazı *Situations VII*'de (Gallimard, 1965) yeniden yayımlanmıştır.

den ilişki kurmak asla mümkün değildir, mümkün olmayacaktır. Tüm eylemlerinin otuz yıllık sonucu yalan ve köhnemişliktir..."[11] Sartre düş kırıklığı içindedir: Komünist Parti onun için gene bir müttefiktir, ama kuşkulu bir müttefik... *Les Temps modernes* partiyi her zaman işçi sınıfına doğru bir aracı gibi görmüştür, ama bu aracılık Sovyetler Birliği'nin bazı ulusal kurtuluş hareketlerine doğru aracılığı gibi bir aracılıktır. Ayrıca, Sartre yüzünü Üçüncü Dünya'ya çevirmiştir artık: tüm sömürgesizleştirme hareketlerine yoğun destek: Cezayir Savaşı, Küba, Vietnam Savaşı, Fanon ve Lumumba'yla görüşmeler ve Komünistlerin bu konularda izledikleri çekingen ve tutarsız politikalara karşı şiddetli eleştiriler. Sartre bir yandan da dünyayı keşfetmeye devam eder, haraket eden her şeyle ilgilenir, sosyal başkaldırı hareketlerine karşı dikkatlidir ve kurumsal siyasal mekanizmalara karşı da git gide daha kuşkucu bir tavır içine girer.

1968 yılından sonra Sartre'ın solculuk ve yakınlaşma dönemleri başlar. Maoculara yaklaşır, çünkü sosyal spontanlık ve coşkuyu en iyi yansıtanlar onlardır. Kendi dünyasına giderek yaklaşan bir iç içe geçmiş çemberler mantığına göre –dünya görüşü gerçeğidir bu– Fransa'daki her türlü marjinallikle ilgilenir: mahkûmlar, eşcinseller vb. ... ve onlara açıkça destek verir. Bu dönemde hayatında ilk kez, aktif bir militan olarak çok güçlü bir baskı görmüş olan gruplarla birlikte hareket edecektir: Proleter sol, Devrim. Bir yandan da *Libération* basın ajansını ve gazetesini kurma çabası içindedir. Sovyet ayrılıkçılarına resmen destek ve-

11) "Après Budapest, Sartre parle", *L'Express*, 9 Kasını 1956.

ren, SSCB'deki antisemitizmi protesto eden Sartre, yaşamının son yıllarında açıkça anarşist bir sosyalizmi benimsemiş olduğunu söyleyecektir. Yaşamında ilk kez, Komünist Parti'yi hiçbir biçimde işçi sınıfının bir temsilcisi gibi görmediğini açıklar. FKP'yi siler yaşamından. Siyasal alanda kâğıtlar yeniden dağıtılır, Sartre kurumsallaşır. Proleter sol adına, Billancourt'da bir fıçının üstüne çıkarak Komünist işçilere bir konuşma yaptığında, Komünist Parti pek bir tepki göstermemiştir. Artık Komünistler bile onun ölümsüzleştiğini kabul etmişlerdir: telafisi mümkün olmayan bir solculuğun anıtı olmuştur.

Karmaşık bir yol, zigzaglı bir yol, Sartre'ın kendi etkinliklerinden kaynaklanan dalgalanmalar ve gelişmeler... Bugün FKP çizgisinin tüm duraksamaları, tarihsel rastlantılar ışığında yorumlanması, analiz edilmesi, irdelenmesi gereken bir yaşam çizgisi. En önemlisi de Sartre'a yönelen ve çoğu zaman eski Komünist militanlardan gelen ve sürekli yinelenen ilk önemli eleştiriyi dikkate alma zorunluluğu. Sözgelimi Sartre'ın siyasal konumunu anlatmak amacıyla Edgar Morin'in kullandığı "mesafeli Stalinci" deyimini kullanması. Aşırı Stalinci'ye –kampları yadsıyan ve körü körüne SSCB'yi destekleyen– karşı, mesafeli Stalinci ilk sosyalist ülkeye yöneltilen tüm eleştirileri kabul eder, ama bir yandan da dünyanın her tarafında bıkmadan, usanmadan devrim gerçekleştirmeye çalışır. Sartre'a getirilen sıradanlaşmış ve birkaç yıldır tamamlanmış eleştiri. Akıl yürütme ve psikoloji alanında geliştirilmiştir bu eleştiri. Hatta en gelişmiş biçimi üç boyutludur: siyasal, epistemolojik ve (neredeyse) psikanalitik.

Siyasal eleştiri: Sartre zaman içinde ve sürekli 'Komünizmin Fourier'si olmuştur; bu rolü önce, dördüncü dönemde (1952-1956) tam anlamıyla oynamış, daha sonra da sürdürmekten geri kalmamıştır: önemli uluslararası anlaşmazlıklarda sürekli aynı kartı açmıştır: "Düşman ABD'dir..." Bu naiflik ve kurnazlık, onu FKP'yi önemli bulduğu saldırılara karşı korumaya, özgürlük hareketlerine, tercihini açık seçik biçimde Amerikan emperyalizmine karşı çıkanlar lehine kullanarak, farklı biçimde destek olmaya ve nihayet Marksizmi "çağımızın aşılmaz ufku" ilan etmeye ve böylelikle intelijansiyayı Komünizme teorik bir bağımlılık içinde tutmaya götürmüştür. Dolayısıyla, Sartre'ın varlığı, kendisi farkında olmadan –Annie Kriegel'in tezidir bu– FKP'nin bir tür "denge sınırı" olmuştur. Hem masum hem de sempatik göründüğünden ve temel işlevi entelektüel kapasiteyi uzun vadede sadece SSCB'nin çıkarlarına hizmete yarayacak bir yörüngede tutmak ve Gulag gerçeğine daha kararlı biçimde karşı çıkanları safça ve sistemli biçimde etkinsizleştirmek olduğundan daha bir tehlikelidir Sartre'ın varlığı...

Epistemolojik eleştiri: bu saf rol, özellikle Sartre'ın siyaset dünyasındaki o müthiş "yeteneksizliğinden" kaynaklanır: bugün üstünde durulması gereken çok gelişmiş bir tezdir bu (yukarıda aktarılan ünlü "yanılgılar").

Nihayet psikanalitik eleştiri: bu tür tavırların kökeninde gizli bir kendinden nefret yatmaktadır ve Sartre her gün, kendisine ait olmayan ve özellikle egemen olamadığı bir dünyada dolaşarak kendisinin çok önemli biri olduğu oyununu oynamaktadır. Böylelikle, belki de bu fırsattan

yararlanarak savaş öncesi dönemdeki pasifliğini, direniş hareketleri içinde tam olarak yer almamış olmasını telafi etmektedir Sartre. Siyaset konusunda pek yetenekli olmadığından bu mayınlı bölgede, kendini Stalinci mantıklara feda ederek ilerlemiştir.

Bugün büyük ölçüde paylaşılan bu düşünceler, olaylarla örtüşmez. Sartre'ın FKP ile ilişkileri hiçbir biçimde bu intihar ve suçortaklığı büyüsüne yaklaşmamıştır. Gerçekten de, Sartre gerçek anlamda Komünist militanlarla çok az ilişki kurmuştur. Onları çok iyi tanımaz ve ayrıca tanımak için de en küçük bir gayret sarf etmemiştir. Bu tavrını, daha sonra, solcu olduğu dönemde sürdürmemiş ve Maocu militanlara yaklaşmış, bazılarıyla gerçek dostluk ilişkileri kurmuş ve onlarla aktif bir militanlık yaşamını paylaşmıştır. Komünistlerle ilişkileri her zaman farklı olmuştur: sadece entelektüel tartışma ilgilendirir onu bu bağlamda. Fransız Marksistlerinin (Kanapa'dan Althusser'e kadar) söylemleriyle tamamen çelişen söyleminin temelleri bir öznellik ve niyet felsefesini ön plana çıkarır.

Merleau-Ponty –Sartre'ın Marksizm anlayışının en iyi yorumcularından biridir– genel olarak Fransız Marksistlerinin bilimci ve nesnelci temellerini hatırlatırken bu noktaya dikkat çekmektedir. Ayrıca Sartre'ın kapsamlı projesi, aslında Komünistlerde, onların eylemlerinin yönünü değiştirecek bir düşünce oluşturmak değil midir? Tekrar tekrar dile getirmiştir bunu kendisi, aktif sempatizanlığı ve eylem birliği döneminde bile... Onların düşüncelerini bazı sınırlı noktalarda kabul edecektir ve *onların* (altını kendisi çizmiştir) düşüncelerinden değil, kendi düşüncelerinden ha-

reket edecektir. Filozof FKP'yle ilgili olarak onda genellikle görülen bir entelektüel davranış tipine teslim eder kendini; Bourdieu bu tavra çok isabetli bir şekilde "radikal kendini aşma eylemi"[12] der. İrdelediği nesneyi bir lokmada yutan, onu kendi düşüncesinin bir yan ürünü yapan toptancı analiz biçimi. Sartre FKP'ye kendi pratiğinin gerçeğini teslim etmeyi üstlenir: Komünistlerin böyle bir yöntemden ne kadar nefret ettiklerini söylemeye bile gerek yok herhalde!

Ayrıca, Sartre kendisi için, kendini tatmin eden bir Komünist parti yaratarak düşüncelerini geliştirecektir; böylece İtalyan Komünist Partisi karşısında kendisini gerçek bir idealizasyona teslim eder: ağır, karanlıkçı katı FKP'nin zıddı komşusu İtalyan Komünist Partisi tam bir zekâ ve esneklik örneğidir ve ebediyen esirgenen "[o]nun Togliattisi" kendisi tarafından asla Thorez ya da Duclos'nun yaptığı gibi aynı katı tavırla yargılanmayacaktır. O halde niçin, Komünistler baskı gördüklerinde, Sartre'ın kendisini onlara çok yakın hissetmesi gibi açık bir gerçek kabul edilmiyor? Dördüncü dönemin başında, onların yardımına koşma biçimi açık bir belirtisidir onun bu tavrının: kabul görmeyen, baskı gören, hakaret gören FKP onun için bir marjinallik durumuna gelir –Zenciler, Yahudiler, mahkûmlar vb.– ve Sartre, bu çerçeve içinde ilgilenir onlarla. Dolayısıyla siyasetbilim açısından tek bir tablo –sözgelimi Edgar Morin'in yararlandığı– Sartre'ın FKP'yle iliş-

12) P. Bourdieu, Sartre, l'invention de l'intelectuel total, *Libération*, 31 Mart 1983.

kilerini açıklamaya yetmez, çünkü bu tablo, iki partner arasında kurulan ilişkinin ne başarısını ne de biçimini dikkate alır, daha gelişmiş bir yorum gereklidir.

Her şeyden önce, bu düşünceden, bize göre çok önemli bir verinin çıkarılması mümkün değildir: savaş sonrası yıllarda entelektüellerin statüsü. Gerçekten de Sartre'ın entelektüel başarısı hiç kuşkusuz kısmen kendisi ve kamuoyu arasında oluşan tuhaf bir sıkı ilişkiyle açıklanır. Fransa, üniversite kurumlarından bazılarını çok özel bir biçimde geliştirmiştir. Sözgelimi Ecole normale supérieure, sözgelimi agregasyon... Dolayısıyla aristokratik ve eleştirel bir geleneğe sahip bu "Profesörler cumhuriyeti" çevresinde entelektüel bir alan oluşur. Tapılan ya da nefret edilen bu profesörler cumhuriyeti, III. ve IV. Cumhuriyet sırasında Fransız entelektüel yaşamı üstünde tartışılmaz bir hegemonya kurmuştur. Sartre bu cumhuriyetin en katıksız ürünlerinden ve belki de gerçekten son temsilcisi olmuştur: kurum mahvolduğu ve dağıldığı anda en parlak dönemini yaşamaz mı? Ayrıca Sartre, kendi döneminde entelektüelin bu eleştirel gücünü örnek olacak bir biçimde temsil eder ve yüceltir ve bu "soysuzlaşmış, bozulmuş" paradigması –parya ve ayrıcalıklı statülerini içeren– savaş sonrası Fransız entelektüeline son derece uygun düşer.

Bu diyalogu siyasal alandan çok, daha geniş kapsamlı olarak entelektüel alanda aramak gerekir. Sartre'ı Komünistlerin Fourier'si durumuna indirgemek ikili bir anlam karşıtlığıdır, içinde gerçek siyasal amacının yer aldığı gerçek çerçeveyi tanımamak ve daraltmaktır. Oysa Sartre siyasetbilimi tartışmalarının çok ötesindedir – sözgelimi bir

Aron'un tersine. Onun çerçevesi özellikle felsefidir. Projesi entelektüelin toplumla ilişkisidir. Amacı *kendi* gerçeğidir. Böylece öncelikle iki mantık, ama özellikle de siyasal gerçekliğin iki kavrayış düzeni arasında uyumsuzluk söz konusudur. Sartre, Voltaire ve Rousseau'nun başlattığı, XIX. yüzyılda Lamartine ve Hugo'nun ve daha sonraki dönemde Zola, Malraux, hatta Gide'in sürdürdüğü güçlü Fransız entelektüel geleneğini izlemiştir: bu, tipik aydın entelektüel geleneğidir, dünyayı eleştiren entelektüel bilinçtir, hiçbir haklı dava kaçamaz ondan, çünkü bu davalar kendiliğinden onun ilgi, etki ve eylem alanına girer. Sözgelimi Calas olayı ya da Dreyfus olayı Russell mahkemesinin ya da Cezayir'de yapılan işkencelerin ikiz kız kardeşleri olabilir sadece. Sartre "ultrabolşevikliği"yle, Merleau-Ponty'nin çok çarpıcı bir biçimde açıkladığı gibi, sonunda "Komünist eylemden farklı bir eylem"[13] bulacaktır.

13) M. Merleau-Ponty, *Les aventures de la dialectique*, Gallimard, 1955, s. 295.

XIII. Bölüm

CEZAYİR SAVAŞI VE ÜÇÜNCÜ DÜNYACI MİLİTANIN İLK ADIMLARI

Sartre ve Camus arasında, Cezayir Savaşı birçok paradoks alanı olmuştur. Bu savaş, Rolan Dumas'nın deyişiyle, kesinlikle "Sartre'ın savaşı" olmuşsa[1] da, *a priori* olarak filozofu bu çatışmanın bir numaralı adamı yapacak hiçbir şey yoktur. Cezayir'deki Fransız sömürgeciliğinin özel sorunlarıyla ilgili olarak fazla bir bilgiye sahip değildir, konuyla geç bir dönemde ve dolaylı olarak ilgilenmeye başlamıştır. 1950 yılında Simone de Beauvoir'la birlikte siyasal olmaktan çok turistik bir gezi bağlamında M'Zab'a gider. Dönüşlerinde şunları yazıyordu S. de Beauvoir: "Sömürge sistemine karşıydık, ama *a priori* olarak yerlilerin sorunlarıyla ilgilenen ya da yol inşaatlarını yöneten insanları engelleyecek durumda da değildik."[2] Daha sonra, 1956 yılında Fransız sömürge sistemine karşı çıkan ilk sesler yük-

1) Roland Dumas'nın sözleri, A. Cohen-Solal'le görüşme, 15 Ekim 1984.
2) S. de Beauvoir, *La Force des choses*, I, Gallimard, 1963, s. 284.

selmeye başlar ve Sartre da Jeanson, Barrat, Mandouze, Césaire, Mascolo, Amrouche'un yanında yer alır. Göreceğimiz gibi, Sartre, sesini kendi üslubuyla yükseltir, ama görüşme ve toplantı yapmaz: yükselen seslere kendi sesini de katar, hepsi bu kadar... Francis Jeanson'la bir sürtüşme döneminden –Kasım 1956 ilkbahar 1959 arası– sonra ön saflara çıkar ve aktif bir müdahalecilikten yana tavır alır. Bu bağlamda 1960 yılı önemlidir onun için: Sartre bu dönemde, yoğun siyasal etkinlikler içinde olmuştur ve yaşamının en yoğun dönemidir belki bu dönem. Sartre 1960 yılında Fransa'nın karşı-elçisine dönüşmüş, Küba, Brezilya, Yugoslavya ve SSCB'ye gitmiş ve bu ülkelerde Castro, Tito, Kruşçev gibi devlet başkanları tarafından resmi bir konuk gibi karşılanmıştır. Gene bu yıl içinde, Sartre Cezayir'deki FLN örgütlerine destek verir ve tüm sol intelijansiyanın kahramanı haline gelir; gerici sağın da günah keçisi olmuştur. Aynı yılın ekim ayında, aşırı sağcı militanlar "Sartre'ı kurşuna dizin!" diye bağıracaklardır sokaklarda. General de Gaulle, iki ay sonra bu tepkilere, "Voltaire'i hapse atamayız" diyerek sembolik bir cevap verecektir.

Paradoksal bir biçimde, Sartre bu ilk "Üçüncü Dünyacı" mücadelesinde kişiliğini her yerde empoze ederken, Camus'nün kişiliğinden eser yoktu. Camus'nün, Cezayir Savaşı'nda hiç meydanda olmaması da bir paradokstur. Camus'nün Cezayir'in banliyösü Belcourt'un kenar semtlerindeki gerilimleri ve acıları anlattığını, 1935 yılında Cezayir Komünist Partisi'ne girdiğini, 1939 yılında çok önemli röportajlar yaptığını ve "Kabiliye'nin sefaleti" başlığı altında topladığı bu yazıların, dönemin Cezayir gerçeği üstü-

ne en ciddi (ve en fazla belgelendirilmiş) tanıklıklar olduğunu hatırlatmaya gerek var mıdır bilemiyoruz. Camus, Cezayir halkını sarsan gerilimlerin altındaki siyasal, kültürel ve sosyal bağlamı tüm özellikleriyle çok iyi biliyordu; bir gazeteci, ahlakçı ve romancı olarak bu alanda ifade ediyordu kendisini. O halde, Cezayir Savaşı sırasında tuhaf bir biçimde siyaset sahnesinden çekilmiş olması nasıl açıklanabilir? Önce siyasal anlamda silinmiştir: 1 Şubat 1955 tarihinde sadece, "Cezayir'de acı çekiyorum," diyecek ve 1956 ve 1957 yıllarında sadece belli yönleriyle ve pek de gönüllü olmadan üstünde duracaktır bu meselenin. Fiziksel silinme: Camus 4 Ocak 1960 tarihinde trafik kazasında ölmeden birkaç ay önce, tüm solu seferber eden büyük olaylar, büyük gösteriler, büyük yürüyüşler olmuştur ülkede.

Dolayısıyla Sartre ve Camus, Cezayir Savaşı bağlamında yokturlar. Kasım 1954 tarihinde, o dönemde "Cezayir olayları" denen olaylar patlak verir: iki yazarın açıkça çatışmalarının üstünden iki yıl geçmiştir. Camus'nün ölümüne kadar açıkça hitap etmeyeceklerdir birbirlerine ve 1952 yılı resmen onların diyalog yılı, kamuoyu önündeki son kapışmaları olacaktır. Cezayir Savaşı sırasında her biri karşıt kamplarda yer almış olsa da, aralarındaki bu çatışma –özellikle sözünü edeceğimiz 1957 yılındaki çatışmaları– gerçek bir çatışmadan çok bir sağırlar diyalogudur. Bu kesin kayboluş, bu suskunluk, bu uzlaşmaz görüş ayrılıkları, dostlukları adına çok kötü olmuştur! Sartre-Camus anlaşmazlığı, kesinlikle Fransız edebiyatçılarını sürekli birbirlerine düşürmekten sinsi bir zevk duyan medya tarafından azdırılmıştır. Geleneklerden kopmak zordur ve Sartre'ın Camus'ye

yönelttiği ve Camus'nün kendisine iade ettiği zehir zemberek sözlerin arkasında bildik düelloların gölgeleri vardı: edebiyat tarihimizde Corneille'le Racine'i, Voltaire'le Rousseau'yu ya da daha yakın dönemde Louis Aragon'la André Breton'u karşı karşıya getirmiştir bu düellolar. Cezayir'de ilk şiddet eylemleri başladığında Sartre ve Camus olabildiğince iyi bir biçimde götürmeye çalıştıkları düşman kardeş rolleri içindeydiler. Ters ve simetrik tavır ve tutumlar içinde tuhaf bir mantık içine kapanmışlardı: yerli, duyarlı, yaralanmış, Cezayir gerçeğinin bütünüyle bilincinde olan Camus, git gide suskun kalacak ve çekilecektir ortalıktan. Metropollü, yabancı, teorisyen Sartre sembolik solun entelektüeli, Cezayir Savaşı'nın peygamberi olacaktır. Birbirlerine göre her zamankinden daha uzak görünen bu tavır ve tutumların bazı önemli anlarını ve görüntülerini saptayabiliriz ve gösterebiliriz.

22 Ocak 1957 tarihinde, Camus Cezayir'dedir. Liberal Fransızlardan ve "merkezci" Müslümanlardan oluşan bir sivil ateşkes komitesi, bir Gelişme grubu oluşturulması amacıyla yardım ister kendisinden. Ortam gergindir, aşırı sağcılar Fransa'ya ve Fransız Cezayir'e karşı bir ihanet dedikleri şeye karşı seferber olmuşlardır. Tehditleri ve saldırıları zar zor savuşturabilen Camus, kısa bir söylev verir – bu söylev daha sonra "Sivil bir ateşkes için çağrı" başlığıyla *Actuelles II*'de yayımlanacaktır. Özellikle şu görüşe yer vermiştir Camus bu söylevinde: "İşte karşı karşıya bulunduğumuz ölümcül mesele. Hasarı sınırlı tutmak ve doyurucu bir gelişme sağlayabilmek amacıyla birleşmeyi başaracağız [...] ya da birleşmeyi ve inandırmayı başaramayacağız ve bu

başarısızlık tüm geleceğe yansıyacak [...]."[3] Beş gün sonra, 27 Ocak 1957 tarihinde, Sartre Paris'tedir. Wagram salonunda Cezayir Savaşı'na karşı Entelektüel eylem komitesinin düzenlediği bir mitinge katılır ve konuşmasında şu görüşlere yer verir: "Biz Metropol Fransızları olarak bu olaylardan bir ders çıkarmalıyız sadece: sömürgecilik kendisini yok etmektedir. Ama ortalığı zehirlemeye de devam ediyor: bizim utancımızdır o, yasalarımızla alay ediyor ya da karikatürize ediyor bu yasaları; ırkçılığını bulaştırıyor bize..."[4] Bu dönemden başlayarak Sartre ve çevresindekilerin kulaklarına Cezayir'de işkence sesleri geliyordu, Fransa'da ilk Arap karşıtı gösterilere tanık olunuyordu, ordunun ve polisin eylemleri endişeyle izleniyordu ve bir askeri diktatörlüğün gelmesinden korkuluyordu. Bu iki konuşma, aynı dönemde algılanan aynı siyasal gerçekliğin radikal farklılıklar gösteren yansımalarının şekillenmesini gösteriyordu: Camus iki toplum arasında bir uzlaşma arayışı içinde olmuştur –"hasarı sınırlı tutmak için birleşme"– Sartre, Fransız sömürgecilerini mahkûm eder, onlara açık savaş ilan eder, Cezayir'deki sömürge rejimini itham eder– "Bizim rolümüz ölmeye yardım etmekten ibarettir."

Camus, kendi insanlarının içinde Cezayir gerçekliğinin karmaşıklığını, insani ilişkileri, mümkün olmayan kopuşları, sorunların göreliliğini kavramıştır. Sartre da Paris'ten, bu çatışmayı tanımlayan makro yapıları, uzaktan izler ve basit, ikici ve açık bir şekilde karşıtlaştırır. Dolayısıyla iki mito-

3) A. Camus, *Essais*, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", 1977, s. 998.

4) *Situations V*, Gallimard, 1964, s. 42.

loji, iki anlatım biçimi, bu çatışmanın anlatılma biçimleri arasında sağırlar diyalogu. Birbirlerine üstü örtülü biçimde mi hitap ediyorlardı? Camus sadece teorik yanlarını bildikleri bir gerçeklikle ilgili analizlerini "uzaklardaki mikrofonlara anlatanları" eleştirir; Sartre ise istisnasız her şeyi ve herkesi uzlaştırmaya çalışan bu "yeni sömürgeciler"i ifşa eder. İşte Cezayir olaylarıyla ilgili olarak birbirlerine üstünlükleri olmayan iki "öykü". Olayların üstünden belli bir süre geçtikten sonra, bu iki öykü bugün iki tip siyaset mitolojisi, kesinlikle ve her şeye rağmen birbirlerini tamamlayan idealist iki yaklaşım olmuştur: radikalliğin mitolojisi karşısında konsensüs ideolojisi; felaket ideolojisi karşısında kardeşlik ideolojisi; dünya düzenini alt-üst etme ideolojisi karşısında insan hakları ideolojisi; şiddeti "devlet diktatörlüğü" içinde gören ideoloji karşısında onun herkesin içinde olduğunu söyleyen ideoloji; baskı rezaletini ifşa ederek açıklık ve meydan okuma isteyen ideolojinin karşısında sevecenlik, akıl, yüreklilik gibi değerleri yücelten ideoloji.

Tarihi anlatmanın iki biçimi. Ayrıca Sartre somut ifadelerine bakıldığında bu çatışmayla ilgili olarak ne bilmektedir? Ve *onun* Cezayir Savaşı'nın belirleyici özelliği daha çok askerlerden nefret etmesi ve tutucu bir hükümetin iktidarı ele geçirmesi değil midir? Cezayir olayları Sartre için sadece Fransa'nın çürümesi, kangreni olmamış mıdır? Karşı karşıya iki gelenek: Sartre daha ideolog, daha dogmatiktir; Camus daha pragmatik, daha ahlakçıdır. Camus'nün siyasal idealinin desteği? Bir tür sosyal ütopya: gene ona kulak verelim (22 Ocak 1957): "Bıçak düellosu yapma noktasındayız ya da neredeyse bu noktaya geldik ve dünya süperso-

nik uçaklarımızın hızıyla yol alıyor. Gazetelerimiz bizim korkunç taşra çatışmalarımızın öyküsünü yayınladıkları gün, Avrupa atom işbirliğini de bildiriyorlar... Yarın Avrupa kendisiyle barışırsa, tüm kıta zenginliğe boğulacak ve bu zenginlik bizim eski sorunlarımızı ve köhneleşmiş nefretlerimizi canlandıracaktır."[5] Bu sözler, Cezayir'de karışık bir dinleyici topluluğu önünde söylenmişti. Bu söylemleri kendi tarihsel bağlamları içinde ve yanılgıya düşmeden bugünkü kazanımlarımızla analiz etmek, dönemin modalitelerini, modası geçmiş izleri yeniden bulmaktır. Duygusallığın siyasal alana müdahalesiyle adeta felç olan Camus, o dönemde bir tür siyasal agnostisizme doğru yol almaktadır. Sartre ise Komünistlerle dört yıl süren aktif sempatizanlığından yeni çıkmıştır ve Marksist ideolojinin etkisindedir henüz ve bu ideolojiyi Cezayir olaylarına uygulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, ikisi de kendi siyasal dengelerini kurma çabası içindedir. Çünkü Sartre Wagram salonunda ve Camus de Gelişme grubu içinde eşzamanlı ve de bütünüyle karşıt kendi siyasal yörüngelerini izlemektedir. Ocak 1957 tarihindeki çatışmaları, sürekli çatışmalarının doruğu olmuştur. Basın genellikle basitleştirmiştir işi: iki yazar arasında dostluk ve kavga eksik değildir. İlişki çok daha karmaşık olmuştur; yirmi iki yıl önce, 1935 yılında başlar. Sartre 30 yaşındadır o zaman, elitist bir Fransız geleneğinin mirasçısıdır, kitaplar arasında büyümüş ve ENS'nin şefkatli kucağında yetişmiştir. Havre Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yaparken boğucu Fransız taşrasına ve çalışmalarını yayınlatma konusundaki başarısız-

5) A. Camus, *Essais*, a.g.y., s. 999.

lıklarına lanetler yağdırmaktadır; anarşisttir, yalnızdır, bireycidir, farklı sol partilerin resmi geçitlerini alaycı bakışlarla izlemekte ve Sovyet deneyimimin büyülediği Fransız Komünistlerinin umut dolu sözlerini alaycı bir tavırla dinlemektedir. 1935 yılında Camus, 22 yaşında Cezayir Komünist Partisi'ne katılır: Marksist ideolojiye mesafeli kalırken kendi sosyal eşitsizlik ve sefalet deneyimlerine sadık kalır. Kültürü –tiyatro, roman, gazetecilik– sonradan görme birinin açlık ve susuzluğuyla kuşatacak, genç yaşta yazar olacaktır. Camus, iki yıllık Komünist Parti deneyiminden sonra Direniş'teki yeni siyasal deneyimine kadar, bu dünyadan uzak kalacaktır. Bu arada istikrarlı bir sol sosyalist olacak, sözgelimi 1945 ve 1946 yıllarında da Sosyalist Parti'nin aktif sempatizanı olarak tanınacaktır.

Camus git gide sınırlı siyasal amaçlara yönelirken, sözgelimi 1948 yılında Garry Davis'in saflarında, etik Sosyalizm olarak nitelendirilebilecek bir alanda yer alırken, Sartre hızla ters yöne doğru gitmiştir. Dönem dönem, birkaç ay süreyle bir direniş grubunda etkin olmuş –1941 yılında– daha sonra somutluğun verdiği ilk şokla kanatları kırılmış halde, uzun süre kapanıp felsefe yazılarına vermiştir kendisini: *L'Etre et le Néant* bu dönemde doğacak ve *Cahiers pour une morale*'in habercisi olacaktır. Sartre yedi yıl sonra tekrar hareketlenir, gene bir "üçüncü yol" arayışı içindedir – 1948 yılında David Rousset'yle birlikte Devrimci Demokratik Birlik'i oluşturma dönemidir bu dönem. İşgal sırasındaki başarısızlığın aynısı, aynı somutluktan kaçış tepkisi, aynı şekilde yeni bir tünele kapanma: felsefe yazıları, yerini tutabilecek midir bu kaçışın, pratik eylemciliğin başarısızlığına

karşı bir cevap olabilecek midir? *Cahiers pour une morale* bu dönemde yazılacak, ama çok daha geç bir dönemde yayınlanacaktır. Sartre nihayet 1952 yılında–ve öteki Fransız entelektüellerinin çoğuna karşı çıkarak– Komünistlere yakınlaşacaktır. Kendi mantığına ve aynı zamanda daha nesnel bir mantığa göre 1952 yılının Fransız proletaryasında mevcut durumda desteğini gerektiren en şiddetli baskı altında kalmış unsuru bulmuştur. Camus'yle sürtüşmesinin altında yatan budur; bu belirleyici dönemde Sartre'ın, "posta güvercinleri" olayı (Jacques Duclos'nun tutuklanması) gibi olaylar nedeniyle gözleri kararmıştır ve bir an önce FKP saflarına katılma kararı alacaktır. Camus'ye, o yıllarda görülen tipik öfkeli tavrıyla, kendisiyle birlikte yanında "taşınabilir bir kaide"[6] bulunduran bir burjuva diyecektir; Camus, görülmemiş bir saldırganlık içinde olan Sartre'a göre tam bir "pislik"tir.

Onların siyasal çizgilerinin zorlayıcı bir biçimde de olsa, bu şekilde sunulmasında, hafif ve belli belirsiz de olsa birtakım kesişme ve çatışma noktaları vardır. Bu iki insan, sanki aynı yerlerde yan yana yürümüşlerdir, ama bir diyalog kurulamamıştır aralarında. Sanki biri ötekinin çevresinde dönmüş, her biri ötekine oldukça kapalı bir mantık içinde yaşamıştır. Gerçekten de, zaman açısından süreklilik, kesin yakınlaşmalar, derin hayranlıklar içinde her şey uyumsuzdur. Her ikiside kimi zaman aynı şeyleri düşünmüş olsa da yirmi, yirmi beş yıllık bir mesafe vardır arada. Sosyal çıraklıklar, siyasal çıraklıklar, ideolojik olanın ve somut olanın buluşmaları... Hepsi uyumsuz, hepsi karmaşıktır...

6) Réponse à Albert Camus, *Situations IV* içinde, Gallimard, 1964, s. 92.

Gerçekten de kariyerlerinin gelişmesi tam anlamıyla siyasal alanda değil, daha sosyopolitik bir düzlemde ele alındığı takdirde genel kabul gören Sartre-Camus ilişkisi –yakınlaşma, daha sonra uzaklaşma– geçerli değildir. Tüm çevre çizgileri karışır ve kendimizi, deneyimlerinin, kökenlerinin, teorik müdahalelerinin radikal biçimde karşıtlaştırdığı siyasal yörüngelerin karşısında buluruz. Mitolojiler –22 ve 27 Ocak 1957 tarihlerinde ortaya çıkanlar– bunların ürünü, özeti ve sonucudur.

Mutlu ve rahat dönemlerini hatırlayalım, pembe dostluk yıllarını! Camus, 1938'de *Alger républicain*'de *Bulantı*'ya, "görüntülenmiş felsefe"ye övgüler yağdırmış, yazarını Kafka'ya benzetmiş ve bu "eşsiz ve güçlü beyni"[7] ilk fark edenlerden biri olmuştur. Sartre da birkaç yıl sonra –1943 yılında– *Cahiers du Sud*'te "*Yabancı*'nın açıklaması" başlıklı yazıyı yazmıştır. "Bana 'Hemingway üslubuyla yazılmış Kafka bu" demişlerdi der sinirli bir halde, "itiraf edeyim ki, Kafka'yı göremedim ben bu yapıtta..." Bütünüyle ona özgü bir üslubun egemen olduğu ifadesiyle bitirelim: "Kısa bir ahlak romanı... Alman varoluşçularının ve Amerikan romancılarının havasına rağmen, özünde bir Voltaire öyküsüne çok yakın."[8]

Sartre'ın önce yönetmen ve yorumcu Camus için yazdığı *Gizli Oturum* deneyimini hatırlayalım. Camus'nün Sartre'ı röportaj yazarı ve gazeteci olarak ilk adımlarını atmaya davet ettiği *Combat* gazetesi ekibini hatırlayalım. İşgal sırasında Picasso ve Leiris'le birlikte ortak "fiestalar"ı... Daha sonra Vian'larla birlikte ziyafetleri ve dansları... Sartre'ın

7) A. Camus, *Essais*, a.g.y., s. 1417-1419.
8) *Situations I*, Gallimard, 1947, s. 104 ve 112.

Camus'yü davet ettiği *Les Temps modernes* dergisinin ilk ekibini... 1945 yılından sonra yaşama kudurganlığı o kadar ağır basmaya başlamıştır, savaş sonrası dönemde iki tenorun yetenekleri o kadar fışkırmaya başlamıştır ki imajlar çarpışır, üst üste yığılır. Edebiyat, felsefe, tiyatro, edebi eleştiri, gazetecilik, siyaset, sinema, tüm entelektüel alanlar iki yazar tarafından, aynı anda sıkı biçimde ve aynı araçlarla kuşatılır. 1938 yılında Roquentin ve Mersault'nun dünyaya bakışları hemen hemen aynı değil midir? Camın arkasından atılan bakışlar, uyanıklık ve ayıklamayla karışık bakışlar.

Karışımlar böyle oluşur: ilk Camus'nün yapıtlarında ve ilk Sartre'ın yapıtlarında ortak renkler vardır. Başarılarının doruklarında olan ve birlikte savaş sonrası özgürlüklerini yeniden keşfeden bu iki gecekuşunun ilk buluşmalarında, ilk sarhoşluklarında rahat bir dostluk vardır. Kesinlikle böyledir. Bununla birlikte bu durum siyasal tavırları, inançları, kişisel ideolojik yapıları üstünde kesinlikle etkili olmamıştır. Her biri, ötekinden hiç etkilenmeden kendi yoluna, kendi dünyasına gitmiştir. 13 Aralık 1948 tarihinde, Paris'te, Pleyel salonunda, bir kez daha bir araya gelirler öylesine. André Breton, Richard Wright, Carlo Levi, Guido Piovene oradadırlar. Sartre ve Camus'yle birlikte. Ama "düşüncenin enternasyonalizmi" olma amacına yönelik ve Devrimci Demokratik Birlik adına 1930'lu yılların büyük entelektüel mitinglerinin bu yeniden doğuşuna inandırma amacına yönelik bu buluşma, ölü doğmuştur aslında. Hazırlık aşamasındaki şiddetli çatışmalar, bazı eğilimleri karşı karşıya getirir; Merleau-Ponty davet edilmiştir toplantıya, ama Camus veto eder bu daveti: Merleau saf dışı

edilir. "Herkes herkesten ayrılıyordu," der bu gecenin organizatörlerinden biri olan David Rousset, "bir konsensüsün sonuydu bu."[9] Bu konsensüsün sonunda Sartre ve Camus sadece son entelektüel gruplaşmaların rastlantılarıyla yan yana gelmiş figüranlarıdır kısmen.

Siyasal yörüngeleri kesinlikle ayrılmıştır bundan böyle ve artık herkes de bilmektedir bunu. Sartre hızlanacak, yoğun bir seferberlik içine girecek ve daha dirençli etkinlikler gösterecektir. Camus ise tuhaf bir agnostisizm eğilimi içine girecek ve siyasetten çok etik ağır basmaya başlayacaktır yaşamında. Sartre, bilindiği gibi FKP'den uzaklaştıktan sonra, yeniden gençlik döneminin eski anarşist eğilimlerine meyledecektir: başedilmez bir ihtiyar olacak, her türlü yeni sosyopolitik heyecanlara karşı tetikte bekleyecek, gençliğin heyecanını, geçmişte kalmış gerçekliklerin ihanetini ve kökenlerin, içe kapanmanın, her türlü köhneliğin nefretini her zaman hissedecektir. Burjuva özgürlüğü davranışlarından uzaklaşır, içine doğmuş olduğu kutsal paktı yıkmaktan büyük keyif alır. Camus de siyasal tercihlerin yerine etik tavrı tercih eder, sınıfsal kökenlerine sadık kalır, Cezayir Savaşı hiç kuşkusuz, her iki yazarın kariyerindeki sürekli ve kalıcı ayrılıkları su yüzüne çıkarmıştır: bu iki siyaset mitolojisinin arkasında, tarihi anlatmanın bu iki biçiminin arkasında, kesinlikle çatışan iki kişisel mantık vardır artık... Rakip, benzer, ama ilişkili iki edebi kariyer; ve belki de kaçan büyük bir dostluk fırsatı...[10]

9) A. Cohen-Solal'le görüşme (8 Eylül 1982).

10) Bu bölüm *Camus et la politique*'ten (Camus ve Siyaset) alınmıştır, Jean-Yves Guérin, L'Harmattan, 1986.

XIV. Bölüm

BATI KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMUNU DÜŞÜNMEK

Sartre, bütünüyle Üçüncü Dünya sorununa bağlı gördüğü Batı kültürünün oluşumu problemine, 1945 yılından sonra git gide yoğun bir ilgi göstermiştir. 1975 yılında Marcel Julian'ın önerisiyle ve yüzyılın tarihsel olayları içindeki yerini yeniden belirlemek amacıyla başladığı *Sartre dans le siècle* (Yüzyılımızda Sartre) adlı televizyon dizisi senaryosunda, erken dönemde, on iki yaşlarında başlayan sömürgecilik karşıtı tavrı üstünde durur: "O dönemdeki ender siyasal tutkularından biriydi [...] Kendiliğinden gelişti La Rochelle'de; fabrikalarımızda çalıştırılmak üzere getirilen Zencileri, Arapları ve Çinlileri gördüğümde..."[1] Amerikan resimli romanlarını okuması, macera arzuları ve Batı kültürünü sürekli başka bir kültüre göre değerlendirmesi de erken bir dönemde başlamıştır.

1) Yayınlanmamış senaryo: "Sartre dans le siècle" Annie Cohen-Solal arşivi.

1945 ve 1946 yıllarında ABD'ye yaptığı seyahatler, bu ülkeyi keşfettikten sonra hissettiği sarsıntıyı, siyasal bilinçlenmesi sırasında gördüğü ırkçılığın üstünde yaptığı etkileri çok fazla anlatmaya gerek görmüyoruz: Bir konferanstan dönüşünde şöyle der: "Güneyde, her yerde 'ayrımcılık' yapılıyor, Beyazların ve Siyahların birlikte görüldükleri hiçbir kamusal alan yok. Beyazların gittikleri tiyatrolar, restoranlar, sinemalar, kütüphaneler, havuzlar vb. Zencilere yasak. Zenciler trenlerde ve tramvaylarda ayrı yerlerde oturuyorlar: kiliseleri ve okulları ayrı, onların Beyazlara oranla daha az okulu var ve daha yoksul görünümlü bu okullar; hatta bu insanlar, kimi zaman fabrikalarda bile ayrı yerlerde çalışıyorlar. Bu paryaların siyasal hakları da yok. Hiç kuşkusuz anayasada yapılan değişiklik, 'ABD vatandaşlarının oy hakkının ABD ya da herhangi bir eyalet tarafından ırk, renk ya da eski kölelik koşulları nedeniyle kısıtlanamayacağını ya da reddedilemeyeceğini' öngörüyor. Ama bunlarla oynamanın binbir yolu var."[2]

Bu suçlamalar ve bu saptamalarla aynı dönemde çıkarmaya başladığı dergisi *Les Temps modernes* ve ünlü Ekim 1945 konferansı, "Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır" hem yazarın çağının tanığı olarak angaje olması gerekliliğini belirtiyor hem de "her projeyi, bir Çinlinin, bir Hintlinin ya da bir Zencinin projesini" anlayabilme gücüyle dünyanın merkezine yerleştirdiği "1945 yılının Avrupalısı"nın yerini arıyordu.[3] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda,

2) Retour des Etats-Unis. Ce que j'ai appris du problème noir, *Le Figaro littéraire*, 16 Haziran 1945.

3) *L'existentialisme est un humanisme*, Nagel, 1946.

kültürel ortamın yeniden düzenlenmesi olgusu hiçbir zaman özel olarak ele alınmamıştır, ama bu olgu, son yarım yüzyılda Avrupa'nın mesajının entelektüel gelişiminin anahtarını verebilecek bir kara kutudur. Amerikalı gazeteci Janet Flanner, o dönemde, *New Yorker*'da "Letter from Paris" adlı yazı dizisi için Fransa'daki gündelik yaşamı inceliyordu. 24 Mayıs 1945 tarihinde şöyle diyordu: "Bugün sadece Paris değil, bütün Avrupa kurtulmuştur. Paris'e bakmak ve bir değerlendirme yapmak gerekiyor: bir dönem entelektüel başkent olan, *so-called French Europe*'un uygar merkezi olan kentten ne kalmış geriye... Paris keyifli değil, endişeli, sıkıntılı, saldırgan ve büyük olasılıkla nekahet döneminde bir kent."

O dönemde Paris'in bu kadar olumsuz bir imajla yansıtılmasına kimler razı olmuştur? Bir kültür hegemonyasının temellerinin sorgulanmasına rağmen bir mitolojinin yaşamaya devam ettiği bu dönemdeki olguları titizlikle irdelemeye çalışan Sartre, aynı zamanda bir kavşak niteliğine sahip bir dönemi de sorgulamıştır; büyük bir genişleme gösteren olasılıkların alanının, sosyal normların, sökmeyen sahte bir şafak gibi yeniden yaratılması olanaklarının doğduğu bir dönemdir bu. Bu mitlerin çöküşü ve gerilemesi sosyolojisi içinde, her şeyin eskisi gibi, eskisinden daha iyi olması bekleyişi içinde, düşler içinde yaşayan bu Avrupalıların düşüncelerini anlamak mümkündü belki, sosyal simgeler ve gerçek sosyal süreçler arasındaki bu sapma, ancak böylelikle analiz edilebilirdi.

Sartre 1949 tarihli başka bir söylemde, kültürü "genel bir durum düşüncesi" gibi tanımlamıştır: bu bağlamda söy-

lediklerine kulak verelim: "Bütün Avrupa ülkelerinin durumu aynı. İtalya'da, Fransa'da, Benelüks'te, İsveç'te, Norveç'te, Almanya'da, Yunanistan'da, Avusturya'da aynı sorunlar ve aynı tehlikeler mevcut. Öncelikle aynı ekonomik sorun, yani yeniden yeterli donanıma sahip olma gerekliliği ve Amerikalılar dışındaki insanlara seslenebilmenin olanaksızlığı, aynı zamanda Yunanlıların ve İsveçlilerin de sorunu. Her yerde aynı felaket yaşandı ve bu felaket her yerde aynı manzarayı bıraktı. Rotterdam Floransa'dan çok farklı bir yerdi, ama bugün Rotterdam ya da Havre'daki devlet dairelerinin bulunduğu semtlere giderseniz, Avrupa'daki ortak bir insani mimariyi andıran aynı manzara karşısında bulursunuz kendinizi. Hatta savaştan zarar görmemiş kentlerde oturuyorsanız, tahrip olmuş bu kentlerin varlığı ağır basar ve manzarayı değiştirir. Sakatlanmış bir kentin ne olduğunu biliyoruz ve sakatlanmış bu kent, Avrupa kentidir."[4]

Sartre'ın, yalnız insan felsefesinden ve 1930'lardaki sorularını karakterize eden, yeniden ortaya çıkan tutkusundan hareketle bir bilinçlenmeye ve bu kadar kesin bir siyasal angajmana doğru nasıl yol aldığını sorgulamak doğru bir tavır olacaktır. Savaş ve ABD deneyimi geçmişinden kesinlikle koparacaktır onu: dolayısıyla yeni oluşum arayışlarına

4) "Défénse de la culture française par la culture européenne" (Fransız kültürünün Avrupa kültürü aracılığıyla savunulması), Paris, Centre d'études de politique étrangère (24 Nisan 1949, Paris); bu konferansın metni daha sonra *Politique étrangère*'de yayınlanmıştır (Haziran 1949, s. 233-248). Bu metnin bir bölümü Michel Contat ve Michel Rybalka tarafından aktarılmıştır (*Les Ecrits de Sartre. Chronologie Bibliographie commentée*, Galllimard, 1970).

girecek, yeni aktörlerle yeni projeler ve ittifaklar oluşturmaya çalışacaktır; bu arayışlarını hem gündelik yaşam içinde hem de Ötekine kendi entelektüel girişimine katılma olanağı veren bir entelektüel olarak sürdürecektir. "Her yerde baskı altında yaşayan insanlar (sömürgelerde yaşayanlar, proleterler, Yahudiler) görüyorum ve bu insanları baskıdan kurtarmak istiyorum. Ezilen bu insanların durumu dokunuyor bana ve onları bu hale getirenlerin suç ortağı gibi hissediyorum kendimi. Sonuçta benim özgürlüğüm de onların özgürlükleriyle mümkündür."[5]

Batı'nın, kendi kültürünü gelişmekte olan ülkeler karşısında nasıl yeniden tartışmaya açabileceğini anlamaya çalışan bir entelektüel imajıyla sınırlamak mümkün müdür Sartre'ı? Sartre düşüncesinin temel boyutlarından biri de budur belki: XX. yüzyılın temel sorununu deneme yanılma yoluyla kavramaya çalışmak, Üçüncü Dünya'nın uluslararası sahneye çıkışı ve bazı kıta devletlerinin otantikliğe ulaşması. Bu beceriksizce, şiddeti abartılmış ittifakın günümüzde yeniden güncelleştirilmesi gerekiyor. Ama Sartre git gide aktüelleşen bir sorunu ilk saptayan kişi değil midir? Fransa ve yeni ortaya çıkan devletler ya da mevcut güçler arasındaki ilişkiyi değerlendirirken de kültürel düzeyde aynı tavrı sergilemiştir Sartre. Kültürlerarası boşluklarda, sürekli bir gerilim içinde yeni oluşumlar, yeni yapılar öneriyor. 1946 yılında şöyle demiştir: "İşgal, Amerikan yaşamı, şiddeti, bolluğu, hareketliliği aracılığıyla Fransız entelektüelleri üstündeki büyüsünü güçlendirmiştir. Yakın-

5) *Cahiers pour une morale*, Gallimard, 1983, s. 89.

da ABD'de işgal döneminde yazılmış ilk Fransız romanları ortaya çıkacaktır. Bize ödünç verdiğiniz bu teknikleri size geri vereceğiz. Bunları size hazmedilmiş, entelektüel özellikler kazandırılmış, etkisi ve şiddeti zayıflamış, bilinçli bir tavırla Fransız zevkine uyarlanmış olarak geri vereceğiz. Ulusları başka uluslarda, icat ettiklerini sonra da attıklarını yeniden bulmaya götüren bu sürekli alışveriş nedeniyle, bu yabancı kitaplarda, belki de o "yaşlı" Faulkner'ın ebedi gençliğini yeniden keşfedeceksiniz..."[6]

6) Yale Üniversitesi'nde konuşma (yayınlanmamıştır), Ocak 1946; Annie Cohen-Solal arşivi.

XV. Bölüm

ALTERNATİF BİR KÜLTÜRÜN GELİŞTİRİLMESİ

Her zaman mutlak bir saydamlıktan yana olan ve bir yandan da sistematik bir ayrılma ve köklerinden kopma dinamiği içinde ilerleyen şaşırtıcı Sartre. Nasıl izleyeceğiz onu? Bu ailesinden, çevresinden, ülkesinden, kültüründen kopma kültürü çok erken bir dönemde, çocukluğunda başlar, çocuklukla birlikte gelişen nesne statüsünden kurtulabilmek için yazı dünyasına atılmasına yol açan da budur. "Gerçeğim, adım, karakterim büyüklerin elindeydi. Kendimi onların gözüyle görmeyi öğrenmiştim; ben bir çocuktum, pişmanlıkları içinde ürettikleri bir ucube," der *Sözcükler*'de. Kendi nevrozunun farkına varan, kendisini, kendi kendini doğurmuş çılgın ve yaşam projesi, daha 8 yaşındayken aile ortamının tek ve çekici kurtuluş yolunu yazıyla özdeşleşen bir çocuk gibi betimleyen şaşırtıcı Sartre. "Gerçek bir kalemle çizilmiş gerçek sözcüklerle gerçek nesneleri boyarken kendim de gerçek olmasaydım, çok şaşırtıcı bir

durum ortaya çıkardı. Yani biletimi soracak olan kontrolörlere verebileceğim kesin bir cevabım vardı."[1]

Sartre'ın yapıtlarına egemen olan bu aileden ve sosyal belirleyicilerden kurtulma isteği kesinlikle ilginç bir özel yaşam pratiğiyle ilgilidir; bu özel yaşam içinde yakınlardan, öğrencilerden, dostlardan, sevgililerden oluşan bu yeni tür "aile" yakınlaşmış bir Sartre-Beauvoir çiftini temsil eder. Bu mistik çift, 1930'lardan başlayarak, çok sayıda öğrenci kuşağı için gerçek bir yaşam modeli oluşturur. Fizik olarak bütünlük oluşturmayan ve 1929-1980 arasında zamanı ve mekânı yorulmadan kateden bir çift. Pekin, Moskova, Kahire, Rio, Billancourt... Yan yana... Beauvoir uzun boylu, ince, hoş, kendine özgü saç biçimleri ve giysileriyle modadan uzak... Sartre, ufak tefek, tıknaz, kimi zaman kravatlı, çoğu zaman ağzında pipoyla ve sırtında eski bir uzun ceketle... Zelda ve Scott Fitzgerald öyküleri gibi bir şey yok kesinlikle ortada. Bambaşka bir şey söz konusuydu bizim için.

Biz umutsuz bir şekilde batmakta olan bir evliliği kurtarmaya çalışıyorduk ve yeni bir militan-arkadaş-sevgili çifti uyduruyorduk: Sartre ve Beauvoir, kendilerine rağmen yardım ettiler bize, fantazmalarımızı süslediler ve kahramanlarımız oldular. Bizim için, sonuçta bizim masumiyetimiz için son derece başarılı olan bir efsane çift rolünü oynadılar: duygusal ve siyasal beraberlik, sürekli bir denge ve namus. Biz de meydan okuyarak kendi Epinal resmimizi oluşturuyorduk. Meslek yaşamları? Siyasal çizgileri? Benzer, paralel, eşzamanlı: öğrenci, sonra öğretmen, sonra pro-

1) *Les Mots*, a.g.y.

fesyonel yazar, pasif burjuvalıktan Komünizme, sonra Maoculuğa...

İkame aile albümümüzde başka ne vardı? Metinler, cümle parçaları, bu görüntüleri süslemeye yardımcı olan röportajlar. Bir tür yorum. "Sartre, size sormak istiyordum..." derdi Beauvoir kuru ve soğuk bir tavırla. Görünüşte daha tatlı, daha şefkatli olan Sartre, utangaç bir tavırla Castor diye hitap ettiği kadına cevap verebilmek için kendini paralardıadeta. Tabii ki çatlaklar da yok değildi bu birliktelikte, görüyorduk, gözümüzden kaçmaları mümkün değildi zaten. Hatta Beauvoir, *Konuk Kız* (L'Invitée) adlı yapıtında kadınların kıskançlığını anlatmaya çalışmıştır. Uzlaşmalar... Seziyorduk bunları da, kadınlarla ilişkilerinden bir filozof olarak söz ediyordu: gerçek/olası. Kırılgan ve eğreti de olsa erkek kardeş-kız kardeş ensest ilişkisini, konformist olmayan ve çocuksuz çift ilişkisini kurmuşlardı aralarında. Perdeyi kaldırsaydık, mahremiyetlerine girseydik, neler keşfedecektik acaba? Yayınlanan son mektuplara göre çok daha karmaşık, ama sonuçta her şeye rağmen belli bir sadakatle sürdürülmüş, geleneksel Batı ailesinin bunalımına karşı ve kesinlikle yeniden oluşturulan bu ailelere öncülük eden yeni bir duygusal tavır modeli yaratarak yaşanmış, çok daha karmaşık bir gerçeklik.

Mutlu çift ve "Sartre ailesi" arasında duygusal, cinsel, profesyonel ve parasal ilişkiler örgütlenir; Bost *Gizli Oturum*'u sinemaya uyarlar; Olga *Sinekler*'de oynar; *Temps modernes*'in ABD özel sayısını Dolores hazırlar; Leni *Altona Mahpusları*'nda Wanda rolünü oynar; Johanna rolünü ise Evelyne oynar; Michelle, John Huston'un senaryosu için

Freud'un biyografisini Fransızca'ya çevirir; Lanzmann, Sartre Brezilya'dayken 121'ler davası için mektup yazar, Arlette Russell Mahkemesi sırasında metinleri kaleme alır vb. Bunlar gerçek ilişkilerdir, çünkü "Sartre ailesi"nin üyeleri esas çifte "hizmet götürürler:" Sartre ve Beauvoir genç kuşaklar gerçeğini Bost, Olga ya da Wanda aracılığıyla tanıyacak ve anlayacaklardır. Öyle ki, bu bağlamda gerçek bir "kolektif üretim ekonomisi" biçiminden söz edilebilir.

André Gorz'un kitabı *Le traître*'e (Hain) yazdığı önsözde, geleneksel Batı ailesini çok çarpıcı bir ifadeyle ve mesafeli bir ironiyle anlatarak bir antropolog izlenimi uyandıran şaşırtıcı Sartre. "Gerçekten de bu dünyada yeni doğan çocuklarında atalarının temsilcilerini görecek kadar budala vahşiler var galiba. Süt bebeğine ölen yaşlıların silahları ve kolyeleri gösteriliyor; bebek bir hareket yapmayagörsün hep bir ağızdan bağırıyor herkes: ihtiyar canlandı [...]. Bu geri zekâlı yerlilere Fiji Adaları'nda, Tahiti'de, Yeni Gine'de, Viyana'da, Paris'te, Roma'da, insanların bulunduğu her yerde rastlanıyor: ana-baba deniyor bunlara. Biz doğmadan uzun süre önce, ana karnında bile değilken kişiliğimizi belirlemiş bizimkiler. Biz 'ben' diyebilmeden yıllar önce bize 'O' demişler. Önce mutlak nesneler olarak yaşadık biz. Toplum bize ailelerimiz aracılığıyla bir durum, bir varlık, roller biçiyordu."[2]

Ahlak derslerinde pedagog gibi, geleneksel aile anlayışını anarşist teoriyle karşıtlaştırarak harikulade anlatan şaşırtıcı Sartre. 1943 yılında, Condorcet Lisesi'nde Jean

2) *Situations IV*, Gallimard, 1964, s. 54-55.

Balladur'ün anlattığı şekilde pratik ahlak dersini dinleyelim: "Toplumlar değişir. Toplumlara göre, bireyin dahil olduğu toplumsal gruplara (aile, meslek, sınıf, vatan) göre farklı tipte ahlaksal sorunlar ortaya çıkar. Aile aralarında kan bağı olan ve karıkoca arasında bir araya gelen bireylerden oluşur [...] Bir aile kurma ödevi var mıdır? Aile içinde ödevlerimiz, haklarımız nelerdir? Kadının ne gibi görevleri vardır? Ana-baba ve çocuklar arasında ne gibi ilişkiler vardır? Ailenin bir değer gibi, gerçekleştirilmesi gereken bir sosyal grup gibi düşünülmesi mi gerekir?

"*Le Play'in muhafazakâr kuramı:* aile temel sosyal yapıdır: doğal bir olgudur, dolayısıyla bir Hıristiyan için kutsaldır. Le Play aileyi sosyal bir çekirdek gibi gören Bonald ve Auguste Comte'u izler. Son gerçeklik ailemdir, aile dışında bireyin bir anlamı yoktur. Aile ilahi bir varlıktır, temel bir değerdir, bir insan aile kurmak istemelidir. Le Play'e göre anarşi ortamının hüküm sürdüğü bir aile düşünülemez: hiyerarşik bir yapı olması gerekir ailede; baba temel otoritedir, anne otorite düzleminde babaya tabi olduğundan onunla eşit olamaz. Çocuklar da aileyi temsil eden baba otoritesine ve babanın bulunmadığı zamanlarda yerini dolduran anne otoritesine itaat ederler. Bu ikisi arasında, büyük olma ve erkek olma hakkı gibi bir hiyerarşi olması gerekir. Bireyi hiç önemsemeyen bir karşı-devrimci düşüncedir bu. Sentetik ve totaliter bir aile anlayışıdır, din ağırlıklı ve tutucu bir anlayıştır. Babanın otoritesi tartışılmaz: devletin aileyle hiçbir ilişkisi yoktur [...].

"*Anarşist Teori* (Stirner, Reclus, Gide): Bu teori Fransız Devrimi'nin analitik eğiliminden gelir: her gerçeklik ayrış-

tırılabilen bir bütündür: toplum bireylerden oluşur, bireyler arasında hayali bir bağ vardır: Bireyi gruba tabi kılmak, gerçekliği hayali olana tabi kılmaktır. İki şeyi birbirinden ayırmak gerekir: cinsel ilişki ve doğmaları engellenemeyen çocuklar. Arada bir anlaşma varsa, sorun yoktur ama mecburiyet olmamalıdır bu bağlamda. "Evlilik" sadece bireylerin iradesine bağlı olan bir kontrat olmalıdır, özgür bir birliktelik olmalıdır. Ancak isterlerse çocuk sahibi olmalıdır insanlar. İnsanların kendilerini kısırlaştırma hakları olmalıdır. Ana babalar ve çocuklar arasındaki ilişkiler çocukların özgürlüğüyle [bir tür] kontrattır. Çocuğu yetiştirmek gerekir, çünkü istenmiştir bu çocuk. Çocuklardan minnet, şükran, saygı gibi şeyler beklememek gerekir (Stirner, Reclus). Gide, ailenin bir bütünlük olduğunu çok iyi bilir, ama bir yerden sonra zararlı olmaya başlar aile. Tüm ahlaksal bireyciliğin önünde engeldir, oysa her ahlak bireyci olduğundan bu da her türlü ahlakın önünde bir engeldir. Bir gruba (gelenek, görenek ya da aile) göre düşünen ahlaksızdır. Aile esasen muhafazakârdır ve geçmişe göre yaşama eğilimindedir ve bireyin değişmesini engeller [...].

"*Sonuç:* aile tarihsel bir oluşumdur ve doğal değildir. Bize temel bir unsur gibi görünen kan bağı, ailenin temel unsuru olarak çok geç bir dönemde oluşmuştur."[3]

Büyük ölçüde Simone de Beauvoir'ın anılarından oluşan bu alternatif kültür oluşumunun nasıl geliştiği çok iyi görülüyor; Simone de Beauvoir bir tür ideal karşı-aile miti oluşturmuştur ve bu mit Sartre'ın yaşamının sonuna doğru

3) Jean Balladur'ün ders notları (Annie-Cohen-Solal arşivi).

ortaya çıkmış olduğundan Simone de Beauvoir'ın anlattığından çok daha karmaşık, acılı, zor ve sarsıcı olmuştur. Araştırmalarım sırasında bu Sartrevari karşı-ailenin çeşitli bireyleriyle görüşmek, onları dinlemek ve bunları birinci ağızdan nakletmek istemiştim. Ayrıcalıklı bir tanıkla karşılıklı sohbeti zor ve hassas, arşivlerdekinden çok farklı bir olgu gibi aktaracağım, çünkü canlı bir tanıkla birlikte atılabilecek bir yanlış adım, anında kaçınılmaz bir çıkmaza sokabilir. Tanıklara yaklaşım ince manevralar, ciddi bir kuşatma, empati tavırları gerektirir, ama aynı zamanda eleştirel düşünceyi canlı tutabilmek için büyük bir özgürlük ister. Sözgelimi bir sabah Simone de Beauvoir'ın telefon etmesi gibi harikulade anlar yaşandı: "Çabuk gelin, sizin işinize yarayacak bir şey buldum." Kapının önünde Sartre'ın 1931 yılında Havre'da, Lyre salonunda verdiği ve hiçbir yerde yayınlanmamış konferansının notlarını verdi. Sartre'ın konferans notlarında, onun uzun, yatık yazısı vardı... Sartre'la ilişkileri konusunda bütün günlüklerinden çok daha fazla şeyler anlatan sayfalar: gerçekten de Simone de Beauvoir saatlerce çalışarak Sartre için, dillerini anlamadığı Dos Passos ve Faulkner'dan çeviriler yapmıştı!

Sartre'ın, kendisiyle dost olan ve Nisan 1945 tarihinde nüfusuna geçirmeye karar verdiği felsefe öğrencisi Arlette Elkaïm'le çok yoğun, zengin, derin, ilişkileri oldu ve biz bu ilişkileri birlikte arıyorduk sanki. Périgueux'de Jean-Baptiste'le ilgili yayınlanmamış belgelerin bulunduğu bir kutu bulduğumda ve bu belgelere gerçek bir yapıt gibi saldırdığımda kuşkularım oldu: *Sözcükler*'e ters düşecek bir yorum mu geliştiriyordum acaba? "Hiç ilgisi yok Annie," diye kar-

şılık verdi Arlette, "Sartre'ı Jean-Baptiste'in karşısına çıkarmaktan korkmayın!" Sartre'ın düşlerinin öyküsü kadar mahrem belgeleri bana okuduğunda ya da müzisyen Sartre'ın ses kayıtlarını dinlettiğinde çok güzel anlar yaşadık... Mayıs 68'de, Flaubert'le ilgili kitabını hazırladığı sırada, Gounod'nun *Faust*'unda Thule kralının ağıtını söylerken, Pergolesi'nin Stabat Mater'ini okumaya çalışırken ya da bir flüt konçertosuna veya Arlette'in flütüne piyanoda eşlik ederken...

Öte yandan, Sartre'ın çok sevgili New Yorklu dostu Dolores Vanetti'nin, kendi ifadesiyle ona çocukluğunda ve yetişkinliğinde keşfetmeyi hayal ettiği "Amerika'yı veren kadın"ın hüzünlü tanıklıklarını atlamak mümkün müdür? Anılarından etkilenmiş olmak mümkün müdür? Sartre kendisini sevmez olunca, teklif ettiği her şeyi (para, ev, ritüelleşmiş buluşmaları sürdürme) reddeden, "mutlu çift"in çevresinde dönen "uydu" olmak istemeyen kadını... 1945 ve 1946 yılında, güney Pasifik mask koleksiyonu ya da Marcel Duchamp, André Breton ya da yakın dostu Claude Lévi-Strauss'un hazineleriyle Sartre'ı ağırladığı dairesinden büyülenmemiş olmak mümkün müdür? Sartre'ın dünyaya kadınların gözüyle baktığı düşüncesi ileri sürülebilirse, annesi Anne-Marie'yle çok yakın ilişkileri hatırlanırsa, kadınların güzelliğine, yanlarında olduğunda sahip olmak istediği bir güzelliğe olan tutkunluğu konusundaki güzel sözleri düşünüldüğünde, *Carnets de la drôle de guerre*'deki o mizah dolu sözü, "Aron'la felsefi konuşmalar yapmaktansa bir kadınla havadan sudan şeylerden söz etmeyi yeğlerim," demesi hatırlandığında bu görüşe inanmak zor olmasa gerek.

Ama onun dünyayı keşfetmesinde kadınların başka bir rolü var: çünkü ABD'de Dolores Vanetti, Sovyetler Birliği'nde Lena Zonina, Brezilya'da Cristina, Japonya'da Tomiko Asabuki ya da Yunanistan'da Helene Lassiothakis, Sartre'ı yabancı bir kültürü tanıması bağlamında ayrıcalıklı bir konuma getiren "ülke-kadınlar"dır.

1981 yılında *Veda Töreni*'nin (*La Cérémonie des adieux*) yayınlanmasıyla Simone de Beauvoir Sartre'ın karşı-ailesi içinde çatışmalar dosyasını kamuoyuna açar. Bundan böyle, kimileri için "yeniden birleştirilen" adı verilen kavram çevresinde bir model oluşturan, ama aynı zamanda da kendi yıkımını içeren bir karşı-aile.

SONDEYİŞ

Sartre'ın en fazla polemik özellikleri taşıyan yapıtlarına dönüldüğünde, belki özellikle kendi ülkesinin entelektüelleriyle olan zor ilişkileri ve Fransa'da ve kitabın başında değindiğim yabancı ülkelerde Sartre'ın anlaşılması bağlamında, aradaki mesafeyi açıklama olanağı ortaya çıkar. Özellikle *Réflexions sur la question juive*, *Orphée noir* gibi yapıtlara, Franz Fanon'un *Dünyanın Lanetlileri*'nin önsözüne ya da Albert Memmi'nin *Portrait d'un colonisé*'sinin önsözüne, *Mezarsız Ölüler*'e, *121'ler Manifestosu*'na, "Vous êtes formidable" *(Şahanesiniz)*, "Les Grenouilles qui demandent un roi" *(Kral İsteyen Kurbağalar)* gibi yazılarına veya Cezayir Savaşı dönemindeki başka gazete yazılarına bakıldığında, Sartre'ın, özellikle Fransa'nın kendi gelenekleri ve sorunlarıyla çatıştığı tarihsel olaylar üstünde durduğu görülür: işbirliği sorunu, sömürge sorunu, işkence sorunu, itaatsizlik sorunu. Fransa'nın kolektif belleğine yerleşmiş ve ülkenin aşmakta zorlandığı sıkıntılı dönemler: uzun süre çözümsüz bırakılmış, uzun süre reddedilmiş, uzun süre Fransa'nın kendi başına çözemeyeceği şeklinde anlaşılmış bu sorunlar, çoğu zaman Fransa dışında ele alınmış ve onyıllar son-

ra rahatsız edici bir biçimde bize geri dönerek vicdanlarımızı yaralamıştır. Fransa'nın Sartre'a kuşkuyla bakmasının nedeni, onun çok büyük ölçüde Fransız özellikleri taşıyan bir geleneği ulusal belleğin tarihsel tabularına uygulaması ve bu tavrının sayısız ihanetler gibi kabul edilmesi değil midir?

Sartre, "Individualisme et conformisme aux Etats-Unis" *(ABD'de Bireycilik ve Konformizm)*[1] başlıklı metninde, ABD'yi ve Fransa'yı karşılaştırarak bir birey ve devlet analizi yapıyor ve "sosyal konformizm" ve "bireycilik" arasındaki ilişkinin, belki de bir Fransızın Fransa'yı çok zor anlayabilmesinde yattığını söylüyor. Bize göre bireycilik, "bireyin toplum ve özellikle devlete karşı mücadelesi"nin eski klasik biçimini korumuştur. Amerika'da böyle bir sorun yoktur. Bu metin, belki de ülkede Sartre'ın tavrına (devlete karşı bireyin yanında, kurumlara karşı yalnız insanın yanında, zenginlere karşı yoksulların yanında) sürekli kuşkuyla bakılmasının nedenlerini anlayabilme konusunda bir anahtar veriyor bize. Başka bir kuşku nedeni? Birçok söyleminin kendi geleneği dışında bir referanslar sistemi talebi ve ithali üstünde eklemlenmeleri. Sartre ABD'deki "modernist" araçları benimsemiştir: "gelecek" adına caz, sinema, Amerikan romanı; Almanya'dan ise kendisine gündelik yaşamı Fransız düşüncesine göre daha esnek kategorilerle düşünme olanağı sağlayan fenomenoloji aracını almıştır.

Sartre özellikle Fransız modellerinin dışındaki araçlar sayesinde, kendi sistemini kurabilmiş ve kariyerini oluştura-

1) *Situations III*, Gallimard, 1949, s. 84

bilmiştir. Ayrıca, öğretmenliği bırakmasının nedeni de Pathé'de senaristlik yapması ve gündelik yaşamdan gelen modeller aracılığıyla, akademik düşünce ve sıradan örnekler arasında, özellikle şaşırtıcı bir çakışma ve gidiş-geliş içinde felsefe pratiğini yıkmak istemesidir. Senarist kariyerinde başarısız olmasından sonra, çoközellikli ve çokuluslu bir entelektüel organizasyonu hayata geçirme çabası içinde görülür Sartre; bu entelektüel üretim çok popülerden –şanson, tiyatro, roman, gazetecilik-akademik-felsefe– Fransa'ya özgü çok geleneksel olandan –entelektüel angaje– çok dışarıya –Blacks, Yahudiler– doğru gidip gelir –1946 ve 1947 yıllarında *Réflexions sur la question juive* ve *Orphée noire*. Sartre XIX. yüzyıla uygun bir eleştiri anlayışıyla– Baudelaire, Mallarmé, Flaubert ve büyükbabası Schweitzer'in mirası, Lanson –XVIII. yüzyıl Fransız geleneği içinde ve Voltaire'e, Diderot'ya özgü kozmopolit entelektüel modellerle tarihsel işaret noktalarını karıştırır ve her türlü kategorizasyondan kaçar.

Sartre sistematik yeniden değerlendirmeleri ve tartışmalarıyla, geleneksel Fransız kategorileri içinde herhangi bir sınıflandırma içine oturtulamaz; çünkü güçlü ve sürekli kurumların, kurumsal meşruiyetin ön plana çıktığı bir toplumda, çok marjinal bir konumdadır Sartre... Ailesine ve büyükbabası Schweitzer'e yönelttiği çok sert yazıların büyük hoşnutsuzluk yaratmış olması gibi... Hareket halindeki oluşumlara, geleceğin topluluklarına gösterdiği ilginin şaşırtması gibi. Hemen hemen her dogmayı ve her övgüyü reddetmesinin şaşırtması gibi... Ya da statik olandan nefret etmesinin, geri dönüşlerinin, ihanetlerinin, çelişkilerinin, kaprislerinin şaşırtması gibi... Fransızlar'ın o bilinen

bağımsızlık geleneğini yinelese, hatta XIX. yüzyılın anahtar niteliği taşıyan her alanında yerini alsa ve bu bağlamda mitolojik bir şahsiyet gibi görülse de, sapmalarının bağışlanması kesinlikle mümkün değildir. Tüm geleneksel değerlendirme kategorilerini karıştırır. Bilimin içinde yer alır, ama kurumun dışındadır, yani Collège de France'ın üstünde... Tam bir meşruiyet içindedir, ama tüm çerçevelerin dışındadır. Bunlar nasıl bağışlanacaktır? Sartre ya da tüm kuşkuları kendinde toplayan insan. Lanson'a, de Gaulle'e, ABD'ye çatması, ülkesinin tarihi içinde derinlere gömülmüş tabularla hesaplaşması onu devlete ve tabulara karşı bir yurttaş, sürekli araştıran, sürekli kendini aşan öncü bir vatandaş durumuna getirmiştir.

Bununla birlikte, ben inanıyorum ki, Nicolas Grimaldi'nin Sokrates'le ilgili olarak işaret ettiği gibi[2] Sartre bir öğreti, bir yapıt olmaktan çok, bir model, bir pratiktir. Alçakgönüllülüğü ve sürdürdüğü sıradan yaşamla, aynı zamanda Voltaire, Hugo, Zola, Sokrates'tir. Paramparça olmuş bir entelektüel alanda ve entelektüelin sosyal ve politik eleştiri işlevinin sürekli yok oluşu içinde, Sartre büyülü gücüyle bir dönemin son temsilcisi olmuştur.

Sartre, bölük pörçük bilgileri global bir bilgi içine yerleştirmeyi bilmiştir. Öte yandan, toplumun dışladığı her bireyin iktidar ilişkisini devrimci bir tavır içinde düşünebilmesinin koşullarını yaratmıştır. Nihayet –ve belki de Sartre'ın girişiminin en derin anlamı bu noktada yatmaktadır– bilgileri adına hiçbir iktidara, hiçbir üstünlüğe, hiçbir hiyerarşiye

2) N. Grimaldi, *Socrate, le sorcier*, PUF, 2004.

talip olmadan, Ötekine kendi projesini meşrulaştırma olanakları sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla, Sartre gerçeğini tek bir Sartre'da, tek bir Sartre metninde aramamak gerekir... Sartre'ı Mallarmé gibi, uzun bir dönemi kapsayan titiz, sonuçlanmamış, bitmemiş, okuyucularına açık araştırmaları içinde değerlendirmek gerekir. İsyankâr, sınıflandırılamayan ve bağışlanmayan Sartre, sürekli yıkıcı etkinlikleriyle bazı kimseleri çok fazla rahatsız ve huzursuz etmiş, ancak onun bu etkinlikleri bazıları için de kurtarıcı olmuş ve bir ahlak pusulası değeri taşımıştır.

SARTRE'IN YAŞAMINDAN KESİTLER

1905	21 Haziran: Jean-Paul Sartre Paris'te doğdu; babası politeknik okulu mezunu, denizci Jean-Baptiste-Sartre, annesi Almanca hocası agreje Charles Schweitzer'in kızı Anne-Marie Schweitzer'di.
1906	21 Eylül: Jean-Baptiste Sartre Thiviers'de (Dordogne) öldü.
1915	Sartre Henri-IV Lisesi'ne girdi.
1916	Paul Nizan'la tanıştı.
1917	Annesi, Joseph Mancy'yle ikinci evliliğini yaptı, Sartre La Rochelle Erkek Lisesi'ne geçti.
1920	Yatılı öğrenci olarak Henri-IV Lisesi'ne döndü.
1922-1924	Louis-le-Grand Lisesi'nde Ecole normale supérieure'e giriş sınavına hazırlık.
1924	Ecole normale supérieure'e giriş. Paul Nizan ve Raymond Aron'la okul arkadaşlığı.
1924-1928	Bu okuldaki öğrencilik yılları.
1928	Felsefe agregasyon sınavında başarısızlık.
1929	Simone de Beauvoir'la ("castor" kunduz) tanışma. Sartre felsefe agregasyonu sınavında birinci olur. Aynı sınavda Simone de Beauvoir ikinci olmuştur.
1929-1931	Askerlik görevi (meteoroloji uzmanı olarak).
1931	Havre'da François I Lisesi'nde felsefe öğretmenliği.
1933-1934	Berlin Fransız Kültür Merkezi'nde çalışma yılları. Husserl'in fenomenolojisini keşfetmesi.
1938	*Bulantı* (La Nausée) adlı yapıtının yayınlanması.
1939	Duvar *(Le Mur)* ve *Esquisse d'une théorie des émotions* (Bir Heyecanlar Kuramı Taslağı) adlı yapıtlarının yayınlanması.

1940 Almanya'da tutsaklık. *L'imaginaire*'in (Düşsel Olan) yayınlanışı.
1941 Özgürlük. "Sosyalizm ve Özgürlük" topluluğunun kuruluşu.
1943 *Sinekler* (Les Mouches) adlı oyunun prömiyeri, *L'Etre et le Néant* (Varlık ve Hiçlik) adlı yapıtının yayınlanması. Albert Camus'yle tanışma.
1944 *Gizli Oturum*'un (Huis clos) prömiyeri. *Combat* gazetesinde Paris'in kurtuluşuyla ilgili röportaj.
1945 *Akıl Çağı* (L'Age de raison) ve *Yaşanmayan Zaman* (Le Sursis) [*Özgürlük Yolları* (Les chemins de la liberté, I, II)] adlı yapıtlarının yayınlanması. Gazeteci olarak ilk ABD ziyareti. Ekim: *Les Temps modernes* dergisinin ilk sayısını çıkardı.
1946 Camus ile ilk sürtüşme. *Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır* (L'existentialisme est un humanisme), *Mezarsız Ölüler* (Morts sans sépulture) ve *Yahudi Sorunu* (Réflexions sur la question juive) adlı yapıtları yayınlandı.
1948 RDR'e (Devrimci Demokratik Birlik) katılım. *Kirli Eller*'in (Les Mains sales) yayınlanması.
1949 *Yıkılış* (La Mort dans l'âme; Les Chemins de la liberté, III).
1951 *Şeytan ve Yüce Tanrı* (Le Diable et le Bon Dieu).
1952 Yoğun siyasal etkinlikler. Fransız Komünist Partisi'yle işbirliği. *Saint Genet, comédien et martyr*'in (Aziz Genet, Oyuncu ve İnanç Kurbanı) yayınlanması.
1953 *Kean*'in prömiyeri, *Henri Martin Olayı*'nın yayınlanması.
1955 *Nekrassov*'un prömiyeri. Simone de Beauvoir'la birlikte Çin seyahati.
1956 Sovyetler'in Macaristan'a müdahalesini protesto.
1957 Cezayir'de işkence olaylarını protesto.
1959 *Altona Mahpusları*'nın (*Séquestrés d'Altona*) prömiyeri.
1960 Küba, Yugoslavya, Brezilya seyahatleri. Fidel Castro, Che Guevara, Tito'yla görüşme. "121'ler Manifestosu"nu imzalayışı. "Jeanson Örgütü" davasında tanıklık.
1961 Sartre'ın Franz Fanon'un *Dünyanın Lanetleri* (Damnés de la terre) adlı yapıtına önsöz yazması.
1963 *Sözcükler*'in yayınlanması.
1964 Nobel Edebiyat Ödülü'nü reddetmesi.

1966 ABD'nin Vietnam savaş suçlularını mahkûm eden "Russell mahkemesi"ne üye olması.

1967 Mısır ve İsrail seyahatleri. *Temps modernes*'in özel sayısına (İsrail-Arap çatışması) önsöz.

1968 Öğrenci eylemlerine destek. *Flaubert* üstüne bir yapıt yazmaya başlaması. Varşova Paktı ülkelerinin Çekoslovakya'ya müdahalesine karşı çıkması.

1970 *Cause du peuple* adlı yayın organının yönetimini ele alması. Billancourt'da Renault fabrikası işçilerine hitap etmesi.

1971 *Libération* basın ajansının kurulması. *L'Idiot de la famille*'in (Ailenin Budalası) ilk iki cildinin yayınlanması.

1973 *Libération*'un ilk sayısı.

1974 *On a raison de se révolter*'nin (P. Gavi ve Pierre Victor'la birlikte) [Başkaldırmakta Haklıyız] yayınlanışı. Stuttgart'da tutuklu bulunan Andreas Beader'i ziyaret.

1975 Televizyon kanalı yönetimiyle anlaşamadığından Antenne 2'deki tarihsel yayın projesinden vazgeçmesi.

1976 *Sartre par lui-même* (Kendi Ağzından Sartre) [Alexandre Astruc ve Michel Contat] adlı filmin gösterime girmesi.

1979 Elysée Sarayı'nda bir buluşma sonucu Raymond Aron'la birlikte "Vietnam'a bir Gemi" komitesine destek.

1980 Sartre'ın Broussais hastanesinde yaşama gözlerini kapaması. Cenazesine 50.000 kişi katılmıştır.

KAYNAKÇA

SARTRE'IN ESERLERİ

L'Imagination, PUF, 1936.
La transcendance de l'ego, Vrin, 1937.
La Nausée, Gallimard, 1938.
Le Mur, Gallimard, 1939.
Esquisse d'une théorie des émotions, Hermann, 1939.
L'Imaginaire. Psychologie phénoménologique de l'imagination, Gallimard, 1940.
L'Être et le Néant. Essai d'ontologie phénoménologique, Gallimard, 1943.
Les Mouches, Gallimard, 1943.
Huis clos, Gallimard, 1944.
L'Âge de raison (Les Chemins de la liberté, I), Gallimard, 1945.
Le Sursis (Les Chemins de la liberté, II), Gallimard, 1945.
L'Existentialisme est un humanisme, Nagel, 1946.
Mort sans sépulture, Gallimard, 1946.
La Putain respectueuse, Gallimard, 1946.
Réflexion sur la question juive, Gallimard, 1946.
Baudelaire, Gallimard, 1947.
Situations I, Gallimard, 1947.
Les Jeux sont faits, Nagel, 1947.
Les Mains sales, Gallimard, 1948.
L'Engrenage, Nagel, 1948.
Situations II, Gallimard, 1948.
La Mort dans l'âme (Les Chemins de la liberté, III), Gallimard, 1949.
Situations III, Gallimard, 1949.

Entretiens sur la politique, Gérard Rosenthal ve David Rousset ile birlikte, Gallimard, 1949.
Le Diable et le Bon Dieu, Gallimard, 1951.
Saint Genet, comédien et martyr, Gallimard, 1952.
L'Affaire Henri Martin, Gallimard, 1953.
Kean, Gallimard, 1954.
Nekrassov, Gallimard, 1955.
Les Séquestrés d'Altona, Gallimard, 1959.
Critique de la raison dialectique, *Questions de méthode* ile birlikte, Gallimard, 1960.
Les Mots, Gallimard, 1963.
Qu'est-ce que la littérature, Gallimard, 1964 (ilk kez *Situations II* içinde yayımlanmıştır).
Situations IV, Gallimard, 1964.
Situations V, Gallimard, 1964.
Situations VI, Gallimard, 1964.
Les Troyennes, Gallimard, 1965.
Situations VII, Gallimard, 1965.
L'Idiot de la famille, I, Gallimard, 1971.
Plaidoyer pour les intellectuels, Gallimard, 1972.
Situations VIII, Gallimard, 1972.
Situations IX, Gallimard, 1972.
L'Idiot de la famille, II, Gallimard, 1972.
Un théâtre de situations, Gallimard, 1973.
On a raison de se révolter, Philippe Gavi ve Pierre Victor ile birlikte, Gallimard, 1974.
Situations X, Gallimard, 1976.

ÖLÜMÜNDEN SONRA YAYIMLANAN YAPITLARI

Œuvres romanesques, (yay. haz.) Michel Contat, Michel Rybalka, Geneviève Idt ve George H. Bauer ile birlikte, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1981.
Carnets de la drôle de guerre (septembre 1939 - mars 1940), Gallimard, 1983.
Cahiers pour une morale, Gallimard, 1983.

Lettres au Castor et à quelques autres, c. I ve II, Gallimard, 1983. *Le scénario Freud*, önsöz: J.-B. Pontalis, Gallimard, 1984. *Critique de la raison dialectique*, c. II, Gallimard, 1985.
Mallarmé, la lucidité et sa face d'ombre, Gallimard, 1986.
Vérité et existence, (yay. haz.) Arlette Elkaïm-Sartre, Gallimard, 1989.
Écrits de jeunesse, (yay. haz.) Michel Contat ve Michel Rybalka, Michel Sicard ile birlikte, Gallimard, 1990.
La Reine Albemarle ou le dernier touriste. Fragments, (yay. haz.) Arlette Elkaïm-Sartre, Gallimard, 1991.
Théâtre complet, Michel Contat'nın yönetiminde, Gallimard, Biblio-thèque de la Pléiade, 2005.

SARTRE İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

1979 yazında, Cerisy-la-Salle'da düzenlenen "Sartre" kolokyumunun ardından, Geneviève Idt, Michel Contat ve Michel Rybalka'nın ön ayak olmasıyla Sartre çalışmaları grubu kuruldu. O tarihten beri, her yıl, 21 Haziran tarihindeki anma törenleri çerçevesinde, bu grup iki günlük bir çalışma programı için Sorbonne'da bir araya geliyor. Birçok yabancı üniversite de tartışmalarda ve bu vesileyle yayınlanarak Fransa ve yurtdışındaki tüm Sartre incelemelerini bir araya getiren *L'Année sartrienne* başlıklı dergide yer alır. Birçok Sartre topluluğu (Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Belçika, Brezilya, İtalya, Japonya, Almanya vb.) Sartre uzmanlarına araştırmalarını geliştirme ve çalışmalarını düzenli olarak birbirleriyle paylaşma olanağı verir. Sartre için hazırlanmış birçok internet sitesi vardır. En önemlisi olan www.jpsartre.org tüm yayınları ve dünya ölçeğindeki Sartre etkinliklerini içinde toplar.

KAYNAKÇALAR

Contat Michel ve Rybalka Michel, *Les Écrits de Sartre*, Gallimard, 1970; Bibliographie, Sartre. CNRS Éditions, 1980-1992, ve Philosophy Documentation Center, BowlingGreen State University, 1993 (*L'Année sartrienne* tarafından tamamlanmıştır).

Lapointe François H., *Jean-Paul Sartre andhis Critics. An International Bibliography, 1938-1975*, Philosophy Documentation Center, Bowling Green State University, 1975.
Wilcocks Robert, *Jean-Paul Sartre. A Bibliography of International Criticism*, University of Alberta Press, 1975.

YAŞAMÖYKÜSÜ VE İNCELEMELER

Cohen-Solal Annie, *Sartre, 1905-1980*, Gallimard, 1985, Folio, 1999; *Sartre*, Gallimard, Album Pléiade, 1991; *Sartre, un penseur pour le XXIe siècle*, Gallimard, Découvertes, 2005.
Contat Michel, *Passion Sartre : l'invention de la liberté*, Textuel, 2005.
Coorebyter Vincent de, *Sartre face à la phénoménologie*, Brüksel, Ousia, 2000.
George François, *Deux études sur Sartre*, C. Bourgois, 1976.
Jeanson Francis, *Un quidam nommé Sartre*, Le Seuil, 1966; *Sartre par lui-même*, Le Seuil, 1955.
Lévy Benny, *Le Nom de l'homme. Dialogue avec Sartre*, Verdier, 1984.
Lévy Bernard-Henri, *Le siècle de Sartre*, Grasset, 2000; LGF, 2002.
Louette Jean-François, *Jean-Paul Sartre*, Hachette, 1993.
Peyre Henri, *Jean-Paul Sartre*, New York, Columbia University Press, 1968. Philippe Gilles ve Noudelmann François, *Dictionnaire Sartre*, Honoré Champion, 2004.
Renaut Alain, *Sartre, le dernier philosophe*, Grasset, 1993.
Sartre, Mauricette Berne'in yönetiminde, Fransız Ulusal Kitaplığı'nda sunulan Sartre sergisinin katalogu (8 Mart – 31 Ağustos 2005), Gallimard, 2005.
Sendyk-SiegelLiliane, *Sartre. Images d'une vie*, Gallimard, 1978.
Sicard Michel, *Sartre et les arts*, Obliques, 1981.
Simont Juliette, *Jean-Paul Sartre : un demi-siècle de liberté*, Brüksel, De Boeck Université, 1998.
Verstraeten Pierre, *Violence et éthique*, Gallimard, 1972.